

Het Fundament Van Het Martinikaanse Huis

De drie dekolonisatienarratieven van Martinique

Voor Prof. Dr. P.J.J. Meel

Bachelor Eindscriptie

06/05/2022

Door Jean-Eric Visser (s0319228)

Inhoud

Inleiding	3
Een wereld waarin men leidt of lijdt	18
1. Vervreemd naar een ontvreemd thuis	25
1.1. Ambivalent zoals zijn samenleving	26
1.2. De twee kanten van een medaille	32
1.3. Sterven voor ‘een’ natie.....	37
2. Steeds verder van huis raken.....	49
2.1. Vrijheid, gelijkheid of assimilatie	50
2.2. De ‘Caesar’ van de ‘departementalisatie’	58
2.3. Wie ben ik?	66
2.4. Werkelijke vrijheid?	70
3. Oost, west, thuis best?.....	88
3.1. De ‘embryonale’ revolutie.....	91
3.2. De dood die hen niet (van Martinique) scheidde.....	98
4. Conclusie.....	114
5. Bibliografie	135

Inleiding

“I can’t breathe”

George Floyd schreef geschiedenis op 25 mei 2020 door meer dan twintig keer deze drie woorden te kreunen onder de knie van politieagent Derek Chauvin. Met de aftocht van de Afro-Amerikaanse Floyd deden wereldwijd talloze demonstraties tegen politiegeweld hun intrede. Door het raciale element (Chauvin was een blanke agent) bereikte het reeds verhitte culturele debat in de Verenigde Staten een kookpunt. De drie woorden die twee jaar geleden de hele wereld over gingen, zouden een echo kunnen zijn van de man die zestig jaar daarvoor deze vurige discussie aanwakkerde.

“When we revolt it’s not for a particular culture. We revolt simply because, for many reasons, we can no longer breathe”¹

Geschiedenis is nooit een gesloten boek. Gebeurtenissen uit het verleden dreunen eeuwen later nog na en actuele omstandigheden vinden hun verklaring in de geschiedenis. Dat bewijst Frantz Fanon met dit citaat, vertaald in de taal van George Floyd, uit zijn meesterwerk *Les Damnés de la Terre* (1961). Met grote snelheid schreef Fanon dit boek, zoals altijd met zijn pen als wapen. Hij was namelijk stervende, niet lang nadat hij zijn pen had ingeruild voor wapens, tot vlak voor zijn dood, toen hij voor de laatste keer zijn pen oppakte en deze wereldberoemd geworden klucht tegen het koloniale systeem schreef. Tijdens zijn gehele leven streed de Martinikaanse psychoanalyticus tegen de Franse onderdrukker en voor de door racisme vernederde, donkere onderworpenen. Hoe treffend is deze metafoor als op die bewuste 25 mei agent Chauvin de belichaming oogt van de blanke Franse onderdrukker en George Floyd de personifiëring lijkt van de donkere onderworpenen. In dit geval dreunt dan inderdaad de geschiedenis, door middel van Fanons citaat, na in het heden middels de stervende stem van Floyd.

Op een andere 25 mei in de geschiedenis lieten mijn gekleurde Martinikaanse moeder en blanke Nederlandse vader mij het licht zien. Ik heb in mijn leven nooit ervaren wat George

¹ F. Fanon, *The Wretched of the Earth* (New York 2021) 65.

Floyd en Fanon hebben gevoeld. Ik wist ook eigenlijk niets af van het Caribische Martinique waarop deels mijn, en Fanons, herkomst ligt, anders dan dat ik me er een toerist voelde toen ik het eiland jaren geleden bezocht. Mijn Parijse familie, de enige verwanten uit Martinique die ik tot dan toe kende, zag ik niet anders, namelijk Frans-zijnde, dan hun blanke burens. Mijn nieuw-ontdekte familie op het krap 400.000 inwoners tellende bovenwindse eiland bracht mij toen in aanraking met een nieuwe cultuur, een nieuwe taal, een nieuwe afkomst. Evenwel voelde ik me daar als in Frankrijk. De Franse taal domineerde hier, evenals de Franse levenswijze. Ik zag er Frans-ogende boetiekjes waarin Yves-Saint-Laurents werden verkocht met voor de ingang geparkeerde sportedities van Renault en ik rook de geur van verse croissants afkomstig uit een van de vele *boulangeries*, met aan de overkant een terrasje waar een fles goede Bordeaux werd geopend. Ik kon zelfs betalen met euro's en *data roamen* was nog steeds gratis.

Dit alles verwarde mij, evenals dit veel Martinikanen als Fanon verwarde. Dat besef ik me des te meer nu ik me wel degelijk verdiept heb in de cultuur en de geschiedenis van het zestig kilometer lange eiland omwille van het schrijven van deze eindschrijving. De vragen die ik mezelf stelde hebben vele inwoners op Martinique ook getracht te beantwoorden. Blank of donker? Caribisch of Afrikaans? Frans of Martinikaans? Om het nog ingewikkelder te maken, ligt het tropische eiland in de Europese Unie en wordt ook hier vijfjaarlijks gestemd voor het Brusselse parlement, evenals voor de Parijse Kamers en de nieuwe inwoner van het *Elysée*. Martinique is namelijk een Frans département, net als bijvoorbeeld de Elzas. Omdat dit departement 'slechts' door een oceaan wordt gescheiden van de metropool Frankrijk, wordt het staatkundig een *Département Outre Mer* (DOM) genoemd.

Martinique heeft niet altijd de status van een Frans departement gehad. Vorig jaar vierde het tropische eiland namelijk de vijfenzeventigste verjaardag van de departementalisatie. Alhoewel vieren, de Martinikaan die op dit jubileum een glas rum proostte was een uitzondering. De departementalisatie van 1946 was het sluitstuk van een eeuwenlange kolonisatie door Frankrijk, sinds 1635, en het begin van een nóg dubbelzinnigere verhouding met het moederland. De nieuwe staatkundige situatie was daarnaast ook reden voor grote twist en had een ideologische scheiding op het eiland tot gevolg. Welk pad Martinique zou afleggen in de context van het (naoorlogse mondiale) dekolonisatieproces gaf aanleiding tot een diepgaand debat op het overzeese eiland én in de metropool. Al deze constateringën raken de essentie van dit onderzoek.

Mijn nieuwsgierigheid en verwarring hebben dus geleid tot een zoektocht naar mijn oorsprong en daarbij begreep ik dat mijn verwarring illustratief is voor de Martinikaan en dat

deze ambivalentie alleen kan worden bevat na bestudering van de Martinikaanse (de)kolonisatie. Dekolonisatieprocessen zijn echter erg ingewikkeld omdat ze een samenspel zijn van verschillende niet aan elkaar gerelateerde factoren zoals het koloniale trauma, internationale ontwikkelingen en sociale, politieke en economische aspecten in de eigen samenleving.²

Bij het verkennen van deze factoren waren er twee namen die regelmatig in de literatuur terugkwamen. Twee namen die Martinique nog fascinerender maakten: want hoe klein het tropische eiland ook is, het had twee van 's werelds meest invloedrijke antikoloniale denkers voortgebracht. De twee waren tijdgenoten, sterker nog: ze waren docent en leerling op dezelfde middelbare school. De vraag hoe het lot dat heeft laten gebeuren, zal echter nooit beantwoord worden.

De vragen die ik wél kan, en zal, beantwoorden, houden verband met de wisselwerking tussen deze personen in samenhang met het ingewikkelde dekolonisatieproces van hun overzeese eiland. De ideeënstrijd tussen deze sleutelfiguren in de politieke en sociaal-culturele ontwikkeling van het naoorlogse Martinique blijken exemplarisch voor de zojuist beschreven ambivalente samenleving op het eiland. De eerste naam is de al voorgestelde Fanon. In de literatuur staat hij bekend als de meest uitgesproken pleitbezorger van een onafhankelijkheidsstrijd met de Franse kolonisator. Maar deze strijd vocht hij niet uit op zijn geboortegrond. Het was aan de, eveneens gekoloniseerde, mediterrane overkant van het moederland, in Algerije, waar de onderworpenen met zijn hulp zich succesvol dekoloniseerden.

De tweede hoofdrolspeler was Fanons middelbare schoolleraar Aimé Césaire. Maar 'leraar' was slechts één van zijn ambten. De man die Fanon met zijn gepassioneerde stem de kunst van het geschreven woord leerde, zou uitgroeien tot één van de grootste poëten uit de geschiedenis van de Franstalige wereld en hij zou meer jaren burgemeester van de hoofdstad Fort-de-France zijn dan Fanon uiteindelijk zou leven. Deze ongekroonde 'koning van Martinique' wordt in de handboeken beschreven als de voornaamste voorvechter van de departementalisatie van zijn eiland. Inderdaad, als gedeputeerde van zijn eiland zette hij de departementalisatie in met de wet die hij zelf had ontworpen. Dekolonisatie door departementalisatie: het was alles waar Fanon zich tegen verzette en het maakte van Martinique de vreemdste eend in de dekoloniale bijt. Want in een tijdsgeest van bloedige dekolonisaties en

² D. Green, *How Change Happens* (Oxford 2016) 85-86.

onafhankelijk geworden kolonies verkoos Martinique, onder leiding van Césaire, integratie met de kolonisator. Dit brengt me bij de derde hoofdrol van dit onderzoek: de Franse kolonisator.

Volgens Bishop verschilde de Franse kolonisatie opmerkelijk met die van andere Europese machten. Frankrijk werd volgens Bishop gedreven door een missie om ‘beschaving’ te verspreiden, terwijl bij andere naties economische profijt de hoofdreden was om te koloniseren. Bishop concludeert dat de verschillende manieren waarop de verschillende Europese landen kolonisatie legitimeerden voor een belangrijk deel verklaren waarom de Caribische eilanden zo’n uiteenlopend traject van dekolonisatie hebben doorlopen.³ Volgens Andrews bepaalt de koloniale geschiedenis van een land namelijk in een grote mate de uiteindelijke context van het dekolonisatieproces en de vorming van de samenleving.⁴ Als deze conclusies kloppen, dan is het Franse narratief onmisbaar om het atypische dekolonisatieproces van Martinique te begrijpen.

Mensen zijn verhalenvertellers. Een goed verhaal sticht wereldrijken waar de zon nooit ondergaat en verspreidt religies sneller dan een mens kan bewegen. Het narratief dat een bevolking voor zich weet te winnen, maakt praktijk van theorie en, zo zal mijn onderzoek aantonen, transformeert publieke opinies. Daarom verklaar ik de afwijkende Martinikaanse dekolonisatie aan de hand van drie dekolonisatieverhalen, de drie belangrijkste in het geval van Martinique: het narratief van Fanon, Césaire en de Franse kolonisator. Afgezien van hun impact op de publieke opinie en het dekolonisatieproces van het overzeese departement, doe ik dat om twee andere redenen.

Allereerst geloof ik dat door deze methodiek de waarheid dichterbij benaderd wordt. Daarnaast inspireert deze manier mij om een andere, vaak onbelichte, kant van de geschiedschrijving te presenteren: namelijk het perspectief van de gekoloniseerde, welke tevens de invalshoek is geweest die zowel Fanon als Césaire, zestig jaar voor *Black Lives Matter*, hebben bepleit.

Deze argumenten overlappen elkaar enigszins omdat geschiedschrijving (verhalenvertelling) lange tijd erg overeenkwam met het ‘koloniale’ narratief. Naar mijn mening komt de historicus dichterbij een ‘waarheid’ als ook het narratief van de ‘gekoloniseerde’ bestudeerd wordt. Aristoteles en het oud-Nederlands verkondigden het al: ‘de

³ M. Bishop, *The Political Economy of Caribbean Development* (Londen 2013) 57.

⁴ M. Andrews, *The Limits of Institutional Reform in Development* (Cambridge 2013) 9-17.

waarheid ligt in het midden'. Daarbij is het wel van belang om in ogenschouw te nemen dat elk narratief uit een eigen dimensie bestaat en deze de wereld op een geheel eigen (andere) manier beleeft en bekijkt. De citaten en conclusies van deze drie narratieven die ik in dit onderzoek presenteer, zijn dus geenszins objectief. Vanwege deze subjectiviteit analyseer ik daarom vooral de verbanden, overeenkomsten en verschillen tussen deze verhalen en hoop ik vanuit deze informatie een objectieve en accurate bijdrage te kunnen leveren aan het historisch debat en de historiografie over het atypische dekolonisatieproces van Martinique.

De historiografie over de twee Martinikaanse 'tegenpolen' is alles behalve eensgezind. Het begint al met het woord 'tegenpool'. Ik gaf al aan dat de politicus Césaire regelmatig het etiket pro-departementalisatie opgeplakt krijgt, terwijl de strijder Fanon voornamelijk in het onafhankelijkheidskamp geplaatst wordt. Mijn onderzoek zal echter aantonen dat dit onderscheid in werkelijkheid helemaal niet zo zwart-wit was. Ook zal ik aantonen dat voormalig leraar en leerling niet slechts tegenover elkaar, maar ook zeker naast elkaar kunnen staan. Desalniettemin heeft de 'gevestigde' positionering van beide denkers als 'tegenpolen' geleid tot verschillende aannames over hen die gedurende mijn onderzoek steeds twijfelachtiger zijn gebleken. Het zijn aannames die in het geval van Césaire uiteenliepen tussen het hem benoemen tot 'vader' en het hem benoemen van 'verrader' van Martinique en wat betreft Fanon varieerden tussen de kritiek dat hij 'empathisch' en dat hij 'apathisch' was voor zijn geboortegrond.

Na zijn dood is Fanons antikoloniale oeuvre voornamelijk door Engelssprekende wetenschappers bestudeerd. Zijn *Les Damnés de la Terre* is bijvoorbeeld een bron van inspiratie geweest voor de *Black Power*-beweging in de Verenigde Staten gedurende de zestiger en zeventiger jaren. Gordon en Maldono-Torres schreven de antikoloniale Fanon vervolgens een plaats toe in het internationale psychoanalytische discours. Tot dan toe werd de Algerijnse Franse Martinikaan door Franse wetenschappers vooral genegeerd of kritisch beschouwd. Maar het afgelopen decennium, een halve eeuw na zijn dood, bracht een kentering met zich mee wat betreft de historiografie over Fanon.

Allereerst veranderde de Franse zienswijze over Fanon in het afgelopen decennium. De aanleiding daarvoor was een drietrapsraket: nieuwe (Franstalige) uitgaven van zijn boeken hadden de Martinikaan onder het Algerijnse stof vandaan gehaald, met name toen de Franse multiculturele samenleving door rellen in de *banlieues* onder hevige spanning stond en op Martinique tijdens langdurige stakingen vraagtekens werden gezet bij de relatie met het moederland. De tweede kentering vond plaats in de Engelstalige wereld. Onder invloed van

Black Lives Matter en een opkomend sociaal-cultureel antikoloniaal debat groeide de populariteit van Fanon ook buiten de academische wereld en beïnvloedde hij een nieuwe generatie donkere activisten. De interesse in Fanon groeide hierdoor echter ook binnen het universitaire circuit: er kwam meer onderzoek naar antikoloniale bevrijdingsbewegingen en ‘black studies’ raakten steeds meer in trek.

Net als hun ogenschijnlijk tegenstrijdige dekolonisatienarratieven verschilt de historiografie van Fanon diametraal van die van Césaire. Terwijl Fanons (psychoanalytische) gedachtegoed een geliefd onderwerp binnen Angelsaksische kringen is, in tegenstelling tot Césaire die als communistische voorman ongewenst was in de Verenigde Staten, wordt Césaire’s (poëtische) nalatenschap, in tegenstelling tot de Algerijnse vrijheidsstrijder Fanon, vooral beschouwd door Franstalige academici. Dit is niet zo vreemd omdat de ‘Ceasar’ van Martinique altijd geliefd is geweest onder de veelal linkse Franse elite. In de metropool had Césaire, als zijnde een briljant poëet, al gedurende zijn leven zijn naam gevestigd. Door zijn staatsbegrafenis in 2008 groeide deze status echter gestaag verder en wordt hij nu in het land waar Fanon tegen streed, beschouwd als één van de grootste Fransen allertijden en is zijn antikoloniale werk onderdeel geworden van de Francofone literaire canon (in tegenstelling tot Fanon).

Het academische genre waarin Fanon zijn naam gevestigd heeft, is met name de revolutionaire strijd tegen de kolonisator in Afrika. Dit is dan ook het tweede wezenlijke verschil met de historiografie over zijn oud-docent. Over zijn strijd in en impact op het Afrikaanse continent is een boekenkast vol geschreven, anders dan over zijn band met, ideeën over en impact op Martinique: daarover zijn slechts alinea’s terug te vinden in zijn oeuvre en biografieën. Daarentegen hebben academici veel geschreven over de relatie tussen Césaire en Martinique. Dit tegenstrijdige gegeven staat in lijn met een tweede serie aannames over beide Martinikanen.

Onder historici bestaat de consensus dat Césaire zeer invloedrijk is geweest op het naoorlogse Martinique. Voor critici als Cauter, Ehlen en Geismar is dit de aanzet geweest om de Martinikaanse politicus te verwijten dat hij weinig substantieels heeft bereikt op het eiland dat hij vertegenwoordigde in de Franse volksvergadering. Toegegeven, omdat deze criticasters allen biografen van Fanon zijn, oogt hun kritiek bevooroordeeld. Desalniettemin is hun verwijt ook een terugkerend kritiekpunt geweest tijdens stakingen en perioden van onrust binnen de Martinikaanse publieke opinie, mede uitgedragen door aanjagers als Confiant en Chamoiseau.

Onder historici wordt Césaire's politieke erfenis echter vaker verdedigd dan verworpen. In de Franstalige wereld is het meest recente tegengeluid op zijn kritiek afkomstig van de hoogleraren Logossah en Elisabeth. Zij verdedigen de 'politicus' door middel van de 'poëet', want volgens hen blijkt uit Césaire's poëzie dat hij als politicus de stem van het arme Martinikaanse volk wenste te zijn en dat het zijn politieke missie was om hun levensstandaard en de lokale economie te verbeteren. Kane gebruikt deze argumentatie in *Présence Africaine* juist als kritiek op de dichtende politicus: met zijn departementalisatie veranderde Césaire volgens hem namelijk honderdtachtig graden zijn eerder ontwikkelde politieke hypothesen. Van alle Engelssprekende academici is Wilder de grootste autoriteit in het onderzoek naar Césaire, met name door zijn boek *Freedom Time* (2015). Hij is echter ook de drijvende kracht achter een levendig debat.

Controversiëler is de veelgehoorde kritiek dat Césaire door zijn politieke besluiten onderdeel en behartiger zou zijn geworden van een voortdurend koloniaal systeem op zijn eiland. Vanzelfsprekend was dit debat thuis op Martinique het felst. Naast zijn oud-leerling Glissant betichtten de Martinikaanse schrijvers Blérard en Rupaïre hem van 'collaboratie' met de vijand. Het andere uiterste in deze discussie is waar te nemen in metropool Frankrijk: daar wordt Césaire's politieke nalatenschap door academici als Vergès, Palcy en Kesteloot per definitie als positief beoordeeld. De Angelsaksische academische wereld neemt wat dit betreft een middenpositie in.

Wilder heeft met zijn onderzoek in het afgelopen decennium het historisch debat over Césaire uit de slaapstand gehaald. Dat de controverse er niet zo gepolariseerd is als op Martinique, of zo gelijkgestemd als in Frankrijk, is te verklaren doordat Engelstalige historici veel minder (direct) betrokken zijn met het thema. Het onderwerp van de (theoretische) discussie is met name de vraag of en in hoeverre het Césaire aan te rekenen is dat Martinique nooit onafhankelijk is geworden en de (koloniale) afhankelijkheid van Frankrijk daar is blijven voortbestaan. Dit is echter geen literair debat, de discussie speelt zich slechts af via recensies in tijdschriften en in academische fora. Wilder, Daily en Bonilla zijn daarbij de grootste verdedigers van Césaire. Ze gebruiken eenzelfde argumentatie als de genoemde Franse historici en benadrukken daarbij zijn pragmatisme in de context van een andere tijdsgeest. Younis, LaGuerre en Figueroa verwerpen deze redeneringen en verwijten de politicus juist níet de 'nationalistische tijdsgeest' te hebben gevolgd. Césaire had volgens hen in 1946 oogkleppen op of was te goedgelovig, terwijl LaGuerre hem beticht van lafheid. Wilder pleit vervolgens opnieuw voor de beroemde poëet door de noodzaak van nationalisme in twijfel te trekken.

Ook Fanon zette zijn vraagtekens bij nationalisme, hij vond zichzelf namelijk eerder een universalist. Toch wordt hij nog steeds door sommige onderzoekers als Baguios en Younis getypeerd als een Martinikaanse nationalist. Dit is te verklaren doordat Fanon binnen zijn generatie de radicaalste opvatting had over onafhankelijkheid. Echter maakte hij ver van het overzeese eiland praktijk van zijn visie. De volwassen Fanon zou slechts een jaar op Martinique wonen en hij nam niet op Martinique maar in Algerije actief deel aan de onafhankelijkheidsstrijd. Dit gegeven heeft geleid tot een debat over Fanons (des)interesse in zijn geboortegrond. Immers, ook de summiere aandacht voor Martinique in zijn eigen werk zou in het beste geval kunnen wijzen op onverschilligheid en in het slechtste geval op een afkeer van zijn oorsprong.

De eveneens antikoloniale Memmi wijdde hier zelfs een boek aan: *La Vie Impossible de Frantz Fanon* (1971). Daarin concludeert hij dat Fanon zijn afkomst had afgewezen en verwijt hij de Algerijnse strijder nooit naar Martinique te zijn teruggekeerd om daar te vechten. De Tunesische Memmi heeft Fanon echter nooit ontmoet en kende hem slechts van de beroemde biografie *Fanon: A Biography* (1971) die Geismar over hem had geschreven. Overigens is Fanons encyclopedische biografie, geschreven door Macey, *Frantz Fanon: A Biography* (2012) een nog grotere must voor een ieder die deze Martinikaan bestudeert. De tegenstelling tussen de dikte van dit boek, de talrijke literatuur over zijn leven en het geringe academische aanbod over zijn relatie met het eiland van zijn geboorte zou kunnen duiden op een eveneens beperkte invloed van Fanons ideeën op Martinique. Naast zijn ‘apathie’ voor Martinique is dit dan ook het andere kritiekpunt van Grendzier en Vergès. Vooral laatstgenoemde spaart de psychoanalyticus niet in haar *Creole Skin, Black Masks: Fanon and Disavowal* (1997). Door trauma’s zou Fanon volgens haar in een ‘kinderfantasie’ leven waarin hij de Martinikaanse maatschappij en haar problemen ontkent, waardoor zijn rol van betekenis daar uitgespeeld is. Overigens was Raymond Vergès de vader van deze criticaster en in 1946 de andere senator (uit Réunion) die samen met Césaire hun departementalisatiewetsontwerp in Parijs ter stemming bracht.

Fanon wordt echter ook hartstochtelijk verdedigd. Op Martinique waren zijn pleitbezorgers bijna altijd dezelfde personen die Césaire bekritiseerden. Glissant, de andere beroemd geworden antikoloniale schrijver die Césaire had onderwezen in hetzelfde jaar dat hij les gaf aan Fanon, was één van hen. Deze uitdrager van het gedachtegoed van de overleden Fanon heeft twee interessante uitspraken gedaan die tevens het uitgangspunt vormen van mijn onderzoek:

“Martinique zou wel eens het enige voorbeeld van een werkelijk succesvolle kolonisatie kunnen zijn”.⁵

“Noch Césaire’s poëtische woorden, noch Fanons politieke acties hebben ons ergens gebracht. Noch Césaire, noch Fanon heeft iets concreets bereikt”.⁶

Zoals is op te maken is uit beide citaten van Glissant bestaat mijn onderzoek dus uit twee hoofdthema’s. En zoals ik heb aangegeven, zijn beide hoofdthema’s erg met elkaar vervlochten. Het overkoepelende onderwerp is dan ook: het atypische dekolonisatieproces van Martinique in een tijdsgeest van antikoloniale onafhankelijkheidsoorlogen. Om deze ingewikkelde ontwikkeling te beschrijven en te kunnen verklaren, heb ik voor een onderscheidende methode gekozen: ik laat me namelijk leiden door de drie (ogenschijnlijk) uiteenlopende narratieven die de dekolonisatie van Martinique elk vanuit een eigen perspectief bekijken met een (schijnbaar) verschillend einddoel. Het is mijn eerste onderzoeksdoel.

Concreet betekent dit de volgende drie deelvragen. Allereerst, welk dekolonisatieproces had Frankrijk voor ogen en waarom, en in hoeverre heeft Frankrijk dit bereikt? Ten tweede, welk dekolonisatieproces had Césaire voor ogen en waarom, en in hoeverre heeft Césaire dit bereikt? Ten derde, welk dekolonisatieproces had Fanon voor ogen en waarom, en in hoeverre heeft Fanon dit bereikt? Daarnaast hoop ik, na afronding van dit eerste onderzoeksdoel, twee standpunten in te kunnen nemen. Een over de achtergrond van de grootste Martinikaanse kwestie die (zijdelings) in deze inleiding ter sprake is gekomen: de ambivalentie in de samenleving tussen identificatie met Frankrijk en de zoektocht naar een eigen identiteit. Ook verwacht ik een oordeel te kunnen geven over Glissants eerste uitspraak. Want als hij gelijk had, is er één narratief dat glansrijk op Martinique heeft gewonnen, namelijk het Franse.

Mijn tweede onderzoeksdoel vloeit grotendeels voort uit de bevindingen van het eerste. Kloppen de gevestigde opvattingen en kritiekpunten over Césaire en Fanon? Concreet betekent dit de volgende vragen. Was Césaire pro-departementalisatie? Was Césaire een ‘collaborist’? Heeft Césaire iets substantieels bereikt? Was Fanon pro-onafhankelijkheid? Was Fanon apathisch voor Martinique? Had Fanon invloed op Martinique? De reden van dit tweede onderzoeksdoel is tweeledig. Allereerst hoop ik hiermee een bijdrage te kunnen leveren aan het

⁵ E. Glissant ‘Introduction à une Étude des Fondements Socio-historiques du Déséquilibre Mental’, *ACOMA 1* (1971) 78-99.

⁶ Ibidem.

historisch debat over beide Martinikanen, maar ik verwacht hierdoor ook een standpunt in te kunnen nemen over de tweede uitspraak van Glissant: hebben Césaire en Fanon werkelijk niets bereikt op hun geboortegrond?

Het belichten van de Martinikaanse dekolonisatie vanuit het perspectief van de gekoloniseerde Martinikaan, en dus niet vanuit een slechts West-Europees standpunt, is mijn derde onderzoeksdoel. Daarbij baseer ik me niet op één gekoloniseerde zienswijze, maar twee: die van Fanon én Césaire. Ik gaf al aan dat dit de objectiviteit van een conclusie ten goede zou kunnen komen, maar het doet ook recht aan het gedachtegoed van beide antikoloniale grootheden en aan de recent veranderende tijdsgeest sinds de opkomst van bewegingen als *Black Lives Matter*.

Het verband van dit onderzoek met de veranderende actualiteit van het Angelsaksische racisme- en (de)kolonisedebat, dat ook ons land heeft bereikt, is een eerste argument voor de relevantie van deze scriptie. Relevant op twee gebieden. Historisch gezien, omdat een aanzienlijk deel van de westerse publieke opinie om herschreven perspectieven als deze vraagt nadat lange tijd voornamelijk het ‘koloniale’ verhaal in de geschiedschrijving domineerde. En maatschappelijk gezien, omdat de interesse en waardering in de literaire nalatenschap van Fanon én Césaire gestaag groeit in de, soms nog steeds controversiële, discussies en *critical race* theorieën.⁷ Omdat hun gedachtegoed meer dan een halve eeuw oud is, verdienen beide Martinikanen het dan ook met recht om ‘pioniers in het huidige cultuurdebat’ genoemd te worden.

Wat betreft de relatie van dit onderzoek met het huidige, culturele debat wens ik nog twee opmerkingen te maken. Om te beginnen over het gebruik van controversieel geworden vocabulaire. Binnen het thema (de)kolonisatie zijn namelijk (om begrijpelijke redenen) enkele woorden uit de gratie geraakt, zoals: ‘blank’, ‘neger’ en ‘slaaf’. Ik heb hierin een eigen afweging gemaakt. ‘Neger’ en ‘slaaf’ vind ik inderdaad denigrerende termen en zodoende vervang ik deze woorden door ‘donkere’ en ‘tot slaaf gemaakt’, met uitzondering in het geval van citaten van derden. Het veranderen van een ‘blanke’ huidskleur in een ‘witte’ vind ik, taalkundig gezien, teveel een anglicisme. Daarom hou ik vast aan ‘blank’, maar slechts met ‘donker’ als tegenhanger, en dus niet ‘zwart’. Ook in dit geval zijn citaten een uitzondering op mijn regel.

⁷ *Critical Race* is een theorie die afkomstig is uit de Verenigde Staten waarin het geïnstitutionaliseerde racisme, dat de verkondigers van deze theorie zeggen te ervaren, binnen Amerikaanse wetten en instituties aan de kaart wordt gesteld.

Een tweede opmerking betreft de rol van de vrouw in mijn onderzoek. Helaas is de context van mijn scriptie vooral een mannenwereld. Al speelde deze geschiedenis zich, relatief gezien, zeer recent af, ook toen werd deze nog geschreven en beheerst door de man. Toch valt er veel te vertellen over de Martinikaanse vrouw. Ik was echter begrensd in mijn eindresultaat en daarom heb ik dit thema buiten mijn onderzoek gehouden. Daarentegen zouden onderwerpen als deze interessant kunnen zijn voor een vervolgonderzoek. Heeft het matriarchaat op Martinique zich ontwikkeld in een overlevingsstrijd of komt het uit Afrika? Waarom zaten er geen vrouwen in de *Négritude*?

Een andere motivering die dit onderzoek relevant maakt, zijn de spanningen in de West-Europese multiculturele samenlevingen. Deze staan sinds de negentiger jaren onder druk en het blijft een onopgelost vraagstuk. De migranten en hun kinderen in deze samenlevingen komen uit alle windstreken en hebben een diverse etniciteit. Dit geldt sinds jaar en dag ook voor Martinique. Caribische samenlevingen zijn zelfs de archetypes van een dergelijke multiculturele samenleving, maar wel een waaruit een nieuwe smeltkroes is ontstaan. Dit proces wordt *creolisering* genoemd. In de smeltkroes die toen ontstond, werden enkele aspecten van de overheersende cultuur (vaak uit praktische overwegingen) geadopteerd, terwijl de eigen cultuur behouden bleef.⁸ Uit dit onderzoek zal blijken dat creolisering op Martinique nooit vanzelfsprekend is geweest door het koloniale verleden, het (unieke) Franse narratief en de integratie in de Franse Republiek. Het is deze paradox tussen integratie, assimilatie, identiteit en authenticiteit die de Martinikaanse kwestie relevant maakt voor de Schilderswijk, Molenbeek en Saint-Denis.

Tot slot is mijn scriptie ook interessant en relevant voor vergelijkingsstudies. Dit onderzoek vergelijkt weliswaar de drie dekolonisatienarratieven van Martinique en analyseert haar dekolonisatie, maar stelt deze niet tegenover andere dekolonisaties en narratieven. Juist omdat het Martinikaanse dekolonisatieproces zo afwijkend was en juist omdat mijn onderzoek inzicht geeft in de politieke en ideologische ontwikkelingen van de drie tegengestelde perspectieven in dit proces, zijn de conclusies erg geschikt voor vergelijkingen met andere Caribische eilanden. Bijvoorbeeld met onafhankelijk geworden kolonies als Jamaica en Barbados of met ‘vergelijkbare’ gevallen als Curaçao of Sint-Maarten.

⁸ Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/assimilation-society> (geraadpleegd 28 oktober 2021).

Afgezien van de relevantie met het actuele dekolonisatiedebat, hoop ik met dit onderzoek ook een bijdrage te leveren aan het historisch debat. Zoals eerder beschreven geschiedt dit op twee terreinen. Allereerst door een mening te vormen over de gevestigde onderstellingen en kritieken op Césaire en Fanon en daarmee een toevoeging hierop te geven. Daarnaast hoop ik dit ook te doen wat betreft het bredere wetenschappelijke onderzoek naar dekolonisatie. Namelijk door dit proces op Martinique te bekijken vanuit het perspectief van de gekoloniseerde. Daarbij is de (de)kolonisatie door Frankrijk in de Caraïben een redelijk onderbelicht thema in de Nederlandse historiografie. Dat is om verschillende redenen jammer. Bovenal omdat Frankrijk in die regio ons buurland is. Verder is het land in deze regio nog steeds één van de belangrijkste machten. En tot slot zijn bij geen andere koloniale mogendheid de paradoxen tussen identiteit en assimilatie en tussen de westerse waarden en de ‘zwarte bladzijden’ van de geschiedenis zo treffend.

Om de hierboven gepresenteerde vragen te beantwoorden heb ik een selectie gemaakt uit de vele ‘zwarte én witte’ bladzijden uit de Engelstalige boekenkast over Fanon en de Franstalige boekenkast over Césaire. De eerste afbakening is de tijdsperiode. Omdat de departementalisatie in 1946 begon en Fanon in 1961 overleed, ligt het accent van dit onderzoek binnen dit tijdsbestek. Toch betrek ik ook de decennia ervoor en erna in deze scriptie omdat deze bepalend zijn geweest in de vorming van het gedachtegoed van beide denkers en in hun impact op Martinique en haar dekolonisatie. De tweede selectie betreft bijna de gehele boekenkast over Fanon, namelijk de literatuur en bronnen over zijn tijd in Algerije, hoe fundamenteel deze ook is geweest voor de vorming van zijn ideeën. Het beperkte aanbod over zijn relatie met Martinique dat dan overblijft, toont vervolgens een noemenswaardig verschil in beeld met dat van zijn critici en met dat van sommige van de gevestigde standpunten over hem. De bronnen die overblijven, bestaan uit biografieën van Gibson, Bouvier, Zeilig, Cauter, Ehlen, Cherki, Memmi, Macey en Gendzier, Fanons eigen boeken, zijn artikelen in *Présence Africaine* en in de Algerijnse vrijheidskrant *El Moudjahid* en vier bronnen van zijn directe naasten: een interview op Radio Haïti met echtgenote Josy, *Les Antilles Sans Fard* (1992) van zijn beste vriend Manville, *Frantz Fanon: De la Martinique à l'Algérie et à l'Afrique* (2004) en *Frantz Fanon : My Brother* (2014) van broer Joby en een interview uit 2017 met dochter Mireille.

De selectie uit de boekenkast over Césaire bevat allereerst de erfenis waar de poëtische redenaar wereldberoemd mee geworden is: zijn eigen boeken, zijn bijdragen in partijkranten *Le Progressiste* en *Justice* en een aantal van de vele toespraken die hij gedurende zijn politieke

loopbaan heeft gegeven. Veel van die speeches, maar ook de getranscribeerde vergaderingen en debatten in Fort-de-France en Parijs waar Césaire aan deelnam, zijn afkomstig uit het overzichtswerk *Écrits Politiques. Discours à l'Assemblée Nationale, 1945-1983* (2013) en uit overheidsarchieven die alle notulen hebben bewaard: *Archives Départementales de la Martinique*, *Archives Départementales de la Guadeloupe*, *Archives Nationales* en *Centre des Archives D'Outre Mer*. Verder spelen enkele interviews met deze burgemeester en gedeputeerde een belangrijke rol van betekenis in dit onderzoek, met name het interview dat de al eerder genoemde Vergès met hem heeft gehad in 2004 in *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (2019) en de interviews met Kesteloot in *Comprendre Aimé Césaire* (1972) en Palcy in *Aimé Césaire : Une Voix Pour l'Histoire* (2006).

Voor mijn analyse van het Franse narratief heb ik gebruik gemaakt van toespraken van de Franse presidenten Sarkozy en De Gaulle en van minister Malraux. Daarnaast gaven enkele Franse grondwetswijzigingen en senaatsnotulen inzicht in het Franse beleid inzake de verhouding met het departement Martinique. Dit geldt ook voor verschillende krantenartikelen uit *Le Figaro*, *La Dépêche* en *Le Monde*. Tot slot zijn twee andere primaire bronnen erg nuttig geweest voor dit onderzoek. De eerste is het Martinikaanse tijdschrift *Le Moutouba* uit het *International Institute of Social History Amsterdam*. Hieruit kon worden bepaald wat de invloed van Fanon op zijn geboorte-eiland is geweest. De tweede komt uit het Amerikaanse overheidsarchief *National Archives U.S. Foreign Affairs Research* waarin de correspondenties van Amerikaanse consuls op Martinique zijn terug te vinden. Deze laten een opmerkelijk beeld van de Martinikaanse samenleving zien. Daarnaast hebben onder meer de volgende boeken duidelijkheid verschaft over de samenleving en de (de)kolonisatie van het eiland: *Minorities in the New World: Six Case Studies* van Wagley (1958), *1946-1996: Cinquante Ans de Départementalisation Outre Mer* van Daniel (1997), *Departmentalization and the Logic of Decolonization* van Nesbitt (2007), *Deja Vu With a Difference* (1995), *When Is a Nation 'a Nation'? Identity-formation Within a French West Indian People* (2006) en *Once Again, From a Distance* (2007) van Miles.

Dit onderzoek onderscheidt zich niet slechts door mijn gekozen methode (de drie narratieven). Aangezien deze drie perspectieven, wat betreft de Martinikaanse dekolonisatie, zo met elkaar vervlochten zijn, zal ik dit onderzoek verhalenderwijs en (grotendeels) chronologisch presenteren. Chronologisch, omdat een aparte of thematische beschouwing van elk narratief minder treffend zou zijn en doordat de genoemde vervlechting veel herhalingen zou opleveren. Bovendien vallen op deze manier de verbanden, verschillen en overeenkomsten

tussen de drie narratieven beter op. Mijn narratieve benadering houdt in dat er twee levenslopen beschreven zullen worden: die van Césaire en die van Fanon. En dat de ontwikkeling van het Franse narratief deels chronologisch zal worden beschouwd. Dit vertaalt zich in de volgende opbouw.

Om deze scriptie beter te kunnen begrijpen, zet ik allereerst een definitie van dekolonisatie uiteen en definieer ik vervolgens enkele belangrijke termen die veelvuldig in dit eindwerkstuk aan bod zullen komen. Na dit theoretisch kader beschrijf ik in 1.1 *'Ambivalent zoals zijn samenleving'* de vormingsjaren van de tiener Césaire, in 1.2 *'De twee kanten van een medaille'* de komst van het Franse narratief op Martinique, in 1.3 *'Sterven voor 'een' natie'* de tienerjaren van Fanon waarin hij op ramkoers komt met het Franse narratief, in 2.1 *'Vrijheid, gelijkheid of assimilatie'* de ontwikkeling van het Franse narratief tot aan de departementalisatie, in 2.2 *'De 'Caesar' van de 'departementalisatie'* een verslag van het belangrijke departementalisatiedebat in de Franse volksvergadering, waarin Césaire de boventoon voerde, in 2.3 *'Wie ben ik?'* de 'witte maskers' die Fanon voorgoed afdoet met zijn antikoloniaal debuut, in 2.4 *'Werkelijke vrijheid?'* de definitieve kloof tussen de drie narratieven en het meest cruciale moment in de geschiedenis van het departement Martinique, in 3.1 *'De embryonale revolutie'* de kloof die een tumultueuze confrontatie is geworden en in 3.2 *'De dood die hen niet (van Martinique) scheidde'* Césaire's en Fanons invloed op de Martinikaanse dekolonisatie.

La coiffe de Maman Ninie. Voordat ik het *Fundament van het Martinikaanse Huis* zal presenteren, wil ik nog graag enkele woorden aan het voorblad van deze scriptie wijden. Hierop is het hoofddekseel te zien van het fundament van mijn eigen bestaan, namelijk het hoofddekseel van mijn betovergrootmoeder. Léonie Élane (*Maman Ninie*) werd op Valentijnsdag in 1890 geboren in Le François op Martinique. Als tienjarig meisje maakte ze daar een oproer mee dat bloedig werd neergeslagen (pagina 90). Maman Ninie was een *mulatte* en haar opa was een tot slaaf gemaakte *nègre*. Haar hoofddekseel sierde altijd de ingang van het huis van mijn Parijse grootmoeder. Tot voor kort bekeek ik dat slechts als een stukje familiehistorie. Deze scriptie geschiedenis, die begon als een ontdekkingsstocht naar mijn roots, bracht mij echter tot een onderzoek dat zich zowel verbond met (een kwestie uit) de actualiteit als met (een onopgemerkt stuk geschiedenis uit) mijn eigen verleden. Geschiedenis is niet altijd enkel een narratief. Het is ook een deel van het eigen bestaan.

Martinique, 1961. Maman Ninie en centraal mijn moeder.

In het jaar dat Frantz Fanon overleed.

Een wereld waarin men leidt of lijdt

De mens is een bijzonder wezen. Volgens de biologie is de mens een dier. Maar met dat andere dier creëert de mens vervolgens een afstand, zegt de psycholoog. Dit is het geval omdat de mens op deze manier zijn bijzondere positie in de wereld kan legitimeren, concludeert de filosoof. De historicus bestudeert het pad dat dit ‘dier’ in de wereld heeft afgelegd – en wat hebben mensen elkaar toch ‘beestelijk’ behandeld op dit pad. Als de mens waarachtig gelooft in het onderscheid met het dier, waarom toonde dit wezen dan geen empathie voor de medemens in zijn gehele bestaansgeschiedenis? Misschien omdat zijn onbewuste natuur toch dat dier was?

‘De ander’. Men beweert dat ‘mama’ het eerste woord was dat de mens uitsprak. ‘De ander’ zal niet lang daarna hebben gevolgd. De mens heeft niet slechts een psychologische afstand gecreëerd met het dier, hij deed het ook met de andere mens. Door cultuur ging de mens zich onderscheiden van zijn medemens, want cultuur heeft per definitie ‘de ander’ nodig om speciaal te zijn. Om de eigen cultuur als ‘de beste’ te definiëren, moest men deze ander belachelijk maken en veroordelen. Dat ging zo ver dat dit boven de dieren verheven wezen ‘de ander’ ging ontmenselijken. De cirkel is rond: de mens zag zijn medemens als ‘dier’.

1492 is één van de meest bepalende jaartallen in de geschiedenis van de menselijke soort. Het Europese continent was toen geen prettige leefomgeving. De snelle bevolkingsgroei en de door droogte sterk verminderde landbouwgrond waren de giftige cocktail die de Europeanen naar gebiedsuitbreiding deden zoeken. Dat kon voor Columbus alleen westwaarts, de oceaan op. De herontdekking van het Amerikaanse continent was het startpunt van de ‘Europeanisering’ van de wereld en de geschiedenis, maar het vormde ook de intrede van het grootste menselijke drama ooit.

Het Amerikaanse continent werd in 1492 al millennia lang bevolkt door beschavingen die qua ontwikkeling niet onderdeden voor de Europese. De start van de Europeanisering betekende echter ook het einde van hun beschavingen. Negentig procent van de oorspronkelijke Amerikaanse bevolking stierf aan door Europeanen meegebrachte virussen als pokken en malaria en de voor hen onbekende wapens uit de Oude Wereld. Niet lang daarvoor was er op de Canarische eilanden geëxperimenteerd met een nieuw economisch systeem, een monocultuur van plantages. Ook dit systeem werd naar de overkant van de oceaan geëxporteerd. Potentiële arbeid ontbrak daar echter vanwege het ontvolkte continent en de onwil van Europeanen om in de nieuwe territoria te werken. Om dit probleem op te lossen, werden in totaal dertien miljoen Afrikanen verscheept naar het Caribische gebied en de

Braziliaanse mijnen. Het tijdperk van kolonisatie door de Europese grootmachten kon beginnen.

Onder wetenschappers bestaat tegenwoordig een consensus over de definitie van het proces dat *kolonisatie* heet: ‘Kolonisatie is een vorm van dominantie van individuen of groepen over het territorium en gedrag van andere individuen of groepen’.⁹ Kolonisatie vindt plaats op politiek, cultureel en economisch gebied. Met *dekolonisatie* wordt een einde gemaakt aan deze ontwikkeling. Dekolonisatie is een historisch proces dat kortweg gedefinieerd kan worden als een staatkundige verzelfstandiging van koloniën.¹⁰ Omdat kolonisatie echter niet slechts een politieke dimensie, maar ook vaak een cultureel en economisch aspect heeft, is deze definitie naar mijn mening te kort door de bocht. De Pan-Afrikanist, vrijheidsstrijder en eerste president van Ghana, Kwame Nkrumah definieerde kolonisatie als ‘een beleid waarbij een buitenlandse macht door middel van politieke touwen territoria aan zichzelf vastketent, met als voornaamste doel het bevorderen van de eigen economische voordelen’.¹¹ Nkrumah liet, binnen de context van het gekoloniseerde Ghana, goed zien hoe belangrijk economisch gewin was bij kolonisatie. Bovendien is de context van de antikoloniale Ghanees de opmaat naar de definitie van een andere term: *neokolonisatie*. Het belangrijkste verschil tussen een neokoloniaal systeem en de vroegere koloniale structuur is de omschakeling van een directe vorm van uitbuiting naar een indirecte vorm van overheersing. In de meeste gevallen is deze uitbating of overheersing economisch van aard.

De context is dan ook het probleem bij historische definities. Omdat tijd en plaats per definitie een andere context aan een historisch proces geven, is het ook in het geval van dekolonisatie niet eenvoudig om een algemene beschrijving te geven van deze ontwikkeling. Bovendien had elke koloniserende mogendheid haar eigen karakteristieken. De Portugezen vertrokken uit hun kolonies toen deze niet meer genoeg voordeel opleverden, terwijl de Fransen van hun ‘beschavingsoffensief’ een mondiaal begrip maakten. De politieke of staatkundige benadering van dekolonisatie is het meest tot de verbeelding sprekend: in 1900 domineerden enkele Europese naties het grootste deel van de wereld. Anno 2000 is dat wereldwijde deel versnipperd in honderden zelfstandige staten. Martinique, het eiland van dit onderzoek, is volgens deze definitie vandaag de dag niet gedekoloniseerd, omdat het eiland nog steeds

⁹ F.R. Horvath, ‘A Definition of Colonialism’, *Current Anthropology* 13:1 (1972) 45–57.

¹⁰ Nederlands Woordenboek, <https://www.woorden.org/woord/dekolonisatie> (geraadpleegd 3 oktober 2021).

¹¹ K. Nkrumah, *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism* (Londen 1965) 6-7.

onderdeel uitmaakt van Frankrijk. Geïnspireerd door de definities van Horvath en Nkrumah geef ik de volgende omschrijving van dekolonisatie: dekolonisatie is het proces waarin een door een buitenlandse macht gedomineerde groep en territorium zich politiek en/of cultureel en/of economisch loskoppelt van deze buitenlandse macht.

In het afgelopen decennium heeft de tijdsgeest in de Westerse wereld bijgedragen aan het promoten van een bredere definitie van dekolonisatie. Vooral in de Engelssprekende wereld is het accent van de omschrijving van dekolonisatie verlegd van het politieke naar het culturele aspect. Deze accentverschuiving heeft plaatsgevonden onder invloed van het Anglo-Amerikaanse *Black Lives Matter*-debat. ‘Dekoloniseren’ werd een nieuw werkwoord, dat verwees naar het uit de weg ruimen van alle immateriële overblijfselen van de westerse kolonisatie. Het proces van dekolonisering leidt tot een veranderend, niet slechts op het Westen gericht wereldbeeld. *Decolonizing the mind* werd ook toegevoegd aan het nieuwe vocabulaire: ook de geschiedschrijving moest haar koloniale, europeesgerichte masker laten vallen. Toch waren het de hoofdrolspelers van deze scriptie die dit al aangekaart hadden, meer dan een halve eeuw voor *Black Lives Matters*:

“Het begint met een analyse naar de mate waarin onze geest gekoloniseerd is en naar de rol die de koloniale historiografische wetenschap daarin heeft gespeeld.”¹²

Fanon beschreef dekolonisatie als een strijd van leven op dood tegen de koloniale denkwijze. In de gevestigde geschiedschrijving kwam deze ‘strijd’ echter niet voor, omdat de wetenschap ‘neutraal’ wilde zijn. Deze neutraliteit betekende echter het verhullen van de koloniale denkwijze, die gebaseerd was op onderwerping van de gekoloniseerde. Hierdoor werd de historiografie juist een onderdeel van (de legitimatie van) het koloniale systeem. Een dekoloniserende geschiedschrijving onderkent de gecamoufleerde koloniale denkwijze en besteedt aandacht aan hen die altijd ongehoord waren gebleven in de historiografie: de gekoloniseerde meerderheid van de wereldbevolking.

¹² F. Fanon, *The Wretched of the Earth* (New York 2021) 36-37.

“Ik ben geen historicus, maar ik deed mijn eigen research naar de Franse Revolutie om te begrijpen wat er gebeurd was met de Haïtiaanse Revolutie. Ik ging terug naar primaire bronnen en ik kwam tot een andere conclusie dan de gevestigde historici. Maar ik ben ook een specialist, ik ben een neger, en ik heb een ander begrip van de Franse Revolutie en Toussaint Louverture. Dat is niet fout, of waar, dat is mijn begrip!”¹³

Tot slot een recent voorbeeld waarin de koloniale denkwijze zichtbaar werd in de context van het slavernijverleden. Tijdens een Franse herdenking van de slavernij in 1998 citeerde de Franse minister van cultuur deze woorden van Fanon: *‘Ik ben geen slaaf van de slavernij’*. De minister interpreteerde deze uitspraak alsof ‘het racisme verleden tijd was na de afschaffing van de slavernij’ en ‘de verzoening voltooid was’.¹⁴ In werkelijkheid bedoelde Fanon dat hij wilde ontsnappen uit het koloniale kader dat hem bleef definiëren als een product van het slavernijverleden en dat door dit kader racisme nooit werkelijk was afgeschaft. Een gedekoloniseerde geest had zich in dit geval verdiept in de strijd van de *gekoloniseerde*, in plaats van het *opnieuw verhullen* van de koloniale onderdrukking.

Om dekolonisatie, en mijn onderzoek, nog beter te begrijpen, is de definiëring van een aantal termen van belang. Daarbij gaat het om begrippen die van invloed zijn op politieke dekolonisatie: autonomie, onafhankelijkheid en natie, en om termen die een rol spelen bij sociaal-culturele dekolonisatie: sociale bewegingen, identiteit, ontmenselijking en assimilatie.

Autonomie, of morele vrijheid, was het kernbegrip binnen de filosofie van Immanuel Kant. Hij stelde autonomie gelijk aan de morele vrijheid van ieder individu. Deze morele en zeer persoonlijke autonomie stond boven elke universele morele wet.¹⁵ De vijftiende-eeuwse stroming van het humanisme definieerde autonomie als een politiek ideaal waarbij een groep mensen de vrijheid had om zelfstandig beslissingen te nemen.¹⁶ Vanaf de eind-achttiende-eeuwse Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog en de Franse Revolutie kreeg autonomie ook

¹³ A. Césaire en F. Vergès, *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès*, vert. M.B. Smith (Londen 2019) 13.

¹⁴ ‘De l’esclavage à la liberté, la vie plus forte que les chaînes. L’esclavage en héritage’, *Libération* (25 april 1998).

¹⁵ I. Kant en M.J. Gregor, *Practical Philosophy*, vert. A.W. Wood (Cambridge 1996) 17.

¹⁶ R. Audi, ‘Autonomy, Reason, and Desire’, *Pacific Philosophical Quarterly* 72:4 (1991) 247–271.

de staatsrechtelijke betekenis die het in dit onderzoek heeft. Autonomie werd sindsdien gelijkgesteld aan het zelfbeschikkingsrecht van ieder volk of iedere natie.¹⁷

Het concept van *onafhankelijkheid* kent een vergelijkbare definitie als het ideaal van autonomie. De vrijheid van een volk of een natie om eigen beslissingen te nemen en keuzes te maken is een cruciaal element in beide definities. Waar zelfbestuur echter het eindpunt is bij de vrijheid in het idee van autonomie, kan een staat slechts onafhankelijkheid bereiken als de staat de vrijheid heeft om niet afhankelijk te zijn van anderen. Een onafhankelijk volk of een onafhankelijke natie heeft daarom een grotere soevereiniteit dan een autonome staat, omdat dit volk of deze staat minder of niet afhankelijk is van de regelgeving of de financiële ondersteuning van derden.¹⁸

Een *natie* wordt geconstrueerd door een groep mensen vanuit een historische basis. Deze groep mensen deelt een zelfbenoemde collectieve identiteit die naast hun geschiedenis ook bestaat uit een gemeenschappelijke taal, etniciteit, cultuur en territorium.¹⁹ Nationalisme is een ideologie of een beweging die de eigen natie verbindt met een staat. Een staat heeft als politieke organisatie de macht over de bevolking binnen een bepaald territorium. Creools²⁰ nationalisme is een ideologisch voorbeeld van nationalisme. Deze Latijns-Amerikaanse ideologie streefde naar onafhankelijkheid van Spanje en Portugal. Een nationalistische beweging heeft twee kerndoelen: het behartigen van de belangen van de natie, met zelfbestuur als grootste belang, en het opbouwen en onderhouden van een nationale identiteit.²¹

Sociale bewegingen maakten de weg vrij voor de vorming van een (nationale) cultuur en dit stelde vervolgens de norm voor een roep naar autonomie of onafhankelijkheid. Een sociale beweging kan gedefinieerd worden als ‘een informeel samenwerkend netwerk dat uit meerdere personen, groeperingen en/of instellingen bestaat die zich met politieke of sociaal-

¹⁷ C. Keitner, ‘National Self-Determination in Historical Perspective: The Legacy of the French Revolution for Today’s Debates’, *International Studies Review* 2.3 (2000) 3–26.

¹⁸ D. L. Blaney ‘Reconceptualizing Autonomy: The Difference Dependency Theory Makes’, *Review of International Political Economy* 3:3 (1996) 459-497.

¹⁹ J. Paul, *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community* (Londen 1996) 12-14.

²⁰ Met de term Creools wordt in dit voorbeeld de oorspronkelijke betekenis van het woord bedoeld: afstammelingen van de Europese kolonisten in Latijns-Amerika. Op Martinique zijn Creolen de afstammelingen van tot slaaf gemaakte Afrikanen.

²¹ A. Triandafyllidou, ‘National Identity and the Other’, *Ethnic and Racial Studies* 21:4 (1998) 593–612.

culturele kwesties bezighouden gebaseerd op gemeenschappelijke identiteiten'.²² Volgens Green zijn sociale bewegingen misschien wel het belangrijkste element in de verwezenlijking van sociale verandering in de maatschappij.²³

Identiteit is de unieke kwalificatie die een persoon of een groep aan zichzelf verbindt en kent verschillende componenten. De sociale, culturele en nationale identiteitsvormen zijn van belang voor dit onderzoek. Een sociale identiteit is de onderkenning een onderdeel te zijn van een gemeenschap die zichzelf unieke eigenschappen toe-eigent. Deze identiteit bestaat uit andere groepsidentiteiten, zoals een *nationale identiteit* (de onderkenning een gemeenschappelijk onderdeel te zijn van van een natie), en een *culturele identiteit* (een kenmerkend aspect van nationaal bewustzijn). Een culturele identiteit is een zelf gedefinieerde verbondenheid die gebaseerd is op het collectieve verleden en de gezamenlijke normen en waarden van de groep.²⁴ Nationale cultuur is de grootste gemeenschappelijkheid in een soeverein land. De nationale cultuur bestaat uit normen, waarden, gedragingen en gewoontes die door de bevolking, hoe zeer men ook van elkaar verschilt, gedeeld worden, waardoor deze cultuur de individualistische identiteit overstijgt.²⁵

Een terugkomend verschijnsel bij kolonisatie is de *ontmenselijking* of de objectificatie van het gekoloniseerde individu. Nussbaum definieert objectificatie als het uit eigenbelang behandelen van een persoon als gebruiksobject en het ontkennen van het zelfbeschikkingsrecht en de handelingsbekwaamheid van dit individu. Dit leidt ertoe dat men deze 'figuur' ziet als een bezit dat fysiek beschadigd mag worden, mede doordat de subjectiviteit (dat wil zeggen de gevoelens en de ontwikkeling van dit wezen) genegeerd wordt.²⁶ Slavernij was de meest zichtbare uitingsvorm van ontmenselijking. Racisme is een minder zichtbare of soms onzichtbare variant. De ontmenselijkte slachtoffers definieerden echter op hun beurt hun kolonisator ook als onmenselijk. Hoewel 'ontmenselijkt worden' en 'onmenselijk worden genoemd' op het eerste gezicht overeenkomstig zijn en taalkundig gezien een contaminatie zijn,

²² M. Diani, 'The Concept of Social Movement', *The Sociological Review* 40:1 (1992) 1-25.

²³ D. Green, *How Change Happens* (Oxford 2016) 116.

²⁴ J. M. Cheek, 'Identity Orientations and Self-Interpretation' in: Michael David en Nancy Cantor eds., *Personality Psychology: Recent Trends and Emerging Directions* (New York 1989) 341.

²⁵ T. Smale, 'Why National Culture Should Be at the Heart of Innovation Management', *Technology Innovation Management Review* 6:4 (2016) 18-25.

²⁶ M. C. Nussbaum, 'Objectification', *Philosophy & Public Affairs*. 24:4 (1995) 249-291.

is de betekenis verschillend. Het effect is echter gelijk. Het wrede gedrag van de overheerser werd door de onderdrukte ‘inhumaan’ genoemd, terwijl de overheerser al bij voorbaat elke menselijke eigenschap bij de onderdrukte ontkende. Evenwel had het vereenzelvigen van de blanke kolonisator met inhumaan gedrag tot gevolg dat de donkere gekoloniseerde zijn onderdrukker ontmenselijkte.

Assimilatie is een proces van bewuste en onbewuste vermenging van twee groeperingen uit één samenleving, waarbij vooral de ondergeschikte groep de normen, waarden en cultuureigenschappen van de dominerende gemeenschap gedeeltelijk of volledig overneemt. De minderheidsgroep verliest daardoor de eigen normen, waarden en cultuureigenschappen en binnen de groep wordt geen opzettelijk contact meer geambieerd op basis van deze waarden. Assimilatie heeft verschillende dimensies. Politieke, juridische of institutionele assimilatie heeft vooral staatkundige gevolgen. Sociaaleconomische assimilatie is structureler, duurt langer en verandert maatschappelijke structuren. Culturele assimilatie is de meest verregaande en complexe vorm omdat het de identiteit van een groep verandert.

1. Vervreemd naar een ontvreemd thuis

26 juni 1913

Een jonge belastinginspecteur en een naaister, woonachtig in Basse-Pointe op Martinique, schenken het leven aan een baby die vanaf het eerste knippen van zijn ogen deel zal uitmaken van een intens gescheiden samenleving. Het donkergekleurde gezicht van de baby en dat van zijn ouders zijn allesbepalend voor zijn status en zijn toekomstperspectieven op het Caribische eiland waar hij ter wereld kwam. ‘*Aimé Césaire*’ wordt toegevoegd in het geboorteregister van Basse-Pointe door burgemeester Alcide Paludat. Zijn gezicht is blank, de huidskleur die regeert op het eiland, en zijn afkomst is Frans, de natie die twee eeuwen ervoor het eiland toe-eigende om als wingewest te ontginnen. Niet alleen het Martinikaanse suikerriet, maar ook de door Frankrijk geïmporteerde tot slaaf gemaakte Afrikanen werden uitgebuit op de Caribische plantages. De opa van de pasgeboren Aimé was één van hen. Deze samenleving staat niet op zichzelf. Een groot deel van de samenlevingen wereldwijd zijn raciaal verdeeld en worden onderdrukt door grootmachten.

17 april 2008

De baby die vanwege zijn huidskleur kansloos leek in de Martinikaanse maatschappij, krijgt een staatsbegrafenis in het Stade Dillon. Het is het grootste stadion van de Franse Antillen, in Fort-de-France, de hoofdstad waar hij enkele jaren na zijn geboorte naartoe verhuisde en waarvan hij meer dan een halve eeuw burgemeester zou zijn. Maar de donkere gezichtskleur van de burgemeester is niet de enige grote verandering op Martinique ten opzichte van het geboortjaar van de baby. Het eiland is ook geen geëxploiteerde kolonie meer. Het tot slaaf maken van onder meer de opa van de baby is door het Franse parlement erkend als een misdaad tegen de menselijkheid. Ook de wereld van 2008 is onherkenbaar veranderd. Bij het laatste knippen van de ogen van deze baby uit Basse-Pointe zijn de onderdrukte territoria van destijds veranderd in zelfstandige naties. Martinique is dat echter niet.

Aimé Césaire, de baby die uiteindelijk als Franse staatsman begraven werd, heeft een groot aandeel gehad in de transformatie van zijn geboortegrond en de wereld die hij in 2008 achterliet. Zijn antikoloniale literaire werken inspireerden vrijheidsstrijders en onafhankelijkheidsbewegingen uit alle hoeken van de wereld. Als langstzittende politicus van

de Vijfde Franse Republiek domineerde Césaire de Martinikaanse politiek in de gehele tweede helft van de twintigste eeuw. In Parijs vertegenwoordigde hij Martinique in de Assemblée Nationale, terwijl hij ook burgemeester was van Fort-de-France. Beide hoofdsteden zijn bepalend geweest voor de vorming van zijn ideeën en zijn identiteit – en daarmee voor de ideeën en de identiteit van Martinique.

1.1. Ambivalent zoals zijn samenleving

In Fort-de-France is een grote menigte bijeengekomen om hun burgemeester de laatste eer te bewijzen. Op omhooggehouden borden staat ‘vader van de Martinikaanse natie’, maar ook ‘vader van de departementalisatie’.²⁷ In de kist ligt samen met de vierennegentigjarige poëet de zwart-rood-groene vlag van Martinique. Tijdens de officiële plechtigheid siert echter de Franse driekleur op de doodskist. Frankrijk is erg goed in het eren van zijn helden. De regering had een herdenking in het Panthéon gewild, waar de grootste Fransen allertijden te ruste liggen, maar Césaire’s familie had dit geweigerd.²⁸ In 2011 zou Césaire alsnog geëerd worden in de ‘tempel van de (vooral blanke) Franse superioriteit’. ‘Laat zwarte mensen van overal het grote podium van de geschiedenis betreden’²⁹, spreekt president Nicolas Sarkozy dan uit. Bij de eerste staatsbegrafenis ooit buiten de metropool³⁰ is de Franse president ook onderdeel van het belangwekkende publiek. Zijn spreekrecht is dan echter ontzegd door de familie van de geëerde overledene. Twee jaar daarvoor gaf Césaire de presidentskandidaat Sarkozy een publieke veeg uit de pan door hem ongewenst te verklaren op het eiland. Beide weigeringen had Sarkozy te wijten aan zijn steun voor een wet die opriep om de voordelen van de Franse koloniale geschiedenis te onderwijzen.³¹ Tijdens de ceremonie spreekt in zijn plaats vriend en politiek zielsverwant van Césaire, Pierre Alier: ‘Alleen Martinikanen kunnen Martinique vooruit leiden.’³² Een jaar later zou de centrumrechtse Sarkozy Fort-de-France toespreken toen de oud-

²⁷ Het Franse 8-uur-journaal van 17 april 2008, <https://www.youtube.com/watch?v=n8-xlCJY1uk> (geraadpleegd 2 december 2021).

²⁸ ‘Obsèques nationales d’Aimé Césaire en présence de milliers de Martiniquais’, *Ladépêche* (20 april 2008).

²⁹ ‘Césaire: Entrée Symbolique au Panthéon’, *Le Figaro* (6 april 2011).

³⁰ A. J. Arnold, ‘Césaire is Dead’, *French Politics, Culture and Society* 27:3 (2009) 9.

³¹ W. Miles, ‘Once Again, From a Distance’, *French Politics, Culture and Society* 25:3 (2007) 114.

³² Transcriptie van het nationaal eerbetoon aan Aimé Césaire, <https://www.nouvelobs.com/culture/20080421.OBS0497/hommage-national-a-aimé-césaire-chantre-de-la-négritude.html> (geraadpleegd 4 december 2021).

burgemeester opnieuw geëerd werd. ‘Martinique is Frans en zal dat ook blijven. In de eerste plaats omdat Martinique dat wilt, en ook omdat Frankrijk dat wilt’.³³ Op de staatsbegrafenis was ook de linkse Segolène Royal aanwezig. ‘Als ik president word, maak ik van *Discours sur le Colonialisme* een verplicht literatuurstuk op scholen’, beloofde ze in 2007 toen ze het opnam tegen Sarkozy. Presidentskandidaat François Bayrou, ook aanwezig op de begrafenis, had het beroemde antikoloniale boek van Césaire jaren daarvoor juist van de literatuurlijst verwijderd.³⁴ Tegenwoordig is het boek een onbetwist onderdeel van de Franse literaire canon, misschien omdat ‘links’ en ‘rechts’ het boek als een politieke speelbal gebruikten.

De herdenking van Césaire was in vele opzichten tegenstrijdig en met het aanwezige publiek had hij gedurende zijn leven een dubbelzinnige relatie. De ambivalentie in zijn leven begon al met zijn voornaam: Aimé betekent in het Frans ‘geliefd’, maar Césaire geloofde dat zijn naam afgeleid was van Igbo, een Nigeriaans volk waarvan hij zou afstammen.³⁵ Daarnaast groeide hij op in een tweeslachtige samenleving.

“In feite waren er twee Martiniques. Daar zijn we mee geboren. Het ‘geciviliseerde’ Martinique: een feodale samenleving van békés, petits bourgeois, negers en mulatten, en parallel het authentieke Martinique: het platteland waar de boer ploetert, drum spelend en rum drinkend.”³⁶

Césaire groeide op in het eerste Martinique, in een groot middenklasse gezin. Hoewel zijn ouders het niet breed hadden, verhuisde het gezin in 1924 naar Fort-de-France om hem het beste onderwijs van het eiland te bieden. Op het Victor Schoelcher-lyceum, de enige privéschool waar gekleurden werden toegelaten, zat hij in de klas met Léon Damas³⁷ en kreeg hij les van Octave Mannoni.³⁸ Zijn bedrevenheid in talen en retoriek bezorgde hem in 1931 een

³³ Speech van president Sarkozy bij de inauguratie van Airport ‘Aimé Césaire’ op 26 juni 2009, <https://www.vie-publique.fr/discours/175810-declaration-de-m-nicolas-sarkozy-president-de-la-republique-en-hommag> (geraadpleegd 4 december 2021).

³⁴ A. James Arnold, ‘Césaire is Dead’, *French Politics, Culture and Society*, 27:3 (2009) 10.

³⁵ J. Fanon, *Frantz Fanon, My Brother* (Maryland 2014) 130.

³⁶ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations with Françoise Vergès* (Londen 2019) 9.

³⁷ Léon Damas (1912-1978) zou net als Césaire een beroemde poëet, een invloedrijke deelnemer aan het antikoloniale debat en een afgevaardigde in de Assemblée Nationale worden.

³⁸ Octave Mannoni (1899-1989) was een beroemde psychoanalist die het antikoloniale discours verrijkte met het boek *Psychologie de la Colonisation*. In het debat stond hij vaak tegenover Frantz Fanon.

beurs voor het prestigieuze *École Normale Supérieure* in Parijs. Wat de jonge Césaire echter het meest gelukkig maakte, was het vooruitzicht de Martinikaanse samenleving te verlaten.

“Ik haatte de benauwde samenleving waarin ik opgroeide. Al op jonge leeftijd stond ik versteld van de diepgewortelde behoefte van de zwarte petite bourgeoisie om Europeanen te imiteren, zoals hun vooroordelen en elitaire denken. Deze wereld paste niet bij mij. Ik voelde me opgesloten in een smalle koloniale wereld. Tijdens de lange boottocht vond ik het vreselijk om weer geconfronteerd te worden met het type Martinikaan wiens enige zorg de Europese mode en etiketten waren. In Parijs kon ik eindelijk mezelf zijn, kon ik lezen wat ik wilde, mezelf ontplooien.”³⁹

Op de eerste studiedag liep hij Léopold Sédar Senghor⁴⁰ tegen het lijf. De klasgenoot van de latere president Georges Pompidou sloot Césaire direct in zijn armen, wat hij ook de rest van zijn leven zou doen. Senghor, Damas (die ook een beurs voor Parijs had verkregen, maar een andere studie volgde) en Césaire zochten elkaar dagelijks op om diepgaand te discussiëren over het Europese imperialisme en fascisme dat het nieuws domineerde. De drie vrienden bezochten ook de populaire salons in de lichtstad. In deze salons werden zij geconfronteerd met Afro-Amerikaanse schrijvers die hen iets leerden dat de beste universiteit van het land hen niet onderwees.

‘Voorheen lasen we slechts boeken van beroemde Europese intellectuelen over Europese beschavingen. De Amerikanen toonden ons dat we een eigen identiteit hadden, terwijl in Frankrijk assimilatie het doel was. We werden ons bewust van een trotse zwarte cultuur en een eigen zwarte geschiedenis. We namen resoluut deze positie: Ik ben nègre, nègre zal ik altijd zijn. De Europese beschaving baseert zich op assimilatie, maar sorry: eerst moet je jezelf kunnen zijn.’⁴¹

De Négritude-beweging was geboren. Vanaf de dertiger jaren had deze antikoloniale sociale beweging impact op een nieuwe generatie donkere jongeren. Deze beweging legde de nadruk

³⁹ A. Césaire e.a., *Resolutely black. Conversations with Françoise Vergès* (Londen 2019) 1-4.

⁴⁰ Léopold Sédar Senghor (1906-2001) zou de eerste president van Senegal worden. Door zijn literaire werken is hij een van de meest geroemde Afrikaanse intellectuelen.

⁴¹ A. Césaire e.a., *Resolutely black. Conversations with Françoise Vergès* (Londen 2019) 6-9.

op het bewust worden van de eigen donkere identiteit, zodat een interne kracht teweeg kon worden gebracht die uiteindelijk elke koloniale onderdrukking kon verslaan.⁴²

De grondslag van de Négritude lag in een probleem dat Damas en Césaire ervoeren tijdens hun persoonlijke innerlijke zoektocht. Ze waren net zo donker als hun vriend Senghor, maar ze waren niet Afrikaans. Césaire zou dit later het probleem van de ‘dubbele deportatie’ noemen: de Martinikaan in Parijs is door de Europeaan weggevoerd uit Afrika en tot slaaf gemaakt op Martinique, waarna hij onderdeel werd van de Antilliaanse diaspora in Parijs. Op Martinique werd immers geen hoger onderwijs aangeboden. Deze dubbele deportatie leidt tot een ambivalent identiteitsgevoel bij de Martinikaan. De Martinikaan voelt zich nergens thuis, aangezien hij niet voldoet aan de criteria van de blanke samenleving, noch aan de criteria van donker Afrika. De Franse taal toont deze dubbelzinnigheid op een akelige manier: de donkere Afrikaan wordt *Noir* genoemd en de donkere (gedeporteerde) Antilliaan *Nègre*.

Niet enkel door de taal, maar ook door zijn assimilatie-ideaal was Frankrijk dubbelzinnig voor de Martinikaan: donker of blank, men was in principe altijd een Franse staatsburger. In de praktijk merkte Césaire hier echter weinig van. De *École Normale Supérieure* was het summum van het Frans-zijn, het waarde hem desondanks niet vrij van racisme.⁴³ Voor Césaire en Damas was de Négritude-beweging een uitweg voor de vervreemding en de dubbelzinnigheid als gevolg van hun Antilliaanse identiteit. Afrika was het antwoord, niet het probleem. Samen met Senghor richtten zij het literaire tijdschrift *L'Étudiant Noir* op om alle *zwarte* studenten, waar ze ook vandaan kwamen, de *zwarte* waarden en cultuur, waar ook ter wereld, te doen (her)ontdekken. Deze zwarte renaissance diende als ‘tegenkracht voor het racisme en de (Afrikaanse) culturele onderdrukking’⁴⁴ die men ervoer in de koloniale wereld van de jaren dertig: een zo diepgeworteld racisme dat ook de Martinikaan zich er schuldig aan maakte. Het problematische identiteitsgevoel in de Martinikaanse samenleving had Césaire al opgemerkt voordat hij naar Parijs vertrok. Hoe verstand het racisme daar nog steeds was, merkte hij enkele jaren later toen een goedgeklede, donkerder dan hem gekleurde, succesvolle Martinikaan hem aansprak:

⁴² M. C. Lambert, ‘From Citizenship to Negritude: Making a Difference’, *Elite Ideologies of Colonized Francophone West Africa. Comparative Studies in Society and History* 35:2 (1993) 239–241.

⁴³ N. Gibson, *Fanon. The Postcolonial Imagination* (Cambridge 2003) 81-82.

⁴⁴ *Le Progressiste* van 18 juni 2008, <https://en.calameo.com> (geraadpleegd 2 januari 2022).

“Césaire, ik vind je echt bewonderenswaardig. Maar ik heb één probleem: waarom praat je altijd over Afrika? We zijn in niets zoals die mensen. Zij zijn wild, wij zijn anders!”⁴⁵

Door de dubbele deportatie fantaseerde Césaire niet in Nigeria of op Martinique over zijn Afrikaanse oorsprong, zijn Afrikaanse identiteit en een plek waar geen onderscheid tussen *noir* of *nègre* werd gemaakt, maar dekoloniseerde hij zijn ziel uitgerekend in ‘koloniserend’ Parijs. In een notitieboekje schreef hij zijn droom uit, een terugkeer naar een geboorteland. In de zomer voor zijn terugkeer naar Martinique in 1939 schreef hij het boek *Cahier d'Un Retour au Pays Natal*. Dat hij terugging naar Martinique betekende echter niet dat het eiland het ‘geboorteland’ uit zijn boek was. Sterker nog, nergens in het boek komt expliciet Martinique voor. Césaire houdt zich op de vlakte, schrijvend over ‘mijn land’⁴⁶ en ‘haar land’⁴⁷, wordt dan specifiek met ‘hen die geen andere reis hebben gekend dan ontworteling’⁴⁸ door een geschiedenis van een ‘driehoekig circuit’⁴⁹, maar die nooit ‘Congo’⁵⁰ uit het oog hebben verloren. Opvallend is echter het citaat ‘mijn land is de speer van mijn Bambara-voorouders’.⁵¹ Césaire is een poëet, specifiek: hij gebruikt dezelfde surrealistische stijl als Damas en Senghor. De surrealistische schrijfstijl van de drie vrienden is dan ook een ander kenmerk van de Négritude. Desondanks tekent zich een boodschap af: Martinique en Congo (Afrika) zijn één en dezelfde plek geworden na de deportatie door slavernij en het geboorteland waar Césaire naar terugkeert, is een imaginaire plek uit het verleden. De vervreemding en de ontworteling die de Martinikaan ervaart, zijn een direct gevolg van de slavernij en de kolonisatie.

Direct bij terugkeer op Martinique was de zesentwintigjarige Césaire een jongeman met status geworden. Hij had zijn status echter niet verkregen vanwege zijn rijke poëzie of filosofische Négritude. Deze ideeën waren namelijk nog niet doorgedrongen tot Martinique. De bourgeoisie op het eiland zag in hem daarentegen een afgestudeerde man uit Parijs die geslaagd was in de blanke koloniale wereld. Volmaakter dan dat was voor hen bijna onmogelijk. Césaire

⁴⁵ A. Césaire e.a., *Resolutely black. Conversations with Françoise Vergès* (Londen 2019) 9.

⁴⁶ A. Césaire, *Cahier d'un Retour au Pays Natal* (Parijs 1993) 22.

⁴⁷ Ibidem, 8.

⁴⁸ Ibidem, 44.

⁴⁹ Ibidem, 64.

⁵⁰ Ibidem, 28.

⁵¹ Ibidem, 58.

werd door hen gezien als het type Martinikaan dat hij acht jaar geleden zo graag wilde ontvluchten. Toen het vooroorlogse Martinique langzaamaan bekender werd met zijn boek en de Négritude, werd Césaire's in Parijs opgedane gedachtegoed echter allesbehalve enthousiast ontvangen. De voor de Martinikaan radicale boodschap dat men trots moet zijn op de donkere kleur van de huid werd door velen als schandelijk en onmogelijk gezien.⁵² Dit onderzoek zal aantonen dat en onderbouwen waarom de Martinikaan op het vooroorlogse Martinique zich namelijk eerder identificeerde met de Franse kolonisator dan met Afrika.

Ondanks de geringe impact die zijn ideeën hadden op het Martinique van voor de Tweede Wereldoorlog, waren de acht Parijse jaren de meest bepalende in Césaire's leven. Jaren later vertelde Césaire dat hij als tiener een verlegen kluizenaar was die zich afzonderde van de op Europa georiënteerde klasse op het eiland.⁵³ Zijn periode in Frankrijk transformeerde hem tot een man die uiteindelijk geroemd zou worden door zowel de Franse kolonisator als de Martinikaanse bourgeoisie, maar die ook een inspiratie zou zijn voor vele bestrijders van het koloniale systeem. Het waren niet de colleges Klassieke Talen of Franse Letterkunde die hem zouden vormen. Het was de donkere intellectuele gemeenschap in Parijs, met name zijn twee beste vrienden met wie hij de Négritude oprichtte en die zijn 'bekrompen' wereldbeeld verruimden naar de grotere context van een Afrikaans-Caribisch bewustzijn. Deze nieuwe zienswijze, de Négritude-identiteit, gunde hij aan alle Martinikanen. Als zij zouden terugkeren naar hun Afrikaanse oorsprong, hoopte Césaire dat er een culturele revolutie op gang zou komen die de ontwortelde Martinikaanse samenleving weer een fundament zou geven. Bij wie kon hij dan beter beginnen dan bij middelbare scholieren?

⁵² P. Ehlen, *Franz Fanon: A Spiritual Biography* (New York 2000) 33-35.

⁵³ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 1-3.

“Césaire, wat heb je geleerd?”

AC: Ik ben opgeleid op het Victor Schoelcher Lyceum.

Wat heb je daar gedaan?

AC: Latijnse, Griekse en Franse literatuur, en toen ging ik naar de École Normale Supérieure in Frankrijk.

Wat deed je daar?

AC: Latijnse, Griekse en Franse literatuur. Daarna ging ik naar de Sorbonne.

Wat deed je daar? Ik neem aan dat je Latijnse, Griekse en Franse literatuur hebt gestudeerd?

AC: Ja, maar dat is niet alles. Ik ging terug naar Martinique en gaf les aan de Victor Schoelcher School, en ik doceerde Latijn, Griekse en Franse literatuur.”⁵⁴

1.2. De twee kanten van een medaille

Zijn nieuwe status van ‘geciviliseerde intellectueel uit Frankrijk’ ten spijt keerde Césaire niet terug naar Martinique ‘om jonge geesten te indoctrineren met de bevooroordeelde ideeën en waarden van het moederland’.⁵⁵ De poëet besloot als literatuurdocent zijn kennis door te geven aan jonge Martinikanen wiens identiteit nog gevormd moest worden op de school die zijn eigen vormende tijd in Parijs mogelijk had gemaakt: het Victor Schoelcher Lyceum. De naamdrager van de school had in 1848 een leidende rol gespeeld in de afschaffing van de slavernij door Frankrijk. Hij was een held op Martinique en symboliseerde de ‘goede Republiek’.

⁵⁴ Getranscribeerd gesprek tussen C. James en Césaire (AC) op Cuba in 1968, <https://www.marxists.org/archive/james-clr/works/1978/11/fanon.htm> (geraadpleegd 11 november 2021).

⁵⁵ P. Ehlen, *Franz Fanon: A Spiritual Biography* (New York 2000) 33-35.

“Op elk moment wordt Victor Schoelcher, een Zwitserse Fransman, buitensporig geëerd (op Martinique). Met zijn wetsvoorstel uit 1848 verleende hij vrijheid aan alle slaven op Frans grondgebied. Hoewel er waarschijnlijk weinig personen zijn op de Nederlandse of Engelse Caribische eilanden die zijn evenknie zullen herinneren, wordt iedereen op de Franse eilanden voortdurend aan Schoelcher herinnerd door redenaars, standbeelden en zijn het gerechtsgebouw, de straat van het consulaat en zelfs de school waar Césaire les gaf naar hem vernoemd.”⁵⁶

Césaire ontrafelde twee Martinique's. Er waren ook twee Frankrijks. Voor de Martinikaan was Frankrijk een medaille met twee kanten. De relatie met het moederland kan worden omschreven als de hoop om de positieve kant van de medaille te treffen, of de pech om de negatieve kant te ervaren. Victor Schoelcher vertegenwoordigde het Frankrijk van 1789: het Frankrijk van de vrijheden voor alle mensen. Het Frankrijk dat de slavernij in 1794 afschafte, wat Napoleon in 1802 echter terugdraaide, maar uiteindelijk in 1848 definitief beëindigde. Het Frankrijk dat de Martinikanen zou bevrijden van de blanke onderdrukkende elite op het eiland.⁵⁷ Dat de 'goede Republiek', de goede kant van de medaille, met het afschaffen van de slavernij in 1848 ook de raciale ongelijkheid ongedaan zou maken, bleek echter ijdele hoop.

Omdat Martinique al in 1635 door Frankrijk werd gekoloniseerd, classificeert Frankrijk het eiland als één van de vier *vieilles colonies*. Dit zijn de overzeese territoria die gekoloniseerd werden toen Frankrijk nog een absolute monarchie was. Het was ook dit regime dat Martinique slavernij bracht. Toen de Franse Revolutie in het moederland echter een transformatie van nieuwe waarden, vrijheden en werkrelaties⁵⁸ teweegbracht, bleef de geest van het prerevolutionaire 'Ancien Régime' nog steeds voortleven op de Martinikaanse plantage: alles bleef bij het oude. De samenleving waarin de tiener Césaire opgroeide, wordt door Zeilig omschreven als een kastensysteem gebaseerd op huidskleur met grote raciale ongelijkheden.⁵⁹

Volgens de Amerikaanse consul op Martinique, Stevenson, waren de ongelijkheden die afstammen uit de tijd van de slavernij zelfs een eeuw na de afschaffing nog aanwezig:

⁵⁶ National Archives U.S. Foreign Affairs Research, Department of State Central Files, NARA RG 59 CDF 1950-54, 7/30/51.

⁵⁷ National Archives U.S. Foreign Affairs Research, Department of State Central Files, NARA RG 59 CDF 1950-54, 21/9/51.

⁵⁸ J. Deferme, *Uit de ketens van de vrijheid* (Leuven 2007) 103.

⁵⁹ L. Zeilig, *Frantz Fanon: The Militant Philosopher of Third World Revolution* (Londen 2015) 15.

“Hoewel de slavernij bijna honderd jaar geleden werd afgeschaft, is er een slavenpsychologie blijven bestaan die de grondslag is voor de meeste kwesties op Martinique.”⁶⁰

C. Wagley en M. Harris beschrijven het Martinique van 1958 als volgt:

“De gekleurde groep op Martinique is niet alleen in economische mineur, hun negroïde fysieke kenmerken (..) zijn een blijvende herinnering aan hun vroegere slavenstatus en daarmee een barrière om volledig geïntegreerd te worden in de Franse maatschappij. Ze zijn daardoor, in verschillende mate, slachtoffer van vooroordelen (..)”⁶¹

Het Martinique uit de twintiger en dertiger jaren was volgens Zeilig verdeeld in drie raciale groepen: ‘witte plantagehouders, mulatten en zwarten’.⁶² Dit komt overeen met Césaire’s beschrijving van de twee Martinique’s: ‘een feodale samenleving van *békés*, *petits bourgeois*, *negers en mulatten*’.

De Martinikaanse suikerrietplantages waren ook na 1848 nog steeds het eigendom van de nazaten van de slavenhouders, degenen die erop werkten nog altijd de nakomelingen van de tot slaaf gemaakten. De gevangenschap was weliswaar verdwenen, het leven op Martinique was nog even ellendig. De productie van suikerriet was afhankelijk van het seizoen en werkloosheid en schulden werden dat ook. Het systeem op de plantage waar men suiker produceerde, werd bovendien nog steeds gekenmerkt door een (informele) hiërarchie gebaseerd op huidskleur, autoritaire verhoudingen en het gebruik van geweld.⁶³

De Martinikaan werd daarmee nog steeds geconfronteerd met een onderdrukkend Frankrijk, gepersonifieerd door de blanke elite op het eiland: de negatieve kant van de medaille, dat door het plantagesysteem op gespannen voet stond met de republikeinse waarden. De twee kanten van de medaille waren echter tot elkaar veroordeeld: de blanke elite was afhankelijk van het moederland om haar dominantie te bestendigen en de Franse staat wilde zijn kolonie niet

⁶⁰ National Archives U.S. Foreign Affairs Research, Department of State Central Files, NARA RG 59 851b.00/1-146, 18/3/46.

⁶¹ C. Wagley en M. Harris, *Minorities in the New World : Six Case Studies* (New York 1958) 95.

⁶² L. Zeilig, *Frantz Fanon: The Militant Philosopher of Third World Revolution* (Londen 2015) 15.

⁶³ F. Reno, ‘Resourcing Dependency: Decolonisation and Post-colonialism in French Overseas Departments’, *Itinerario* 25: 2 (2001) 16.

kwijt. Volgens Casimir was de gewelddadige structuur van het plantagesysteem daarom een doelbewuste poging om een afstand te creëren tussen het waardenstelsel van de plantage en het waardenstelsel van de Republiek.⁶⁴

De afstammelingen van de slavenbezitters maken nu nog één procent van de bevolking uit. In de volksmond worden zij de ‘békés’ genoemd. Hoewel hun monopolie slechts in het verleden gelegitimeerd werd door racisme, is de structuur van economische dominantie op het eiland door deze zeer marginale groep blijven voortbestaan. Dit is een directe erfenis van het plantagesysteem. De dominantie van deze één-procent blijkt uit hun grootgrondbezit, hun zeggenschap over de Martinikaanse import en export en hun aanzienlijke aandeel in de belastinginkomsten en – van een groter belang voor de gemiddelde Martinikaan – belemmeren zij elke mogelijke opbloei van de lokale sector. Het schept wrevel bij de rest van de, gekleurde, samenleving. Hun afgezonderde villa’s zijn een ‘gemetseld’ bewijs van de segregatie op het eiland, de onbereikbaarheid van hun weelde een teken van de raciale verschillen. Bonilla bevestigt in 2015 opnieuw de observatie van Stevenson: ‘de rijkdom van het eiland concentreert zich in de handen van de blanken’.⁶⁵

De negatieve kant die Frankrijk aan Martinique liet zien door middel van slavernij en een voortdurend onderdrukkend systeem, belemmerde een deel van de Martinikaanse maatschappij niet om deel te willen uitmaken van de ‘Goede Republiek’. Was het immers niet de Republiek die de slavernij van het Ancien Régime had afgeschaft? Zij zagen blijkbaar, ondervonden misschien, of hoopten waarschijnlijk op de voordelen die de Republiek hen kon opleveren, namelijk universele mensenrechten en daarmee ook raciale gelijkheid.⁶⁶ In het raciaal verdeelde Martinique was er één groep die hierin het meest uitgesproken was: de mulatten.

⁶⁴ J. Casimir, *The Carribean: One and Divisible* (Santiago 1992) 34.

⁶⁵ Y. Bonilla, *Non-Sovereign Futures: French Caribbean Politics in the Wake of Disenchantment* (Chicago 2015) 69.

⁶⁶ V. Sablé, *Les Antilles Sans Complexes: Une Expérience de Décolonization* (Parijs 1972) 16.

“De opgeleide mulatten zijn het meest ‘verfranst’. De Martinikaanse mulat staat bekend om zijn gepolijste Parijse accent. (...) Voor hem is verfijnd gedrag of beschaafd taalgebruik een wapen tegen raciale stereotyperingen. Het is opmerkelijk dat tot aan deze generatie op Martinique nauwelijks over inheemse onderwerpen is geschreven, in de kranten was er bijna alleen maar nieuws uit Parijs.”⁶⁷

De rassenverdeling die Martinique van de koloniale tijd erfde, hield niet op bij blank versus donker. Ook binnen de overgrote meerderheid van gekleurden maakte prerevolutionair Frankrijk een onderscheid. Niet zelden had een blanke Franse slaveneigenaar een kind verwekt bij een tot slaaf gemaakte concubine. Volgens de Franse wet was dit kind dan een vrije burger. Na verloop van tijd was er een nieuwe klasse ontstaan van lichtergekleurde Martinikanen met een gemengde, Afrikaanse en Europese afkomst, die na ruim een eeuw al even talrijk was als de blanke klasse op het eiland. Meer nog dan door hun huidskleur verschilden de mulatten op sociaaleconomisch gebied sterk van de rest van de gekleurde bevolking: ze waren vrij geboren, dus mochten ze ook grond bezitten. Bovendien stonden ze door hun lichte(re) kleur hoger in aanzien. Het aantal mulatten op de Franse eilanden was aanzienlijk hoger dan op de Nederlandse of Britse eilanden.⁶⁸

Naast de *békés*, de mulatten en de overige *nègres*, kent de Martinikaanse samenleving sinds de afschaffing van de slavernij nog een vierde, niet genoemde groep. Deze bevolkingsgroep is etnisch divers, maar heeft over het algemeen ook een gemeenschappelijkheid: het zijn de nakomelingen van de Aziatische contractarbeiders die na 1848 vanwege hun lage salarissen verwelkomd werden door de *béké*-plantagehouders op de Martinikaanse plantage. De meesten van hen immigrerden in de negentiende eeuw vanuit het Zuid-Indiase Tamil. Anderen waren afkomstig uit Syrië, Libanon en China. Tegenwoordig maakt deze groep nog een paar procent uit van de samenleving en is daarmee omvangrijker dan de *békés*. Maar in tegenstelling tot de laatstgenoemde klasse worden de ‘Aziaten’ op Martinique in geen geval genoemd in het werk van Césaire en Fanon, en evenmin in de secundaire literatuur. Dit is een opvallend gegeven, wat ik verder niet onderzocht heb, maar wat een belangwekkend thema voor een vervolgonderzoek zou kunnen zijn.

Het gevolg van de koloniale rassenverdeling was een samenleving die meer heterogeen, meer verdeeld en daarom minder effectief opstandig was. Hoewel deze gefragmenteerde

⁶⁷ C. Wagley e.a., *Minorities in the New World: Six Case Studies* (New York 1958) 116.

⁶⁸ K. Browne, *Creole Economics: Caribbean Cunning Under the French Flag* (Austin 2005) 26.

samenleving positief was voor Frankrijk, heeft dit raciale onderscheid op de langere termijn de kiem gelegd voor maatschappelijke problemen: problemen die onder andere Césaire aantakten. Een samenleving waarin de kleur van de huid de sociaaleconomische positie bepaalt, verliest zich namelijk redelijkerwijs ook in conflict over deze kleur van de huid. Zeilig bevestigt dit in zijn duiding van het Martinique van de jonge Césaire: ‘op het eiland bepaalt je pigment in grote mate je levensloop en je zelfwaarde’.⁶⁹ Dit verklaart ook de ‘verfranse’ mulat van Wagley, Harris én de tiener Césaire: hoe meer de mulat zich assimileert met de Franse overheerser, hoe meer deze zich onderscheidt van de andere gekleurden. Bovenop deze versplinterde samenleving was er ook de dominante Franse nationale identiteit, vanaf 1789 aangekleed in (conflicterende) Republikeinse waarden. Deze twee factoren verklaren logischerwijs waarom Martinique nooit een eigen collectieve nationale identiteit heeft kunnen ontwikkelen.

1.3. Sterven voor ‘een’ natie

6 december 1961

Een donkergekleurde man sterft op zesendertigjarige leeftijd eenzaam aan leukemie in Maryland. “*Ibrahim Fanon*” staat er op de overlijdensakte. Zijn voornaam is echter Frantz. Frantz was Martinikaans van geboorte, maar Algerijns uit keuze. Stervend in de Verenigde Staten, een land dat hij vanwege de rassenscheiding haatte, is hij beroofd van drie vaderlanden: Martinique, Frankrijk en Algerije. De eerste zichtbare exemplaren van zijn laatste boek, dat hij door zijn naderende dood met grote snelheid schreef, deden hem voor even opknappen, maar zijn laatste strijd verloor hij.

*“De zwarte man is gedoemd een wit masker te dragen om een blanke te willen zijn.
De zwarte zal, hoe licht ook, nooit blank genoeg kunnen zijn.”⁷⁰*

⁶⁹ L. Zeilig, *Frantz Fanon: The Militant Philosopher of Third World Revolution* (Londen 2015) 15.

⁷⁰ F. Fanon, *The Wretched of the Earth* (New York 2021) 40.

Een teveel aan witte bloedlichamen was zijn doodsoorzaak. ‘Ironie’⁷¹, schrijft Jeanson als nawoord in dit boek. ‘Een complot’⁷², dacht Frantz in een moment van paranoïde als artsen hem proberen te genezen, ‘ze hebben me vannacht weer in de wasmachine gelegd (om mijn bloed wit te wassen)’.⁷³ De revolutionair die de daad bij zijn woord voegde, miste door zijn plotselinge dood een jaar later de geboorte van het onafhankelijke Algerije, de aspiratie waar hij tot een jaar voor zijn ziekbed met pen en militaire actie voor vocht. Frantz Fanon is dood. Het (Franse) koloniale systeem dat hij wenste te vernietigen, dominant zowel op Martinique als in Algerije, is ook stervende. Zijn wens om te ‘sterven tijdens de strijd voor of in een onafhankelijke Algerijnse natie’⁷⁴ zou hij in mentale toestand niet meer meemaken.

*“Vijftien minuten lang passeerden twee vliegtuigen langs op grote hoogte. In een vallei was er donder van artillerie. De oorlog ging door, erg dichtbij. Tegelijkertijd kwam er een kalmte onder de broeders, omdat ze de laatste wens in vervulling hadden gebracht van één van hun eigen.”*⁷⁵

Na Fanons dood werd zijn lichaam direct teruggevlogen naar Tunesië. Daar wachtte een eerbetoon van delegaties van onafhankelijke Afrikaanse landen die het koloniale juk van zich af hadden geschud met steun of invloed van Fanon. Op 12 december werd het lichaam overgedragen aan de ALN. Deze Algerijnse vrijheidsbeweging liet de wens van hun prominente lid uitkomen: op een door hen gecontroleerd Algerijns grensgebied kreeg het boven-vliegende lichaam van hun broeder nu ook door FLN-militanten een vijftien minuten durend eresaluut. ‘We kijken uit naar de dag dat je begraven kan worden in hartje Algerije’⁷⁶, was er die dag te lezen in de onafhankelijkheidskrant waar Fanon voor schreef. Een half jaar later werd de Martinikaan alsnog begraven in de geliefde grond waar hij voor streed. In Algerije kreeg hij een staatsbegrafenis, werden een universiteit en een belangrijke boulevard naar hem vernoemd en wordt hij tot op de dag van vandaag beschouwd als een revolutionaire held.⁷⁷ Hoe anders is

⁷¹ F. Fanon en F. Jeanson, *Peau Noire, Masques Blancs* (Parijs 1952) Voorwoord.

⁷² Vlak voor zijn dood kreeg Fanon bezoek van de Amerikaanse ambassadeur van Guinée, Roberto Holden, om te praten over de Angolese vrijheidsbeweging. Vrienden hadden Fanon gewaarschuwd dat Holden banden had met de CIA. Feit is dat de CIA erg opmerkzaam was betreffende Fanon.

⁷³ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 186.

⁷⁴ Ibidem, 187.

⁷⁵ ‘Frantz Fanon, Notre Frère’, *El Moudjahid* (21 december 1961).

⁷⁶ ‘Frantz Fanon, Notre Frère’, *El Moudjahid* (21 december 1961).

⁷⁷ F. Bondy, *European Notebooks: New Societies and Old Politics, 1954-1985* (New York 2018) 134-136.

het in zijn twee andere vaderlanden. In Frankrijk werd hij bestempeld als ‘verrader’. De reactie op Martinique na zijn dood kan worden omschreven als gelaten. Op Martinique was negentien jaar eerder zijn inspiratie voor deze strijd tegen de Franse koloniale macht opgewekt door een flamboyante leraar uit zijn laatste middelbare schooljaar op het Victor Schoelcher Lyceum.

Toen de slavernij op Martinique dankzij Victor Schoelcher werd afgeschaft, werd op hetzelfde moment de kolonie Algerije een integraal onderdeel van Frankrijk: niet omdat de Algerijnse bevolking hierom had gevraagd, maar omdat het een decreet van Schoelcher was.⁷⁸ De tiener Fanon vereenzelvigde de naamdrager van zijn lyceum, net als zijn tijdgenoten, met de slavernijafschaffing, maar kon niet voorzien welke impact Schoelchers andere decreet indirect op zijn verdere leven zou hebben. De andere man die een (directe) invloed op zijn levensloop zou hebben, stond echter voor zijn neus tijdens de lessen literatuur: Aimé Césaire.

“Frantz Fanon was één van mijn studenten. Ik denk dat ik heb meegewerkt aan het opwekken van zijn gedachtegoed (..) Omdat Fanon elk deel van onze geboortegrond Martinique haatte: de samenleving verstrikt in haar leugens, valse waarden en hypocrisie, hij keerde zijn rug ervan af. Het is niet voor niets dat zijn activiteiten ver van Martinique geregistreerd staan. Deze aanvankelijke bitterheid, die ik goed begrijp, is ook een deel van Fanon.”⁷⁹

Césaire keerde in 1939 terug naar Martinique om de ontdekking van zijn Négritude-identiteit in Parijs en zijn jarenlange observatie van de Martinikaanse samenleving bij te brengen aan een nieuwe generatie. Ook hierin slaagde Césaire met vlag en wimpel. In een paar jaar tijd doceerde hij zowel Fanon als Édouard Glissant.

Evenals zijn leraar kwam Fanon (geboren op 20 juli 1925) uit een groot middenklasse gezin en hechtten zijn ouders erg aan de Franse taal en waarden.⁸⁰ Terwijl zijn moeder vaak benadrukte dat hij ‘de meest zwarte’⁸¹ van haar kinderen was en andere moeders opschepten hoe lichtgekleurd hun kind was⁸², leerde de Négritude-docent hem om trots te zijn op zijn zwarte huid en zwarte geschiedenis. Fanon bewonderde zijn leraar,⁸³ imiteerde zijn verbale kracht en

⁷⁸ C.R Ageron, *Modern Algeria: A History From 1830 to the Present* (Londen 1991) 30.

⁷⁹ E. Palcy en K. Walker, *Aimé Césaire: Une Voix Pour L'Histoire* (Parijs 2006) 34.

⁸⁰ F. Fanon, *Zwarte huid, witte maskers*, vert. J. Holierhoek (Amsterdam 2018) 15-16.

⁸¹ P. Ehlen, *Franz Fanon: A Spiritual Biography* (New York 2000) 33-35.

⁸² F. Fanon, *Zwarte huid, witte maskers*, vert. J. Holierhoek (Amsterdam 2018) 135.

⁸³ P. Ehlen, *Franz Fanon: A Spiritual Biography* (New York 2000) 45.

schrijfkunst⁸⁴ en leerde zelfs een groot gedeelte van Césaire's *Cahier* uit zijn hoofd.⁸⁵ Een groot deel van de Martinikanen was echter nog niet toe aan zijn boodschap. Zo noemden collega's hem mentaal niet in orde.⁸⁶ Fanon beschrijft een decennium later de samenleving van 1939 als volgt:

“Voor de oorlog waande de Martinikaan zich Frans. Eerder een ‘quasi-Fransman’ dan een nègre.”⁸⁷

De Tweede Wereldoorlog, die een jaar later uitbrak, zou echter alles veranderen. Nooit is de tegenstelling tussen de Goede Republiek en het onderdrukkende Frankrijk zo duidelijk zichtbaar geweest als tijdens de Tweede Wereldoorlog. Om te beginnen was er het gedeelde leed. Terwijl het moederland met de bezetting door Nazi-Duitsland één van zijn grootste vernederingen onderging, doorstond het Martinikaanse volk zijn grootste onderdrukking sinds de afschaffing van de slavernij met de overname van het eiland door het met de Nazi's collaborerende Franse Vichy-regime. Het Vichy-leger dat zich onder leiding van admiraal Robert in 1940 op Martinique installeerde, voerde een schrikbewind tegen de gekleurde bevolking met steun van de békés-minderheid. Het regime verving de lokale bestuurders op het eiland door békés⁸⁸ die daar vervolgens met de geïnstalleerde mariniers een ongekend racisme ontketenden. Hun ‘arrogante minachting voor vulgaire Afrikanen’⁸⁹ kwam bijvoorbeeld tot uiting in ‘het weggooien van oud brood onder het oog van de uitgehongerde bevolking’.⁹⁰

⁸⁴ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 17.

⁸⁵ F. Fanon, *Black Skin, White Masks* (New York 2008) 153.

⁸⁶ P. Ehlen, *Franz Fanon: A Spiritual Biography* (New York 2000) 43-44.

⁸⁷ F. Fanon, J. Mbembe en M. Bessone, *Œuvres* (Parijs 2001) 29.

⁸⁸ D. Chathuant, ‘La Guadeloupe Dans L’obédience de Vichy (1940-1943)’, *Bulletin de la Société d’Histoire de la Guadeloupe* 91:1 (1992) 25.

⁸⁹ J. Fanon, *Frantz Fanon: De la Martinique à l’Algérie et à l’Afrique* (Virginia 2004) 57.

⁹⁰ A. Nicolas, *Histoire de la Martinique. T. 2. De 1848 à 1939* (Parijs 1996) 30.

“Van de ene op de andere dag werd Fort-de-France overspoeld door tienduizend Europeanen met een racistische mentaliteit.(..) De jaren (bezetting) stelden hen in staat hun masker te laten vallen en zich te gedragen als authentieke racisten. De Martinikaan ging door hen twijfelen aan hun (Republikeinse) waarden. De Martinikaan onderging zijn eerste metafysische ervaring.”⁹¹

De békés hadden volgens velen hun ‘maskers’ laten vallen en de Franse waarden ‘verraden’. Door zichtbare economische discriminatie en onzichtbare historische frustratie, van generatie op generatie, had een groot deel van de samenleving al gespannen verhoudingen met de békés. De oorlogsjaren hadden dit alleen maar verergerd. Als op het naoorlogse Martinique een Martinikaanse identiteitsvorming zal ontstaan, zullen sommige Martinikanen hen dan ook hiervan uitsluiten vanwege deze geschiedenis.

Volgens zijn broer was Fanon voor de oorlog apolitek.⁹² In de zomer van 1943 choqueeerde Frantz zijn familie echter met een mededeling tijdens het feestmaal op het huwelijk van zijn oudste broer: hij sloot zich per direct aan bij het Vrije Franse leger. Dat Frantz het overvloedige eten liet staan tijdens de heersende hongersnood was voor broer Joby een even grote verbazing.⁹³ Fanon, en vijfduizend andere Frans-Antillianen, beantwoordden hiermee een oproep van de generaal van het Vrije Franse verzet, Charles de Gaulle. Het tegenstrijdige Frankrijk werd nu opvallend zichtbaar en belichaamd door twee generaals: aan de ene kant De Gaulle als de Goede Republiek, die vrijheid en democratie zou schenken door het Vichy-regime en de békés te verjagen. Aan de andere kant de maritieme Robert als het onderdrukkende Frankrijk, dat de békés en het autoritaire Ancien Régime uit de tijd van de slavernij symboliseerde.

De strijd voor de Goede Republiek en de hongersnood leidden tot zo’n grote uitvlucht dat de ‘dissidenten’ een week op het strand bivakkeerden voordat hun overtocht naar het Britse buureiland Domenica begon.⁹⁴ Op het strand werden enkelen geliquideerd door milities van Robert, anderen verdronken in de zee.⁹⁵ Fanon verbleef twee maanden op Dominica uit

⁹¹ F. Fanon, *Toward the African Revolution : Political Essays* (New York 1988) 22-23.

⁹² P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 25.

⁹³ J. Fanon, *Frantz Fanon: De la Martinique à l’Algérie et à l’Afrique* (Virginia 2004) 55.

⁹⁴ L. Abenon en H. Joseph, *Les Dissidents des Antilles Dans les Forces Françaises Libres Combattantes, 1940-1945* (Fort-de-France 1999) 89.

⁹⁵ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 25.

idealistisch motief. Mede-dissidenten die alleen vanwege honger vluchtten, hekelde Fanon vanwege hun ‘gebrek aan patriottisme’.⁹⁶ Een patriot zal Fanon zich zeker hebben gevoeld toen bevrijd Martinique, *mulat* en *nègre*, de teruggekeerde dissidenten, *mulat* en *nègre*, verwelkomden met de *Marseillaise* en juichend De Gaulle’s boodschap aanhoorden: ‘Ik heb geen twijfel dat door jullie daadkracht, discipline en samenwerking jullie de liefde waard zullen zijn die het moederland voor jullie koestert’.⁹⁷ De verdreven admiraal Robert beschouwde Martinique’s bevrijding als volgt:

*“Het verhaal ging rond op Martinique dat De Gaulle een zwarte generaal was die net als Toussaint Louverture de gekleurde bevolking zou bevrijden van het juk van de blanke békés.”*⁹⁸

Naast het geluid van De Gaulle had Césaire de tweede bevrijdende stem die het onderdrukte Martinique hoop wilde geven tijdens deze moeilijke oorlogsjaren. Césaire probeerde zijn volk een ander narratief voor te leggen:

*“Négritude was destijds voor de ondergeworpen zwarten een manier om hun eigen identiteit te zoeken, in plaats van de Europese identiteit die hen was opgelegd.”*⁹⁹

Direct na zijn terugkeer was Césaire’s boodschap niet erg succesvol. Door geconfronteerd te worden met het racistische Vichy-regime dat ondersteund werd door de blanke elite op het eiland, werd zijn verhaal op Martinique echter populairder.¹⁰⁰ Zijn nieuwe narratief vond wel gelijk gehoor bij Fanon, die een fanatieke lezer was van het tijdschrift *Tropiques*, dat Césaire samen met zijn vrouw had opgericht, en dat tot doel stelde om de Négritude-boodschap levend te houden. Het blad bracht een (innerlijke) bevrijdende boodschap voor een andermaal onderdrukt volk, totdat het blad in 1943 door het regime verboden werd en admiraal Robert Césaire naar Haïti verbande. Daar bestudeerde hij het van Frankrijk onafhankelijk geworden land en de succesvolle leider van de slavenopstand Toussaint Louverture. Zijn verblijf op Haïti

⁹⁶ J. Fanon, *Frantz Fanon: De la Martinique à l’Algérie et à l’Afrique* (Virginia 2004) 60.

⁹⁷ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 27.

⁹⁸ G. Robert, *La France aux Antilles de 1939 à 1943* (Parijs 1950) 28.

⁹⁹ A. Césaire, *Discours sur le Colonialisme* (Parijs 1955) 79-92.

¹⁰⁰ F. Fanon, *Black Skin, White Masks* (New York 2008) 153.

zou grote impact hebben op de vorming van Césaire's ideeën over een onafhankelijk Martinique.

Ondertussen waagde Fanon zich aan een tweede patriottische overtocht om de Vrije Fransen te ondersteunen: een reis naar de strijd in de 'Oude Wereld'. Een maand lang verbleef hij op een overvol schip met zieke donkere jongemannen in het onhygiënische onderdek met lachende blanke officieren in het bovendek.¹⁰¹ Zou Fanon gedacht hebben aan het 'driehoekig circuit' of de 'dubbele deportatie' uit Césaire's *Cahier*? De bestemming bleek West-Sahara. Fanon noemde het begrijpelijk een 'omgekeerd slavenrijk'.¹⁰² De desillusie ging door op de militaire basis in Afrika. Met de observatie van zijn multiraciale Franse legereenheid strandde het Franse waardenstelsel waar hij zo sterk in geloofde. De basis was per huidskleur verdeeld in vijf niveaus. Daardoor keek de blanke Fransman (letterlijk en figuurlijk) neer op de Noord-Afrikaan, die weer op de Antilliaan en die weer op de Senegalees. De rantsoenering verliep op dezelfde manier: de Antilliaan ontving nog Europees (rest-)voedsel, de Senegalees slechts lokale gewassen. Dit leidde tot geklaag van de donkergekleurde Afrikaanse soldaten: 'die *toubab*¹⁰³ worden voorgetrokken'.¹⁰⁴ Fanon had nu zijn tweede deceptie: na de afgang van het Franse narratief over universele gelijkheid, weerlegde deze Afrikaanse soldaat nu ook de Négritude van Césaire door de Antilliaan 'die witte' te noemen.

Tijdens de door hem geïdealiseerde strijd tegen het racistische nazisme werd Fanon geconfronteerd met vele racistische incidenten, van zijn verbazing bij een Tarzanfilm in het publiek dat zich identificeerde met de blanke held die de slechte 'zwarte' bestreed, tot zijn vernedering op de vrijheidsviering in Toulon:

*"In Toulon waren er veel feesten. Frantz was een uitstekende danser, maar de Franse vrouwen wilden niet dansen met een neger, zelfs niet met één met een uniform van het bevrijdende leger. Dit verwondde Frantz dieper dan de wond die hij in de Doubs opliep door een mortiergranaat."*¹⁰⁵

¹⁰¹ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 31.

¹⁰² M. Manville, *Les Antilles Sans Fard* (Parijs 1992) 43.

¹⁰³ Toubab betekent 'wit' in de Senegalese Wolof-taal.

¹⁰⁴ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 37.

¹⁰⁵ J. Fanon, *Frantz Fanon: De la Martinique à l'Algérie et à l'Afrique* (Virginia 2004) 67.

Bovenop dit alles kregen soldaten uit de *vieilles colonies* nauwelijks ondersteuning bij repatriëring en werden betalingen niet voldaan.¹⁰⁶ Berooid van illusies en geld kwam Fanon in 1945 terug bij zijn familie als een andere persoonlijkheid.¹⁰⁷ Het was zijn familie die Fanons ervaringen uit de oorlog met de wereld hebben gedeeld. Fanon zelf, gekwetst door het Franse leger, -volk en -ideaal, sprak er na 1945 bijna nooit meer over. De brief die hij vanuit bevrijd Frankrijk aan zijn familie schreef, sprak echter voor zich:

*“Een jaar geleden verliet ik Fort-de-France. Waarom? Om een achterhaald ideaal te verdedigen.(..)We moeten niet langer geloven in deze valse ideologie. Ik had het fout. Er is hier niets dat mijn overhaaste beslissing rechtvaardigt.”*¹⁰⁸

Zowel Césaire¹⁰⁹ als Fanon¹¹⁰ kwalificeerden het Vichy- en Naziregime als een ‘aanval op de waardigheid van de mens’. Het is daarom opvallend dat leraar en leerling er verschillend op reageerden. Fanon besloot in Frankrijk te vechten om universele mensenrechten te verdedigen, maar het enige wat hij vernietigd zag bij terugkeer waren zijn idealen. Césaire hield vast aan zijn eigen strijd: het Martinikaanse volk bewust te laten worden van de eigen identiteit. ‘Dit is niet hun oorlog’.¹¹¹

Ondertussen had ook op Martinique het aanvankelijke triomfantelijke gevoel van de overwinning op admiraal Robert bij sommigen plaatsgemaakt voor een sceptischer sentiment.¹¹² Bovendien had Fanon geconstateerd dat de ‘verguiste’ *Négritude* van Césaire nu wél aan populariteit had gewonnen op Martinique. De oorzaken van deze veranderende opinie zijn mijns inziens als volgt te verklaren. Allereerst ervoer de gekleurde meerderheid een expliciet racisme door de troepen van admiraal Robert. Daarnaast was het racisme van de Vichy-mariniërs de zoveelste in een rij contradicties tussen de twee kanten van de medaille van de Franse overheerser. Dit deed logischerwijs steeds meer Martinikanen twifelen aan de

¹⁰⁶ L. Abenon en H. Joseph, *Les Dissidents des Antilles Dans les Forces Françaises Libres Combattantes, 1940-1945* (Fort-de-France 1999) 167.

¹⁰⁷ A. Cherki, *Frantz Fanon: A Portrait* (Londen 2010) 13.

¹⁰⁸ J. Fanon, *Frantz Fanon: De la Martinique à l'Algérie et à l'Afrique* (Parijs 2004) 69.

¹⁰⁹ A. Césaire, *Discourse on Colonialism* (New York 2001) 13, 28.

¹¹⁰ M. Manville, *Les Antilles Sans Fard* (Parijs 1992) 48.

¹¹¹ A. Cherki, *Frantz Fanon: A Portrait* (Londen 2010) 10.

¹¹² R. Burton, ‘Nos Journées de Juin: the Historical Significance of the Liberation of Martinique (1943)’ in: H.R. Kedward en N. Wood eds., *The Liberation of France: Image and Event* (Oxford 1995) 235.

oprechtheid van de Republikeinse waarden. Tot slot toonde de Tweede Wereldoorlog de ‘zwakheid’ van de Fransman, aangezien metropool Frankrijk vernederd en verslagen was door Nazi-Duitsland.

Toch bestond er bij de meerderheid op Martinique een grote behoefte om de geïdealiseerde Republikeinse ‘universele’ waarden te verdedigen of om deze te verkrijgen. Deze conclusie baseer ik op de aanvankelijke afwijzing van Césaire’s Négritude, observaties van Césaire¹¹³ zelf en later Fanon¹¹⁴, het grote aantal Frans-Antillianen dat in de oorlog meevocht voor de Vrije Fransen, met als kanttekening dat de hongersnood op Martinique ook een argument was om mee te vechten, en de morele steun die er op het eiland was voor De Gaulle. Of de Martinikaan werkelijk dacht dat De Gaulle een ‘zwarte’ generaal was, is mij onbekend, maar de bevolking had wel degelijk hoge verwachtingen van deze ‘goede’ generaal.

Maar ook deze verwachting bleek ijdele hoop. Al was de slavernij (twee keer!) afgeschaft, de zo mooi klinkende waarden van de Goede Republiek hadden een ondertoon gekregen die steeds dubbelzinniger werd. Enerzijds was niet het liberale Revolutionairisme, maar nog steeds het koloniale, autoritaire en gewelddadige *Ancien Régime* het systeem dat op de Martinikaanse plantage heerste. Anderzijds was niet het ‘universele’ egalitarisme aanwezig op het eiland, maar nog steeds het op ras gebaseerde kastensysteem. Hierdoor bleef daar nog steeds een ‘slavenpsychologie’ in stand die de huidskleur en het familieverleden verbond met de sociaaleconomische status.

De vereenzelviging met de blanke Franse kolonisator is een belangrijk onderdeel van het (ambivalente) Martinikaanse identiteitsprobleem. Césaire verklaarde dit in zijn *Cahier d'un Retour au Pays Natal* door zijn theorie van de dubbele deportatie. Na jarenlange observatie kwam zijn samenleving er bekaaid van af:

“Martinique is de bastaard van Europa en Afrika, druipend in zelfhaat.”¹¹⁵

Zowel de antikoloniale Fanon en Césaire als de Amerikaanse consul maken deze zelfhaat duidelijk door middel van voorbeelden van een (on)zichtbaar (intern) racisme onder de gekleurde bevolking van Martinique. Daarnaast geven de bronnen blijk van een diepgeworteld

¹¹³ A. Césaire, *Cahier d'un Retour au Pays Natal* (Parijs 1993) 14-15, 20-21.

¹¹⁴ F. Fanon, *The Wretched of the Earth* (New York 2021) 101-111. F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 29.

¹¹⁵ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 41.

imitatiegedrag van Europeanen door de bourgeoisie, minachting voor Afrika en het bewieroken van Martinikanen die teruggekeerd zijn uit de metropool.

Césaire volgde het omgekeerde pad van zijn voorvaders en (her)vond in Parijs zijn (Afrikaanse) identiteit door zijn voorouderlijke cultuur te bestuderen. Fanon reisde op een ‘omgekeerd slavenrijk’ naar Afrika, ervoer racisme en onderscheid, en verloor daar juist zijn identiteit. In een uitzonderlijke terugblik, een decennium na de oorlog, reageerde hij hier als volgt op:

“Door het racisme van de Franse soldaten en de zwakheid van de witte Fransman tijdens de bezetting begon de Martinikaan zijn zwartheid te ontdekken. Met de dood van de witte vader keerde de Martinikaan terug naar de zwarte moeder (..) De Martinikaan verontschuldigde zich echter bij de Afrikaan voor zijn witte huid (..) Maar de Afrikaan wees de deserteur en verrader af (..) Door verbitterdheid naar de kolonisator maakte de Martinikaan van de zwarte cultuur de ethische norm waaraan hij zijn particuliere bestaan onderwerpt. Dit is echter onverenigbaar met de werkelijke Martinikaanse ontgoocheling: achtervolgend door imperfectie beleeft hij de tragedie niet wit of zwart te zijn.”¹¹⁶

Voor 1944 omhelsde Fanon zowel het Franse narratief als de Négritude als zijn identiteit. Zijn ervaring op de militaire basis veroorzaakte een geleidelijke verwijdering van het narratief van zijn voormalige docent. Voordat hij deelnam aan de Vrije Franse strijd geloofde Fanon nog hartstochtelijk in de door hem geïdealiseerde Republikeinse ‘universele’ waarden, maar die bleken ook in hartje Frankrijk holle waarden te zijn. De Goede Republiek had haar masker laten vallen, de medaille had voor Fanon twee negatieve kanten. Hij moest op zoek naar een nieuw narratief.

Met deze informatie is een eerste aanzet mogelijk tot het verklaren van twee belangrijke kwesties op Martinique: allereerst de problematische en ambivalente Martinikaanse samenleving. Vier belangrijke oorzaken zijn hier tot nu toe voor te geven. Ten eerste heeft het koloniale en raciale kastensysteem ervoor gezorgd dat pigment vereenzelvigd werd met zelfwaarde en status. Ten tweede is de eveneens koloniale ‘slavenpsychologie’, die volgens Stevenson nog steeds op het eiland rondwaarde, volgens Wagley en Harris voor de gekleurde bevolking een blokkade geweest om volledig te integreren op het koloniale Martinique. Ten derde Césaire’s ‘(dubbele) deportatie’: eerst zorgden slavernij en kolonisatie voor

¹¹⁶ F. Fanon, *Pour la Révolution Africaine* (Parijs 1964) 29-31.

vervreemding en ontworteling, waarna de assimilatie-paradox (het ‘imiteren van de Fransen’ volgens Césaire of ‘het nooit blank genoeg kunnen zijn’ volgens Fanon) deze gevoelens hebben verergerd. De onderdrukkende rol van de békés in het slavernijverleden is een vierde drijfveer voor de conflictueuze samenleving. Deze onderdrukkende rol duurde voort in het plantagesysteem, verergerde gedurende de Tweede Wereldoorlog en is nog steeds zichtbaar in de economische dominantie van de békés.

Dat er op Martinique geen collectieve ‘nationale’ identiteit was ontstaan, is een tweede belangrijke kwestie. Dit is tot nu toe te verklaren door de heterogene raciale samenleving. Deze koloniale erfenis bemoeilijkte opstanden, maar belemmerde ook de vorming van een collectieve identiteit. De identiteit die vanwege status en zelfwaarde wel gewaardeerd en aangenomen werd, was die van de Franse overheerser, met name door de bourgeoisie en de mulatten. Zij voelden zich eerder ‘Frans’ dan ‘Martinikaans’, laat staan ‘Afrikaans’. Daartegenover bemoeilijkten de (tegenstrijdige) twee kanten van de Franse medaille deze identificatie met de op Martinique dominante Franse cultuur. Dit leidde echter eerder tot zelfhaat, verbitterdheid en hypocrisie (volgens Césaire en Fanon) dan tot de vorming van een Martinikaanse identiteit.

Niet alleen voormalig leraar en leerling van het Victor Schoelcher Lyceum, maar ook de naoorlogse wereld beleefde een transformatie. Imagoverlies van koloniserende landen, een nieuwe geopolitiek en het opkomende antikoloniale debat, met invloed van Césaire en Fanon, maakten dekolonisatie steeds populairder. Gekoloniseerde landen ontdekten dat de ‘onaantastbare’ Europese grootmachten kwetsbaar waren. Daarnaast stond een nieuwe supermacht op: de Verenigde Staten. Césaire had na zijn terugkeer uit Haïti een duidelijke visie ontwikkeld ten aanzien van de dekolonisatie van zijn eiland. De gedesillusioneerde Fanon interesseerde zich steeds meer in politiek. Vanaf dit jaartal zullen het narratief van Frankrijk, van Césaire en van Fanon steeds meer in elkaars vaarwater komen te staan. Frankrijk werd geconfronteerd met het dilemma om trouw te blijven aan zijn republikeinse waarden, maar tegelijkertijd de eigen belangen het beste te verdedigen. Frankrijk zocht een uitweg uit dit dilemma, want het land likte zijn wonden na de oorlog en had een grote en kostbare wederopbouw in het vooruitzicht. Martinique doorstond gedurende de oorlog de grootste onderdrukking sinds de slavernij. Daarnaast ondervond het eiland zonder de dure importgoederen uit de metropool een mate van autonomie en zelfvoorziening die het in de jaren

daarvoor nooit had bereikt en in de jaren daarna niet meer zou bereiken.¹¹⁷ In deze verander(en)de wereld stonden kolonisator Frankrijk en kolonie Martinique voor een vraagstuk: welk dekolonisatie-pad moest het eiland gaan volgen?

¹¹⁷ K. Salhi, 'Rethinking Francophone Culture: Africa and the Caribbean Between History and Theory', *Research in African Literatures* 35:1 (Indiana 2004) 19.

2. Steeds verder van huis raken

“Dit is ons doel. Gouverneurs,(..) het is slechts aan de Franse natie om te zijner tijd door te gaan met structurele imperiale hervormingen, die het in haar soevereiniteit besluit. Bestudeert u de morele, sociale, politieke, economische en andere problemen om de regering te adviseren hoe deze, op een vooruitstrevende manier, kunnen worden opgelost, in elk van onze territoria, zodat deze door hun eigen ontwikkeling en de vooruitstrevendheid van hun bevolking, zullen integreren in de Franse gemeenschap.”¹¹⁸

De bevrijdende stem van de ‘goede’ generaal, die Fanon tot twee maal toe overtuigde om zijn leven te geven voor de Franse natie en haar idealen, wordt met applaus beantwoord in Brazzaville. In het *Congo* van Césaire’s *Cahier* heeft de leider van de Vrije Fransen, De Gaulle, zojuist voor koloniaal Frans begrip een legendarische toespraak gehouden. Aanwezig zijn de gouverneurs van alle (van Vichy bevrijde) Afrikaanse kolonies, maar de generaal spreekt tegelijkertijd ook tot zijn andere kolonies, waaronder Martinique. Hoewel de oorlog nog steeds de wereld teistert, voelt de lange generaal goed aan dat met de in aankomst zijnde geallieerde overwinning ook een nieuwe tijdsgeest de wereld zal betreden. In de geest van de vooruitgang heet het koloniale rijk voortaan de Franse Unie en belooft hij de gekoloniseerde burgers meer rechten, betere vertegenwoordiging en economische hervormingen.¹¹⁹ De generaal van vrijheid, gelijkheid en broederschap zegt een eeuw na de afschaffing van de slavernij en een anderhalve eeuw na de Revolutie eindelijk gelijke rechten toe aan zijn gekoloniseerde ‘broeders’. Vrijheid blijft echter onbespreekbaar. Burton verwoordt het als volgt: ‘in juni 1943 bundelden gekleurde Martinikanen hun krachten om een negatieve blanke vaderfiguur (Robert) omver te werpen, om hem te vervangen door een nog krachtigere vaderlijke superego (De Gaulle)’.¹²⁰

Fanon noemde de bezetting door het Vichy-regime ‘Martinique’s eerste metafysische ervaring’.¹²¹ Vanaf oktober 1945 ervoer Martinique een nieuw politiek bewustzijn. In zijn

¹¹⁸ Digithèque de matériaux juridiques et politiques, <https://mjp.univ-perp.fr/textes/degaulle30011944.htm> (geraapleegd 28 november 2021).

¹¹⁹ T. Smith, ‘A Comparative Study of French and British Decolonization’, *Comparative Studies in Society and History* (New York 1978) 20.

¹²⁰ R. Burton, ‘Nos Journées de Juin: the Historical Significance of the Liberation of Martinique (1943)’ in: H.R. Kedward en N. Wood eds., *The Liberation of France: Image and Event* (Oxford 1995) 235.

¹²¹ F. Fanon, F. Fanon, *Toward the African Revolution : Political Essays* (New York 1988) 22-23.

*Cahier*¹²² anticipeerde Césaire reeds op een mogelijke rol in de politiek. Bij de verkiezingen voor de gemeenteraad en voor een Martinikaanse afgevaardigde in de Franse Volksvergadering was de populaire leraar het paradepaard van de communistische partij in Fort-de-France. De communisten hadden de wind mee op het naoorlogse Martinique dankzij hun dominante rol in het Franse verzet, hun populariteit onder vrouwelijke kiezers (die pas een jaar eerder kiesrecht hadden verkregen) en de bij vrouwen populaire en charismatische Césaire.¹²³ De passie voor de ontplooiing van zijn volk die in zijn werken naar voren kwam, droeg Césaire ook uit als politicus door campagne te voeren voor emancipatie en hervormingen. De idealist Fanon was inmiddels ook politiek bewust geworden en had Césaire samen met zijn broer Joby in de zomer geholpen met de campagne.

*“Tijdens de verkiezingscampagnes in 1945 sprak Aimé Césaire voor een groot publiek. In het midden van de conferentie viel een vrouw flauw. De volgende dag zei een kameraad het volgende hierover: Césaire’s elegante Frans was zo krachtig, dat de vrouw in trance raakte.”*¹²⁴

Césaire was niet alleen ontwapenend met zijn pen. Tijdens de campagne waren zijn retorische speeches het belangrijkste wapen waarmee hij de verkiezingen won, waarmee hij de eerste communistische burgemeester van de hoofdstad werd en waarmee hij zijn eiland ging vertegenwoordigen in de Assemblée Nationale. In Parijs zou hij een jaar later instemmen met *Loi no 46-451* waarmee de dekolonisatie van Martinique van start ging. Césaire was mede-initiatiefnemer van de wet die de status van Martinique veranderde van *vieille colonie* naar *département d’outre-mer*. In Frankrijk werd deze wet de assimilatiwet genoemd. Op Martinique staat de wet bekend als de departementalisatiwet. *What’s in a name?*

2.1. Vrijheid, gelijkheid of assimilatie

Historische processen zijn vaak erg complex. Dat geldt ook voor de dekolonisatie van Martinique. De context verduidelijkt echter veel. De omstandigheden die betrekking hadden op de nieuwe fase die Martinique vanaf 1946 inging, waren ten eerste de gekoloniseerde

¹²² A. Césaire, *Cahier d’un Retour au Pays Natal* (Parijs 1993) 22.

¹²³ M. Piérrodé, *Les Électeurs Foyalais aux Municipales de 1945. Esquisse de Sociologie Électorale à Partir de la Liste d’Émargement du Quartier de Sainte-Thérèse* (Guyana 2009) 54.

¹²⁴ F. Fanon, *Peau noire, Masques Blancs* (Parijs 1952) 56.

samenleving, ten tweede het Frans koloniaal beleid, ten derde het opkomend antiekoloniaal debat, ten vierde de afwikkeling van de Tweede Wereldoorlog, ten vijfde de opkomst van de Verenigde Staten en ten zesde het assimilatiebeleid van de Franse natie.

De verkiezingswinst van Césaire's communistische partij had ook in de Verenigde Staten aandacht gekregen. De nieuwe supermacht stond sceptisch tegenover naoorlogse kolonies, beschouwde de bovenwindse eilanden als behorend tot de eigen invloedssfeer¹²⁵ en maakte zich steeds meer zorgen over de communistische ideologie wereldwijd. Martinique stond daarmee op de Amerikaanse radar en dat wist Frankrijk ook.¹²⁶ De Amerikaanse consul op Martinique rapporteerde in 1946 aan zijn ministerie van buitenlandse zaken:

“Het Amerikaanse belang is in de eerste plaats strategisch, omdat de eilanden de oostelijke toegang tot het Panamakanaal bewaken. Sommigen menen dat de assimilatie werd bespoedigd vanwege de angst van Frankrijk voor onze intenties ten opzichte van hun eilanden.”¹²⁷

Frankrijk, de grootmacht in verval, keek met achterdocht naar uitspraken als deze.¹²⁸ Omdat de Verenigde Staten het Vichy-regime op Martinique hadden gedoogd¹²⁹, dit regime aan hen onthechting van Frankrijk en bescherming tegen de gekleurde bevolking had gevraagd¹³⁰, en omdat de Amerikaanse samenleving gezien werd als een racistische samenleving¹³¹, hadden de Verenigde Staten na afloop van de oorlog geen goede reputatie bij de gekleurde Martinikaan. Frankrijk won de propagandaoorlog op Martinique door de beeldvorming dat de racistische Verenigde Staten aan de kant van Vichy en de békés stonden, terwijl het Vrije Franse verzet de rechten van de gekleurde bevolking verdedigde. Het narratief was dat assimilatie met Frankrijk

¹²⁵ M. Bishop, *The Political Economy of Caribbean Development* (Londen 2013) 58-59.

¹²⁶ C.M. Church, *The Politics of Disaster in a Colony of Citizens: Compatriotism, Citizenship, and Catastrophe in French Martinique (1870 - 1902)* (Berkeley 2014) 112.

¹²⁷ National Archives U.S. Foreign Affairs Research, Department of State Central Files, NARA RG 59 8-2346, 23/8/46.

¹²⁸ M. Connelly, *A Diplomatic Revolution: Algeria's Fight for Independence and the Origins of the Post-Cold War Era* (Oxford 2002) 3-6.

¹²⁹ Centre des Archives d'Outre Mer, Aix-en-Provence, FM 2285/2, juni 1940-mei 1942.

¹³⁰ National Archives U.S. Foreign Affairs Research, Department of State Central Files, NARA RG 59 851B.00/29, 13/11/40.

¹³¹ Nouvelobs.com, [Nantes, 1919 : le meurtre du soldat Etilce était-il raciste ? \(nouvelobs.com\)](https://nouvelobs.com/france/actualites/2022/01/01/nantes-1919-le-meurtre-du-soldat-etilce-etait-il-raciste-nouvelobs-com_1234567890) (geraadpleegd 2 januari 2022).

het eiland zou beschermen tegen mogelijke Amerikaanse invasieplannen.¹³² Césaire, die persona non grata was in de Verenigde Staten¹³³, benoemde tevens dit narratief:

“Het is helaas een feit dat de communistische partij op Martinique een effectieve propaganda heeft met betrekking tot de Verenigde Staten. Ze laten geen kans onbenut om de smerige rassenkwestie te benadrukken en de Martinikaan is dan ook onaangenaam verrast als hij leest dat een Amerikaanse senator negers het stemrecht wilt ontzeggen.”¹³⁴

Het is zeer waarschijnlijk dat de machtspoliticus De Gaulle de veranderende geopolitiek in zijn hoofd had toen hij (de)koloniale hervormingen aankondigde in Brazzaville. Ook de departementalisatiewet van 1946 kan worden gezien als een aanzet van Frankrijk om mogelijke Amerikaanse aspiraties een halt toe te roepen. Daarom moet de (indirecte) invloed van de Verenigde Staten op de dekolonisatie van Martinique niet worden onderschat.

De relatie tussen de twee (vooroorlogse) grootmachten was niet altijd gebaseerd op scepcis. De twee grootmachten kennen een gemeenschappelijke trots, namelijk hun grondwet. De ideeën van de Fransman Montesquieu hebben veel invloed gehad op de inhoud van de Amerikaanse grondwet. Deze grondwet wordt beschouwd als één van de aanjagers van de Franse Revolutie. Het eerste artikel van de nieuwe revolutionaire Franse grondwet, en van de vele die nog zouden volgen, luidde als volgt:

“Frankrijk is een ondeelbare seculiere Republiek”¹³⁵

De departementalisatiewet was het sluitstuk van een langdurig Frans assimilatiebeleid. De wet werd in Frankrijk dan ook *loi d’assimilation* genoemd. Het is hierbij van belang om de verschillende typen assimilatie te onderscheiden. François de Boissy d’Anglas, de progressieve

¹³² National Archives U.S. Foreign Affairs Research, Department of State Central Files, NARA RG 59 851B.00/29, 13/11/40.

¹³³ R. Scharfman, ‘Homage to Aime Césaire, 1913-2008’, *Callaloo* 31:4 (2008) 976.

¹³⁴ National Archives U.S. Foreign Affairs Research, Department of State Central Files, NARA RG 59 851b.00, 14/1/46.

¹³⁵ De Franse grondwet uit het jaar VIII, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-22-frimaire-an-viii> (geraadpleegd 29 november 2021).

filosoof die met name gelijkheid voor de wet propageerde, bracht bij de vorming van de grondwet in 1795 voor het eerst het dilemma van de verschillende soorten assimilatie ter sprake:

*“Moeten de vieilles colonies, onafhankelijk van de lokale wil, institutioneel-, juridisch- of cultureel geassimileerd worden? Met andere woorden, assimileren we de overzeese mensen of de overzeese instellingen.”*¹³⁶

Assimilatie is zo oud als de Franse natie. Het verbindt de Martinikaan met de Catalaan, de Bask en de Corsicaan, omdat assimilatie van oudsher de manier was om deze culturele groeperingen in de monoculturele Franse natie te voegen. Een overkoepelende identiteit was hierbij fundamenteel en deze identiteit werd tijdens het Ancien Régime gevonden in het rooms-katholicisme en de Franse taal. Met de Franse Revolutie werd assimilatie een universalistische ambitie, wat één van de kernwaarden in het republikeinse Franse narratief was. De seculiere, ondeelbare natie werd de identiteit die alle Franse burgers met elkaar verbond. Door een chauvinistische of nationalistische kijk op dit grondwetsartikel werd het gebruik van lokale talen en gebruiken gedwarsboemd in metropool Frankrijk én daarbuiten.¹³⁷ De nieuwe Franse grondwet proclameerde niet alleen de ondeelbaarheid van de natie, maar ook de ondeelbaarheid van het Franse volk. Deze exclusiviteit werd in de grondwet kenbaar gemaakt door *Le peuple français*: één Frans volk. Afgezien van plaatselijke cultuuruitingen verhinderde het Franse assimilatiebeleid, gebaseerd op de grondwet, ook de identiteitsvorming van andere ‘volkeren’ binnen het Franse grondgebied. Het verlangen naar authenticiteit en autonomie was logischerwijs onverenigbaar met deze Franse zienswijze.

Bij de ondeelbaarheid van de natie en de uniekheid van het volk zijn echter twee kanttekeningen te plaatsen. In 1946 veranderde de *vieille colonie* Martinique van status als *département d’outre-mer*. Het was echter Victor Schoelcher die al in 1833 voor het eerst schreef over *overzeese departementen* in plaats van kolonies.¹³⁸ Niettemin schuilt er in deze term zowel een geografisch verschil (*overzees*) als een institutionele gelijkheid (*departement*). Daarnaast brak de Franse Republiek met de exclusiviteit van het Franse volk na de grondwetsherziening in 2000. Voor het eerst omschreef deze rectificatie de overzeese Fransen als *des populations*

¹³⁶ A. Badiou, *Metapolitics* (Londen 2012) 140.

¹³⁷ W. F. Miles, ‘When is a Nation ‘a Nation’? Identity-formation Within a French West Indian People’, *Nations and Nationalism* 12:4 (2006) 635-636.

¹³⁸ V. Schoelcher, *De l’Esclavage des Noirs, et de la Législation Coloniale* (Parijs 1833) 92.

des départements d'outre-mer.¹³⁹ Nu pas onderkende de grondwet de authenticiteit van de *overzeese populatie*. Tot dan toe zag de wet geen onderscheid tussen een Normandiër of een Martinikaan.

In dit licht stond de assimilatie op Martinique niet op zichzelf en was de departementalisatie een natuurlijke afsluiting van een eeuwenoude traditie van culturele assimilatie. Volgens Chivallon was de departementalisatie zelfs ‘een republikeins nationalistisch project dat tot doel had het eiland cultureel (en politiek) te assimileren met de Franse natiestaat’.¹⁴⁰ De geraffineerdheid die Chivallon aan Frankrijk toeschrijft, kan ik niet bewijzen. Dit land heeft echter een culturele assimilatie op Martinique in gang gezet, doelbewust of niet. Césaire beschreef in zijn *Cahier* al hoe cultureel geassimileerd de bourgeoisie was op het vooroorlogse Martinique. Verschillende bronnen karakteriseren de mulattenklasse als ‘verfranst’ en ook Fanon typeerde de Martinikaanse samenleving als zodanig in zijn eerste boek *Peau Noire, Masques Blancs* uit 1952:

*"Binnen kringen van de bourgeoisie wordt geen Creools¹⁴¹ gebezigd. (..) Op school wordt jonge Martinikanen geleerd neer te kijken op de plaatselijke taal. (..) Er zijn families waarin het gebruik van Creools verboden is. (..) De waarde van de zwarte wordt afgemeten aan de mate waarin hij geassimileerd is."*¹⁴²

In 1950 bracht de Amerikaanse consul op Martinique het volgende verslag uit:

¹³⁹ De Franse grondwetswijzigingen van 7 december 2000, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2000/2000435DC.htm> (geraadpleegd 29 november 2021).

¹⁴⁰ C. Chivallon, ‘Espace, mémoire et identité à la Martinique. La Belle Histoire de Providence’, *Annales de Géographie*: 113 (2004) 405-406.

¹⁴¹ Creools is een Caribische taal die stamt uit de tijd van de kolonisatie. De taal werd in Martinique lange tijd als minderwaardig aan het Frans gezien. Tegenwoordig is de taal een populaire vorm van identiteitsuiting op Martinique.

¹⁴² F. Fanon, *Zwarte huid, witte maskers*, vert. J. Holierhoek (Amsterdam 2018) 17-18, 32.

“Waarschijnlijk is dit het belangrijkste als het gaat om de Franse Antillen: deze mensen zijn honderd procent Frans. De negers zijn er zelfs fysiek anders dan anderen in het Caribisch gebied. Frankrijk mag dan ook terecht trots zijn op hun politieke en culturele assimilatie van deze bevolking.”¹⁴³

Samenvattend concludeer ik hieruit dat culturele assimilatie op Martinique ten tijde van de slavernij door Frankrijk (met dwang) geïnitieerd werd, maar dat grote groepen van de Martinikaanse bevolking zich vrijwillig lieten assimileren nadat de slavernij was afgeschaft en ze vrije staatsburgers waren geworden. Volgens Césaire was deze vrijwillige assimilatie een onderdeel van een Franse mythe, zo zei hij in 1982:

“De Fransen leven in mythes. De mythe is de filosofie die ons in de negentiende eeuw werd geleerd, die de Engelsen nooit aan hun gekoloniseerde onderdanen hebben onderwezen, dat Martinikanen ‘Fransen’ zijn, ook al vertelt de werkelijkheid ons anders. Het is de mythe die rechts Frankrijk alsnog blijft herhalen: de imperiale mythe die hun bijzondere zienswijze van de Martinikaanse departementalisatie verklaart.”¹⁴⁴

De departementalisatie van Martinique in 1946 was echter vooral een institutionele en gedeeltelijke juridische assimilatie. Administratief gezien werd het eiland gelijkgeschakeld met metropool Frankrijk. Politiek gezien moest het een democratisering van de (ondemocratische) koloniale structuur betekenen. Juridisch gezien moest het de Republiek de opdracht geven om zich aan haar gelijkheidsprincipe te houden.¹⁴⁵ Na de grootse stap van Frankrijk om de voormalig tot slaaf gemaakte Antillianen in 1848 Franse staatsburgers te maken, wat het land in het Caribisch gebied uniek maakte¹⁴⁶, probeerde Frankrijk vervolgens met geleidelijke stappen het republikeinse ideaal van gelijkheid verder na te streven. Het Franse parlement nam op 7 december 1882 de volgende resolutie aan:

¹⁴³ National Archives U.S. Foreign Affairs Research, Department of State Central Files, NARA RG 59 250 CDF 1950-54, 2/9/1950.

¹⁴⁴ W.F. Miles, ‘Metaphysical Considerations Can Come Later, But the People Have Children to Feed’ *French Politics, Culture and Society*: 27 (2009) 70.

¹⁴⁵ N. Nesbitt, ‘Departmentalization and the Logic of Decolonization’, *L’Esprit Créateur* 47:1 (2007) 37-38.

¹⁴⁶ L. Dubois, *A Colony of Citizens: Revolution and Slave Emancipation in the French Caribbean, 1787-1804* (Londen 2004) 171-188.

“De Algemene Raad hernieuwt de wens van 24 november 1874 (..) en vraagt dat Martinique zo snel mogelijk wordt omgevormd tot een Frans departement.”¹⁴⁷

Frankrijk was net een nieuwe republiek geworden: de derde republiek. Omdat de nieuwe grondwet in het moederland enkele jaren daarvoor algemene verkiezingen en parlementaire vertegenwoordiging mogelijk had gemaakt, werden deze democratische beginsels nu ook (en bijna tegelijkertijd met de metropool) op Martinique ingevoerd. Het Franse doel was duidelijk: Martinique zou volledig integreren in metropool Frankrijk. Door deze ambitie deelde Frankrijk vanaf nu, zo goed als tegelijkertijd met Martinique, veel progressieve hervormingen: vrijheid van vergadering in 1881, persvrijheid en verplicht seculier en gratis onderwijs in 1882, militaire dienstplicht in 1889 en vrijheid van vereniging in 1908.¹⁴⁸ Effectief voor het assimilatieproces waren met name de persvrijheid en de dienstplicht. De actieve pers die op Martinique ontstond, was een actieve verspreider van het Franse narratief.¹⁴⁹ De dienstplicht was een langgekoesterde wens van de reeds grotendeels (cultureel) geassimileerde mulattenklasse. ‘Het betalen van de ‘bloedbelasting’ betekent grondiger Frans zijn’.¹⁵⁰ Door het Franse assimilatiebeleid op Martinique, een kenmerk van het Franse kolonisatieproces dat afweek van andere koloniale machten, associeerde de Martinikaan het verkregen Franse staatsburgerschap, eveneens uniek in de Caribische kolonies, vanaf het begin logischerwijs met *vrijheid* (van slavernij). De *gelijkheid* die de Martinikaan vervolgens nastreefde, werd lange tijd (tot 1946) gekoppeld aan assimilatie, terwijl andere Caribische kolonies vrijheid en gelijkheid vaker associeerden met onafhankelijkheid.

Tussen het moment dat de Martinikaan het Franse staatsburgerschap verkreeg en het moment dat het eiland kolonie-af was, speelde met name één kwestie op Martinique: volwaardig en gelijkwaardig Frans-zijn. Dit bevestigde Césaire in 2004:

¹⁴⁷ La nationalité dans le droit colonial, http://www.uniset.ca/naty/bruschi.htm#_ftnref95 (geraadpleegd 15 december 2021).

¹⁴⁸ De grondwetswijzigingen van de Derde Franse Republiek 1875-1926, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1875-iii-republique> (geraadpleegd 29 november 2021).

¹⁴⁹ C. Wagley e.a., *Minorities in the New World: Six Case Studies* (New York 1958) 116.

¹⁵⁰ M. Hurard, *Les Noirs et les Blancs à la Martinique : Questions Coloniales : Lettre à M. Paul Leroy-Beaulieu* (Parijs 1882) <https://issuu.com/scduag/docs/pap11174> (geraadpleegd 12 december 2021).

“In 1848 erkenden jullie ons als gelijkwaardige staatsburgers, zonder deze erkenning toe te passen in de praktijk.”¹⁵¹

Hierdoor verschoof het debat over de vorming van een eigen Martinikaanse identiteit in deze jaren naar de achtergrond. Volgens Miles had dit tot gevolg dat het speerpunt van de ‘nationale’ trots op Martinique eerder een gelijke status was als die van de Fransman in de metropool dan een eigen Martinikaanse identiteit.¹⁵² Miles trekt echter een andere conclusie: ‘de ontwikkeling van juridische assimilatie werd op Martinique in 1946 voltooid door de assimilatiwet op aansporing van het Martinikaanse volk’.¹⁵³ Op papier leek Martinique in 1946 volledig geassimileerd met het moederland toen de Assemblée Nationale instemde met de assimilatiwet, die mede door Césaire ontworpen was. Met de wet werd de institutionele assimilatie een feit. Cultureel gezien was het eiland al in grote mate geassimileerd en de juridische assimilatie was al vanaf 1848 in gang gezet. Anders dan Miles stelt, was van volledige juridische assimilatie echter nog geen sprake. De conclusie die Chathuant trekt ten aanzien van assimilatie op Martinique, na zijn analyse van het assimilatieproces op de Franse Antillen, komt overeen met mijn bevindingen:

“Assimilatie blijkt dus een constante in de geschiedenis (van Martinique) in het bijzonder. Geenszins is deze assimilatie slechts een verzoek vanwege de politieke situatie die bij toeval ontstond. Het is een bepalende mentale constructie die geïmplementeerd werd gedurende de lange duur van de geschiedenis.”¹⁵⁴

Fanon had zich al ontworsteld van deze *lange geschiedenis*. Maar ook Césaire en hun beider volk zouden zich door Frankrijk bedrogen voelen. Volwaardige gelijkheid bleek verder weg dan gedacht.

¹⁵¹ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 61.

¹⁵² W. F. Miles, ‘When is a Nation ‘a Nation’? Identity-formation Within a French West Indian People’, *Nations and Nationalism* 12:4 (2006) 635-636.

¹⁵³ Ibidem, 637.

¹⁵⁴ R. Étien en P.Y. Chicot, *La Recomposition Territoriale: Un Défi Pour la Guadeloupe* (Point-à-Pitre 2011) 61.

2.2. De ‘Caesar’ van de ‘departementalisatie’

“Dames en heren. Op de plek met ’s werelds mooiste landschap ontdekt u een weerzinwekkend onrecht. Naast het kasteel van de feodale (voormalige) slavenhouder bevindt zich een vuile hut waarin kinderen slapen op oude kranten. Hun ouders (en de kinderen ouder dan acht) werken hard op het land onder de brandende zon, vol muggenbeten, en lijden door honger en ziekte aan een vroegtijdige slijtage. Dit is het leven van driekwart van de Martinikanen. Als de begunstiger Martinikaan hoger opgeleid is, kan hij een kleine ambtenaar worden. Ondergeschikter gemaakt dan zijn hoogwaardige Franse diploma’s vertellen, wordt hij, ver van de Minister van koloniën, onderdrukt, gepest en vernederd door een intimiderend, roekeloos, moreel verdorven en meedogenloos bestuur dat slechts voordelig is voor onze blanke grootgrondbezitters.”¹⁵⁵

Als een doorgewinterde politicus trok de pas gekozen Martinikaanse afgevaardigde de aandacht van al zijn collega’s in de Assemblée Nationale op 12 maart 1946. Césaire’s toespraak maakte diepe indruk bij het koloniale gezag. Enkele dagen later zou zijn thuis gedekoloniseerd worden op basis van het wetsvoorstel dat hij na zijn speech presenteerde. De armoede en de misère van het Martinique waar Césaire in zijn toespraak naar verwees, was voor een aanzienlijk deel toe te schrijven aan de ingestorte suikerriet-industrie. Het hierdoor werkloos geworden platteland raakte ontvolkt door een massale uitloop naar de hoofdstad. De gevolgen waren explosief stijgende woningprijzen en een wildgroei aan sloppenwijken.¹⁵⁶

Volgens de pragmatische communistische leider moest de staat drastisch ingrijpen om sociale verbeteringen op Martinique te realiseren. Hij stelde departementalisatie voor: een sociale transformatie, een renovatie van de economie en infrastructuur en een emancipatie van het onderdrukte eiland en zijn bewoners. Departementalisatie was volgens hem en volgens de gekleurde Martinikaanse politieke elite dé manier om uit het koloniale systeem te ontsnappen, met behoud van de voordelen die kwamen kijken bij het onderdeel blijven van Frankrijk.¹⁵⁷

Niet iedereen op Martinique was het echter hiermee eens. Direct na de oorlog verdeelde deze kwestie het eiland in twee kampen. De blanke en economische elite, de békés, gaven de

¹⁵⁵ Archives Départementales de la Guadeloupe, Journal Officiel de la République Française, Lois et Décrets, Débats Parlementaires, 12 maart 1946.

¹⁵⁶ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 2-4.

¹⁵⁷ J. Corzani, ‘Guadeloupe et Martinique: La Difficile Voie de la Négritude et de l’Antillanité’, *Présence Africaine*: 76 (1970) 28.

voorkeur aan autonomie, omdat ze vreesden dat een volledige juridische gelijkshakeling met Frankrijk hun dominante positie op het eiland in gevaar zou brengen. Anderzijds was dit juist één van de hoofdargumenten waardoor de andere groep, geleid door Césaire, volledige integratie met het moederland nastreefde:

“Assimilatie betekent dat we als verlengstuk van Frankrijk worden gezien. Autonomie betekent dat het omzichtige regeringsbeleid, waarbij de békés hun zakken blijven vullen, zal voortduren, omdat Martinique dan immers geen onderdeel meer is van het Franse juridische systeem.”¹⁵⁸

“De Martinikaanse ambtenaren en arbeiders waren voorstanders, want ze wilden dezelfde rechten en voordelen als de ambtenaren en arbeiders in de metropool. De enige tegenstanders waren de békés, maar die durfden geen oppositie te voeren tegen de zeer omvangrijke beweging die voor departementalisatie was.”¹⁵⁹

Zijn argumentatie was zowel ideologisch als praktisch van aard. Césaire hoopte dat departementalisatie de Franse samenleving als geheel zou transformeren. Of de Fransman nu blank of donker was, Martinikaans of metropool Frans, het nieuwe staatsburgerschap moest gelijke sociale rechten inhouden. Met trots kon de Martinikaan dan beweren een volwaardige Franse staatsburger te zijn. De Martinikaan had dan recht op hetzelfde sociale stelsel als in de metropool. ‘Per slot van rekening hadden voormalige tot slaaf gemaakte Martinikanen met bloed, zweet en tranen bijgedragen aan de Franse maatschappij’.¹⁶⁰

“Met de departementalisatie werden we officieel Frans. Oké, als we dat zijn, geef ons een Frans salaris en Franse uitkeringen. Deze redenatie kon niet genegeerd worden.”¹⁶¹

Deze redenatie van Césaire kwam overeen met de universele gedachte van de ‘Goede Republiek’. Volwaardige gelijkheid was in de Martinikaanse plantagemaatschappij echter voornamelijk een abstracte ambitie gebleven. De slavernij was dan wel afgeschaft, maar dat

¹⁵⁸ Ibidem, 44.

¹⁵⁹ N. Nesbitt, ‘Departmentalization and the Logic of Decolonization’, *L’Esprit Créateur* 47:1 (2007) 37.

¹⁶⁰ G. Wilder, *Freedom time: Negritude, Decolonization, and the Future of the World* (Durham 2015) 110-111.

¹⁶¹ A. Césaire e.a., *Resolutely black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 9.

gold niet voor de blijvende, stigmatiserende, gelijkschakeling van ‘zwart’ met ‘voormalig slaaf’. Het was tijd voor een praktische gelijkheid:

“Vrijheid, gelijkheid, broederschap. Waarom hebben we nooit broederschap ervaren? Als je zegt dat een mens recht heeft op bepaalde rechten, dan heb ik daar ook recht op. Want ik ben ook een mens. Dat is broederschap.”¹⁶²

Op 19 maart 1946 stemde de Parijse volksvergadering in met Césaire’s wetsontwerp. Deze dag staat in het huidige Frankrijk niet bekend als een bepalende politieke gebeurtenis. De bevlogen speeches van Césaire tijdens de dagenlange debatten in de volksvergadering zijn dan ook geen belangrijk onderdeel geworden van het Franse collectieve geheugen. Misschien omdat ze de twee kanten van de Franse medaille openbaarden? Juist omdat de paradox van de Franse tweezijdige medaille nu sterk zichtbaar wordt in het hart van de macht van de Republiek, besteed ik extra aandacht aan dit debat. De toenmalige voorpagina’s van *France-soir*¹⁶³ en *L’Aurore*¹⁶⁴ laten zien dat de Franse publieke opinie weinig aandacht besteedde aan dit politieke feit. Politiek gezien was dit te verklaren door de context van 1946: een nieuwe grondwet, een nieuw parlement, wereldproblematiek en een kostbare wederopbouw.

Césaire’s wetsontwerp was gebaseerd op de hervormingen die De Gaulle in Brazzaville had beloofd. De Gaulle’s hervormingen berustten op (de angst voor) het verval van het Franse koloniale rijk. Omdat de volksvergadering in 1945 een (kortstondige) linkse meerderheid had, wist Césaire dat hij snel moest handelen om de woorden van de Vrije Franse generaal middels zijn initiatiefwet om te zetten in praktisch beleid. Tactisch en retorisch bedreven, wekte Césaire eerst de sympathie van zijn collega’s door de sterke onderlinge band tussen Martinique en de (Goede) Republiek in zijn motivatie te benadrukken.¹⁶⁵ Daarnaast legitimeerde hij zijn ‘sociale transformatie’ door te verwijzen naar ‘de vooruitstrevende en liberale dekoloniale politieke voorstellen’ van De Gaulle. Departementalisatie was ‘een logische conclusie’ van ‘een historisch proces’ dat ‘een wederzijds voordeel’ betekende voor ‘de nationale gemeenschap’.¹⁶⁶

¹⁶² Ibidem, 10.

¹⁶³ Voorpagina France-soir, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4746153x> (geraadpleegd 14 januari 2022).

¹⁶⁴ Voorpagina L’Aurore, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k41258108> (geraadpleegd 14 januari 2022).

¹⁶⁵ Archives Départementales de la Guadeloupe, Journal Officiel de la République Française, Lois et Décrets, Débats Parlementaires, 12 maart 1946.

¹⁶⁶ Ibidem.

Het Franse ministerie van financiën oordeelde echter dat de voorstellen van Césaire over gelijke sociale rechten ‘te veel geld kosten in een tijd dat Frankrijk aan het opbouwen is’. De Martinikaanse afgevaardigde reageerde verontwaardigd: ‘gelijkheid heeft nu eenmaal een prijskaartje’. Hij herinnerde hen aan de vele Martinikanen die hun leven hadden gegeven voor de Franse vrijheid een jaar geleden.¹⁶⁷ De antikoloniale linkse partijen in de volksvergadering steunden Césaire, maar de rechtse en conservatieve partijen hadden elk een eigen interpretatie van de wet en een eigen doelstelling voor de wet. Deze partijen zagen departementalisatie als de culturele assimilatie die zij altijd al propageerden, als een economisch voordeel, als behoud van geopolitieke macht en als een afleiding voor de slechte kant van de koloniale geschiedenis. Dit was een afleiding die Césaire hen niet gunde:

“Kolonisatie heeft de principes ondermijnd van de Republiek die nu gevormd wordt.”¹⁶⁸

“Wat zou de Martinikaan zijn zonder Frankrijk? Een man wiens vrijheid niet zou zijn afgepakt.”¹⁶⁹

“Is het zo moeilijk te begrijpen dat een volk een holle en verzwakte vorm van burgerschap afwijst als het eeuwenlang beschouwd is als officiële staatsburgers terwijl hun burgerschap gemarginaliseerd werd, en dat ze liever vragen volledig erkend en gerespecteerd te worden door de staat? Wat houdt universele gelijkheid in als het slechts geldt voor bepaalde individuen?”¹⁷⁰

Jacques Bardoux, de afgevaardigde van de boerenbeweging, verwoordde vervolgens kort en bondig de paradoxen van de departementalisatie:

“De onderneming van de Franse Unie die oog heeft op het gelijkheidsprincipe, de grote diversiteit van gekoloniseerde bevolkingen, haar commerciële belangen, haar nieuwe aspiraties en de wens om een supermacht te blijven, is gedoemd te falen.”¹⁷¹

¹⁶⁷ Ibidem.

¹⁶⁸ A. Césaire, *Écrits politiques. Discours à l'Assemblée Nationale, 1945-1983* (Parijs 2013) 40.

¹⁶⁹ Ibidem, 77.

¹⁷⁰ D. Guérin, *Les Antilles Décolonisées* (Parijs 1956) 10.

¹⁷¹ F. Vergès, *La Loi du 19 Mars 1946* (Réunion 1996) 20.

De eerste tegenstrijdigheid was het gelijkheidsprincipe tegenover de authenticiteit van Martinique. Dit was een paradox die uit lang vervlogen tijden stamde: het universele principe van gelijkheid uit de Revolutie kon in de vroegkoloniale tijd zonder veel problemen samengaan met een hiërarchisch koloniaal regime dat gebaseerd was op huidskleur. De eigenheid van Martinique werd vervolgens echter door de rechtse partijen gebruikt om de ongelijke juridische behandeling van het overzeese departement te rechtvaardigen. Hierop reageerde Césaire als volgt:

*“De autoritaire regimes die in Frankrijk aan de macht waren, zagen ons ook altijd als uitzonderingsgebied. (...) assimilatie moet de regel zijn, afwijking de uitzondering.”*¹⁷²

De tweede tegenstrijdigheid was ook het dilemma waarin Frankrijk verkeerde: een onbaatzuchtige verspreiding van de republikeinse waarden (zoals Césaire had gezegd: *zonder prijskaartje*), of het plaatsen van de eigen economische belangen op de eerste plaats. De gelijke levensstandaard waar Césaire om had gevraagd, leidde tot discussie. Als Martinique dezelfde standaard als Frankrijk wilde bereiken, betekende dat een afname van een kwart tot een derde van de gemiddelde levensstandaard van de Fransman.¹⁷³ ‘Dit is onuitvoerbaar’, riep een afgevaardigde, ‘dit betekent dat geboortecijfers en migratie op Martinique gemonitord moeten worden’, waarop een andere politicus Césaire tegenwierp dat ‘Antillianen teveel kinderen krijgen’ en dat ‘men daardoor zelf schuldig is aan de armoede’. De gelijke sociale regelgeving waar Césaire om had gevraagd, werd uiteindelijk niet wettelijk geregeld, maar werd hem wel beloofd. Frankrijk probeerde in de volgende decennia de Martinikaanse levensstandaard te verbeteren, echter door middel van een geboortecontrole- en emigratieprogramma dat Césaire in 1960 ‘achterdeur-genocide’ zou noemen.¹⁷⁴ De beloftes, halve toezeggingen en verwijten van de rechtse en conservatieve partijen hadden waarschijnlijk als doel om een eventuele autonomiewens van de oud-koloniën te voorkomen:¹⁷⁵ ‘Jullie keuze is departementalisatie of

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ D. Guérin, *Les Antilles Décolonisées* (Parijs 1956) 12.

¹⁷⁴ R. Toumson en S. Henry-Valmore, *Aimé Césaire, le Nègre Inconsolé* (Parijs 2008) 214.

¹⁷⁵ Archives Départementales de la Guadeloupe, Journal Officiel de la République Française, Lois et Décrets, Débats Parlementaires, 12 maart 1946.

bittere armoede’, ‘je bent of onderdeel van Frankrijk, of er van gescheiden’, riepen afgevaardigden. Een andere gedeputeerde zei:

“Het zou een grote fout zijn om de departementalisatie, en de voordelen die erbij komen kijken, materiële en immateriële, af te wijzen. Elke andere regering op Martinique zou inbreuk doen op deze rechten, en het eiland zou de kant van Cuba of Haïti op gaan.”¹⁷⁶

Later in zijn leven noemde Césaire deze ‘zwart-wit-redenatie’ een teken van zwakte van Frankrijk:

“We willen een partner, geen heerser. Het is een teken van zwakte als een Franse politicus geen alternatief biedt en de enige keuze onderwerping of afscheiding is.”¹⁷⁷

Na lang debatteren werd Césaire’s ontwerp aangenomen en was de dekolonisatie, of assimilatie, van Martinique officieel begonnen. De dag na de instemming stuurde hij het volgende telegram naar zijn communistische partij op Martinique:

“Grote overwinning voor de arbeidersklasse en ambtenaren! Assimilatie verkregen! Lang leve de communistische partij!”¹⁷⁸

Volgens Césaire was een wet nog nooit zo populair geweest op Martinique.¹⁷⁹ De bevolking zag het beloofde Franse sociale stelsel, zoals uitkeringen en betaald verlof, en de groeiende werkgelegenheid in de publieke sector inderdaad als een groot (potentieel) voordeel. Maar de tevreden en hoopvolle Césaire had geen rekening gehouden met de nieuwe Franse grondwet die op 27 oktober van kracht zou gaan, met daarin artikel 73: *“De wetgevende regeling van de overzeese departementen is dezelfde als die van de metropolitane departementen, op de uitzonderingen die per wet zijn bepaald na.”*¹⁸⁰ De nieuwe grondwet rechtvaardigde nu door

¹⁷⁶ L. Kesteloot en B. Kotchy, *Comprendre Aimé Césaire* (Québec 1972) 182.

¹⁷⁷ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 6.

¹⁷⁸ Archives Départementales de la Martinique, Journal Justice, PER137/1945-1948, 11 tot 15 maart 1946.

¹⁷⁹ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 3.

¹⁸⁰ De Franse grondwet van de Vierde Republiek, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1946-ive-republique> (geraadpleegd 29 november 2021).

de departementalisatie elke toekomstige uitzondering die de wetgeving zou maken voor Martinique. Terwijl het in de koloniale tijd de eigenheid van Martinique was die elke uitzondering rechtvaardigde, was het in de dekoloniale tijd de assimilatie die dit legitimeerde.

Terugkijkend op het debat en zijn telegram lijkt het alsof Césaire assimilatie toejuichte. Deze stelling is echter problematisch, allereerst omdat *assimilatie* de Franse benaming was voor de departementalisatiewet in de volksvergadering. In 2004 en 2006 zei Césaire daar het volgende over:

“Toen ik was verkozen, kreeg ik een nadrukkelijk mandaat. Het Martinikaanse volk vroeg me als eerste taak om Martinique te transformeren in een Frans departement. Maar ik kon het aan hen niet verkopen dat dit project ‘assimilatie’ genoemd werd. Ik was terughoudend, maar ik begreep ook dat ik me niet moest laten stoppen door een bewoording. Belangrijker was te zien wat er achter de bewoording schuil ging, naar mijn weten was dat iets hulpzaams.”¹⁸¹

*“Met Vergès en Girard stemde ik toe een opzet te maken voor de wet. Ik was de eerste die het woord *départementalisation* gebruikte in plaats van *assimilation*, ondanks het feit dat velen bijna een eeuw lang campagne hadden gevoerd voor *assimilatie*.”¹⁸²*

Ten tweede blijkt Césaire verre van eenduidig over assimilatie. Tijdens het debat zei hij het volgende:

“Alleen assimilatie zal de problemen op Martinique oplossen en in onze behoeftes voorzien.”¹⁸³

In 2004 lijkt hij echter van mening te zijn veranderd:

“Ik ben tegen assimilatie, mijn voorouders waren geen Galliërs.”¹⁸⁴

¹⁸¹ E. Palcy en K. Walker, *Aimé Césaire: Une Voix Pour l'Histoire* (JMJ Productions 2006).

¹⁸² A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 15-16.

¹⁸³ A. Césaire, *Écrits Politiques. Discours à l'Assemblée Nationale, 1945-1983* (Parijs 2013) 33.

¹⁸⁴ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 21.

Ten derde maakte Césaire in latere interviews kenbaar hoeveel waarde hij hechtte aan authenticiteit voor zijn Martinikaanse volk:

“We vroegen (Frankrijk) niet om net als hen te worden, maar om als gelijken gezien te worden”¹⁸⁵

“De Fransen geloofden in universaliteit en voor hen was er maar één beschaving: hun eigen. Daar geloofden wij ook in, maar deze beschaving had ook een schaduwkant (..) Er zijn juist verschillende beschavingen en die bestaan uit verschillende culturen. Wij hebben onze eigen particulariteit. Frankrijk en Martinique zijn verenigd in solidariteit, maar ik kom uit Martinique. Dat is mijn probleem met een universele beschaving: jij bent jij, en ik ben ik.”¹⁸⁶

Het is daarom van belang om hierbij onderscheid te maken tussen de verschillende typen assimilatie. Césaire was zeker voorstander van institutionele en juridische assimilatie:

“We dachten dat, als we volledige Franse burgers zijn, dat samen zou gaan met het verkrijgen van dezelfde rechten, en dat dan de ongelijke regelgeving verleden tijd was.”¹⁸⁷

In zijn uitspraken over de Martinikaanse authenticiteit en zijn latere interviews leek Césaire echter geen voorstander te zijn van culturele assimilatie. Voor Césaire was assimilatie dé manier om een volwaardige Franse burger te worden en om de Martinikaanse samenleving volledig te laten emanciperen, waarbij tegelijkertijd de Martinikaanse eigenheid werd erkend. Dit was het geval omdat gelijkheid volgens hem authenticiteit erkent.

¹⁸⁵ L. Kesteloot en B. Kotchy, *Comprendre Aimé Césaire* (Québec 1972) 185.

¹⁸⁶ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 72.

¹⁸⁷ L. Kesteloot en B. Kotchy, *Comprendre Aimé Césaire* (Québec 1972) 185.

2.3. Wie ben ik?

“Het enige wat de 16-jarige Michelle bezig houdt in het stampvolle klaslokaal is haar klasgenote Deborah. Michelle wil namelijk precies zo zijn als Deborah. Ze imiteert haar nonchalante houding, haar extraverte mimiek, haar opschepperige taalgebruik, ze draagt dezelfde kleding als Deborah, ze schrijft zich in, net als haar vriendin, bij de plaatselijke handbalvereniging, ze luistert alleen nog maar de muziek die Deborah luistert, ze wordt zelfs vegetarisch. Deborah is in Michelle’s diepste vezels doorgedrongen. Tot op een zomerse zondagochtend. In haar slaapkamer kijkt Michelle in de spiegel. Ze is in shock. Hoewel ze zich van top tot teen als Deborah voelt, ziet ze in de spiegel nog steeds Michelle. ‘Wie ben ik?’ schreeuwt ze uit. Dit realiteitsbesef traumatiseert Michelle. Ze was toch Deborah?”¹⁸⁸

1946. Martinique zat nog steeds in hetzelfde stramien: de kwestie van sociale gelijkheid met Frankrijk speelde een grotere rol in het publieke debat dan het identiteitsprobleem.¹⁸⁹ Sterker nog, de (kortdurende) vreugde over de departementalisatie zorgde ervoor dat de Franse identiteit nog sterker aanwezig was op het eiland. Giraud concludeert dat een versterking (of verzwakking) van de Franse cultuur op Martinique altijd samenging met de geloofwaardigheid (of de ongeloofwaardigheid) van het Franse assimilatiebeleid. Hetzelfde is (omgekeerd) volgens Giraud op te maken uit de stand van de lokale Martinikaanse cultuur op het eiland.¹⁹⁰ De politieke gebeurtenissen hadden bij de jonge veteraan Fanon echter al eerder geleid tot een evaluatie van zijn identiteit. Hij was verbaasd over het Martinikaanse vertrouwen in het land dat hem tijdens de oorlog had bedrogen.¹⁹¹ Hij was het oneens met de assimilatie die zijn voormalige leraar had bereikt.

¹⁸⁸ Geïnspireerd op <https://www.youtube.com/watch?v=z2OJ6lE36gE> (geraadpleegd 28 januari 2022).

¹⁸⁹ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 16.

¹⁹⁰ M. Giraud, ‘De la Négritude à la Créolité: Une Évolution Paradoxe à l’Ère Départementale’ in: Justin Daniel en Fred Constant eds., *1946-1996: Cinquante Ans de Départementalisation Outre Mer* (Parijs 1997) 385.

¹⁹¹ A. Cherki, *Frantz Fanon: A Portrait* (Londen 2010) 15.

“Door zijn perfecte beheersing van de Franse taal werd Fort-de-France bevangen door een golf van extase. Niets was veranderd. Behalve dan dat de magistrale redenaar op dit moment zijn talenten gebruikte in dienst van ‘de grote Franse natie’ in plaats van het Congo uit zijn Cahier.”¹⁹²

Zijn retorische kunst bewonderde hij nog steeds, maar tijdens de communistische campagne nam Fanon ook een zwakheid waar: Césaire bereikte nauwelijks de aandacht van de arme boer op het platteland van het ‘tweede Martinique’, omdat hij liever optrad in de grotere steden of dorpen. LaGuerre bevestigt dat de populariteit van Césaire en de departementalisatie het grootst waren in de stedelijke gebieden.¹⁹³ Het zou Fanon doen nadenken over échte sociale verandering, met name op het platteland.¹⁹⁴ Maar hiervoor moest hij zijn eiland verlaten. Hoe verder verwijderd van huis én van Césaire, hoe meer hij zou opbloeien.

Evenals zijn vroegere leraar vond Fanon ‘de bekrompen’ Martinikaanse samenleving verstikkend.¹⁹⁵ Net als Césaire wilde zijn voormalige leerling een grote bijdrage leveren aan de wereld. Ook Fanon besloot na zijn middelbare schooltijd om in Frankrijk te studeren. Maar volgens zijn broer Joby wilde Fanon absoluut niet naar de stad waar de Négritude was ontstaan:

“Ik herinner me dat (Frantz) had gezegd dat hij niet in Parijs wilde studeren omdat daar teveel negers waren. Hij sprak neerbuigend over de Martinikaanse gemeenschap in Parijs. Daarom liever Lyon.”¹⁹⁶

In het Lyon van 1947 leefde inderdaad een zeer kleine donkere gemeenschap, zo klein zelfs dat er geen vrouw van Fanons leeftijd tussen zat. Blank Lyon bleek echter een gesloten fort voor de tweeëntwintigjarige medicijnen- en psychiatriestudent. Zelfs de stadsprostituees wezen hem af, zij wilden immers geen donkergekleurde klanten.¹⁹⁷ Toch vond Fanon in Lyon zijn toekomstige (blanke) vrouw. Op een dag wandelde hij met haar door het stadspark, totdat een

¹⁹² F. Fanon, *Black Skin, White Masks* (New York 2008) 5.

¹⁹³ J. G. LaGuerre, ‘Marxism at the Cross-Roads: The Political Thought of Césaire and Fanon. Review of Aimé Césaire: *Black Between Worlds*; Frantz Fanon: *A Critical Study*’, *Caribbean Studies* 15:1 (1975) 86.

¹⁹⁴ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 40-42.

¹⁹⁵ Ibidem, 15.

¹⁹⁶ D. Macey, ‘Frantz Fanon, or the Difficulty of Being Martinican’, *History Workshop Journal*: 58 (2004) 219.

¹⁹⁷ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 47.

langslopende agent hem arresteerde. Fanon kwam namelijk over als een pooier.¹⁹⁸ Troost gaf hem het pan-Afrikaanse tijdschrift *Présence Africaine*. De overeenkomsten tussen dit politieke en culturele blad voor de donkere diaspora, dat in 1947 in Parijs werd opgericht, en Césaire's Négritude waren talrijk. De Négritude verloor voor Fanon echter steeds meer zijn glans. Verschillende intellectuelen uit deze sociale beweging waren inmiddels politiek actief geworden, echter zonder de daad bij het woord te voegen.¹⁹⁹

De afstuderende Fanon had de vele desillusies en racistische vernederingen uit zijn jonge leven opgeschreven tijdens zijn studiejaren. Toen het tijd werd voor zijn scriptie, besloot hij iets vernieuwends te doen. Kritisch, strijdbaar én gepassioneerd analyseerde de psychiatriestudent op een multidisciplinaire manier, lang voordat dit gewoon werd in de academische wereld, de Antilliaanse gemeenschap in naoorlogs Frankrijk en de botsingen tussen de geïdealiseerde Goede Republiek en de (de)koloniale racistische werkelijkheid op Martinique. Zijn scriptie werd afgekeurd. Jeanson, de toenmalige leider van de Algerijnse onafhankelijkheidsbeweging, herkende echter de waarde die het onvoldoende beoordeelde manuscript later zou verkrijgen.²⁰⁰ *Peau Noire, Masques Blancs* werd nog hetzelfde jaar in boekvorm uitgebracht en zou één van de belangrijkste boeken in het antikoloniale discours worden.

1952. Fanon had zijn witte maskers laten vallen toen hij (kortstondig) terugkeerde naar Martinique om daar als arts te gaan werken. Dat gold echter niet voor de Martinikaanse samenleving. Fanon maakte nu deel uit van dezelfde bewierookte kaste waartoe Césaire bij zijn terugkeer in 1939 behoorde.²⁰¹ Maar er was meer hetzelfde gebleven: dezelfde sociale omstandigheden²⁰², ondanks Césaire's departementalisatie, en een even zwak, of zelfs stagnerend politiek en cultureel bewustzijn.²⁰³ Fanon vond dat hij aan dit Martinique geen

¹⁹⁸ J. House, 'Colonial Racisms in the 'Métropole:' Reading *Peau Noire, Masques Blancs* in Context' in: Max Silverman ed., *Frantz Fanon's Black Skins, White Masks: New Interdisciplinary Essays* (New York 2005) 50.

¹⁹⁹ J. G. LaGuerre, 'Marxism at the Cross-Roads: The Political Thought of Césaire and Fanon. Review of Aimé Césaire: *Black Between Worlds*; Frantz Fanon: *A Critical Study*', *Caribbean Studies* 15:1 (1975) 89.

²⁰⁰ A. Cherki, *Frantz Fanon: A Portrait* (Londen 2010) 24.

²⁰¹ P. Ehlen, *Franz Fanon : A Spiritual Biography* (New York 2000) 104.

²⁰² B. M. Perinbam, *Holy Violence : The Revolutionary Thought of Frantz Fanon : An Intellectual Biography* (Washington D.C 1982) 55.

²⁰³ P. Ehlen, *Franz Fanon : A Spiritual Biography* (New York 2000) 105.

bijdrage kon leveren. En bovendien, men had toch al Césaire? Fanon nam opnieuw afscheid van zijn familie en van Martinique, nu voor de laatste keer.

Fanon voelde zich zowel op het ‘donkere’ Martinique als in het ‘blanke’ Frankrijk niet thuis. In zijn *Peau Noire, Masques Blancs* probeerde Fanon zijn vervreemding, die volgens hem elke gekleurde Martinikaan ervoer, te verklaren. Allereerst wendde hij zich tot zijn eigen ervaring als migrant:

“De Metropool is het heilige der heiligen, dat van veraf op een betovering lijkt.”²⁰⁴

‘Teruggekeerd op Martinique is hij een halfgod, maar is hij ook radicaal getransformeerd.’²⁰⁵

De geassimileerde Martinikaanse middenklasse, waaruit Fanon én Césaire afkomstig waren, voelde zich veilig zijnde Frans én donker.²⁰⁶ In het ‘mythische’ Frankrijk werd deze (dubbele) identiteit echter uitgedaagd. Ook Césaire behandelde deze identiteitsbotsing in zijn oeuvre. Volgens hem wilde de Martinikaan in Frankrijk erkend worden als (blanke) Fransman, als mens, terwijl de donkere Antilliaan daar herhaaldelijk gestereotypeerd werd als een ‘gekoloniseerde zwarte’ en daarmee ontmenselijkt werd.²⁰⁷ ‘Kijk, mama! Een neger!’²⁰⁸: deze korte kreet van een klein meisje in een bus kon volgens ‘de neger’ Fanon in diezelfde bus de stelling van Césaire niet beter karakteriseren.

Psychoanalyticus Fanon hing hier het label van het ‘dubbele narcisme’ aan. Omdat de Martinikaan volledig mens (blank) wilde zijn, moest de donkere eilandbewoner zich dubbel bewijzen: aan zichzelf én aan de Fransman. Erkenning werd gezocht waar miskenning werd gevonden. Behalve vervreemding leidde dit volgens Fanon tot een minderwaardigheidscomplex en een achterdocht voor onvolledige acceptatie, wat zich vervolgens vertaalde in overcompensatie: een perfect Frans taalgebruik, onderling spottende grappen, een seksueel verlangen naar de blanke man of vrouw en een minachting voor Afrika

²⁰⁴F. Fanon, *Black Skin, White Masks* (New York 2008) 7.

²⁰⁵ Ibidem, 3.

²⁰⁶ J. G. LaGuerre, ‘Marxism at the Cross-Roads: The Political Thought of Césaire and Fanon. Review of Aimé Césaire: *Black Between Worlds*; Frantz Fanon: *A Critical Study*’, *Caribbean Studies* 15:1 (1975) 90.

²⁰⁷ A. Césaire, *Discours sur le Colonialisme* (Parijs 1955) 18.

²⁰⁸ F. Fanon, *Black Skin, White Masks* (New York 2008) 109.

én voor het eigen eiland.²⁰⁹ Fanon meende dat uitgerekend dit dubbele narcisme een volledige assimilatie met de Fransen²¹⁰ en volledige zelfacceptatie blokkeerde:

“De Martinikaanse samenleving wordt niet gedefinieerd door een eigen zelfbewustzijn, maar aan de hand van een constante identificatie door en in ‘de ander’. (..) De Martinikaan bezit geen zelfwaarde en is in elk opzicht afhankelijk van ‘de ander’. Niet omdat ‘de ander’ het einddoel is, om met ‘de ander’ een gemeenschap te vormen, maar simpelweg omdat het ‘de ander’ is die de Martinikaan in zijn behoefte voldoet om zijn status te verbeteren.”²¹¹

De Martinikaan was volgens Fanon zoals de 16-jarige Michelle die zo graag Deborah wilde zijn. Michelle’s vriendin Deborah is in dit geval zoals ‘de ander’ van Fanon, oftewel het Frankrijk waar Césaire in 1946 zo graag mee wilde ‘assimileren’.

2.4. Werkelijke vrijheid?

1958. De lange generaal die tijdens de oorlogsjaren tot tweemaal toe het Martinikaanse volk bevrijdend had toegesproken, doet Martinique een uitzonderlijk voorstel. Net zoals in 1940 en 1944 was Frankrijk ook in 1958 in oorlog: in oorlog met zichzelf. Algerije was, net als Martinique, een integraal onderdeel van de Republiek. Evenals Martinique was Algerije strategisch van belang, omdat Frankrijk op elk continent grondgebied wilde bezitten. Anders dan op de door Britse eilanden omringde Franse Caraïben waren aan de mediterrane overkant in ‘lievelingskolonie’ Algerije echter een revolutie en een bloedige onafhankelijkheidsoorlog uitgebroken.

Ondertussen viel er in Parijs politiek bloed. Aanslagen, een staatsgreep, een nieuwe (de vijfde) Republiek en een nieuwe, maar oude en vertrouwde president: Charles de Gaulle. De machtspoliticus wilde koste wat het kost voorkomen dat andere territoria het revolutionaire pad van Algerije zouden bewandelen. Om dit voor Frankrijk doodlopende pad te blokkeren, stelde De Gaulle een tweesplitsing voor. De Generaal vroeg zijn land via een referendum toestemming voor zijn nieuwe republiek en grondwet. Voor Frankrijks voormalige koloniën, waaronder Martinique, stond er echter meer op het spel. Bij een nee-stem beloofde de Franse president

²⁰⁹ Ibidem, 196-197.

²¹⁰ Ibidem, 16.

²¹¹ Ibidem, 186-187.

directe onafhankelijkheid. Martinique stond op de drempel van onafhankelijkheid. Werkelijke vrijheid was in zicht, in tegenstelling tot de voorgaande jaren:

*“Onze leiders spelen dus het spel van departementalisatie. Maar de planters zijn nog steeds machtig, de arbeiders worden nog steeds slecht betaald, de sociale wetgeving en de gezinstoelagen zijn veel minder voordelig dan in Frankrijk. Het leven is erg duur vanwege de douane-unie die u verplicht alles uit Frankrijk te importeren.”*²¹²

1953. Teleurgesteld in de departementalisatie van zijn eiland en in zijn vroegere inspirator vond Fanon in Algerije de Afrikaanse staat die Césaire altijd had gezocht. Zesentwintig was hij toen hij naar het Algerijnse Blida werd gezonden om als psychiater te werken in een Frans ziekenhuis. Het was in Blida waar zijn levensreis, die al het slechts van de Franse kolonisator had getoond, een nieuwe en laatste fase in zou gaan. Tot dan toe was onafhankelijkheidstrijd slechts ideologie, maar in het koloniale ziekenhuis stond Fanon oog in oog met de vleesgeworden gevolgen ervan: hij behandelde daders én slachtoffers van de gruwelijkste martelingen.

Terwijl hij het leed observeerde, viel hem iets op: als de geest het een mens onmogelijk maakte om te communiceren, bleef in dezelfde mens een lichaamstaal intact die, ongeacht de huidskleur, taal of cultuur van de mens, op dezelfde manier met elk ander mens communiceerde. Het sterkte Fanon in zijn ‘universalistische’ kijk op vrijheid en emancipatie. Tot dan toe deelde hij specifieke Martinikaanse ervaringen. Hoewel hij hetzelfde probleem als Césaire onderkende, namelijk de problematische Martinikaanse identiteit, streefde hij echter niet naar vrijheid voor alle gekleurden, maar naar vrijheid voor de gehele onderdrukte mensheid.²¹³

Césaire verbond de Martinikaanse identiteit nog steeds met die van de Afrikaan, zo was te lezen in het essay dat hij in 1956 voorlas tijdens het eerste internationale congres voor negroïde schrijvers in Parijs:

²¹² F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 108.

²¹³ F. Fanon, *Peau Noire, Masques Blancs* (Parijs 1952) 10-11.

“Martinikanen zijn zonen van Afrikaanse slaven. Ondanks onze verschillende culturen delen we dezelfde koloniale geschiedenis en zijn we verenigd in dezelfde Afrikaanse beschaving.”²¹⁴

Fanon, ook aanwezig op het congres, noemde deze gedeelde geschiedenis een illusie: *le grand mirage noir*.²¹⁵ Omdat Afrikanen de Franse kolonisatie anders hadden ervaren dan de Martinikanen (Afrikanen werden immers nooit als ‘Fransen’ gezien), meende Fanon dat de Afrikanen het idee verwierpen dat de Antillianen één van hen waren.²¹⁶ Voormalig leraar en leerling waren het wel met elkaar eens dat door de Franse vernietiging van de authentieke cultuur van de ‘Martinikaan’ een inactieve ‘pseudocultuur’²¹⁷ en een minderwaardigheidscomplex²¹⁸ op het eiland waren ontstaan. Waar Césaire echter ‘de vicieuze cirkel van koloniale mentale remmingen’ wilde doorbreken met een positieve herformulering van de geschiedenis (Afrika in plaats van het slavernijverleden) en door een herstel van (Afrikaanse) authenticiteit en zelfacceptatie²¹⁹, brak Fanon deze vicieuze cirkel door er volledig uit te stappen. Hij veroverde vervolgens zijn ‘menselijkheid’ terug als ‘mens’, niet als *zwarte*, want dat laatste zou zijn vervreemding alleen maar doen versterken:²²⁰

“De gekoloniseerde verloochent zichzelf eerst, waarna hij wordt ontmenselijkt, totdat hij een leeg vat is. Dit proces heet vervreemding. Het is in officiële teksten terug te vinden onder de naam assimilatie.”²²¹

Césaire’s reis van (ontmenselijke) vervreemding (‘door assimilatie’ volgens Fanon) naar een oorspronkelijke (Afrikaanse) cultuur vond Fanon dan ook een ‘wanhopige terugkeer’.²²² Dit proces was volgens hem namelijk alleen verbaal en nooit structureel, werd nimmer

²¹⁴ A. Césaire, ‘Culture and Colonisation’, *Présence Africaine* 8:10 (1956) 194.

²¹⁵ F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 36.

²¹⁶ *Ibidem*, 34.

²¹⁷ F.A. Irele, *Literature and Ideology in Martinique* (Michigan 1969). <https://dp.la/item/26bcfda9c7ae48444ecc64ef4b78a3f2> (geraadpleegd 19 februari 2022).

²¹⁸ F. Fanon, *Black Skin, White Masks* (New York 2008) 18.

²¹⁹ A. Césaire, *Notebook of a Return to the Native Land* (Middletown 2001) 9, 18, 19, 47.

²²⁰ F. Fanon, *Black Skin, White Masks* (New York 2008) 25, 231-232.

²²¹ F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 50.

²²² *Ibidem*, 65.

gemoderniseerd en bleef daardoor altijd ‘folklore’.²²³ De openingszin van het *Le Figaro*-artikel over dit intellectuele congres was dan ook treffend: ‘Een tamtam is neergelegd op een tafel in de hal van de Sorbonne’.²²⁴ De twee invloedrijke Martinikaanse schrijvers zouden elkaar tijdens de conferentie in de Sorbonne ook ontmoeten. Joby Fanon vertelde achteraf over dit rendez-vous:

*“Césaire kuste me, schudde hartelijk Fanons hand en zei: ‘Frantz, je hebt het juiste gevecht gevochten’. Fanon boog en antwoordde: ‘maar er is nog ruimte voor anderen!’”*²²⁵

Het succes van zijn essay *Racisme en Cultuur* op de conferentie sterkte Fanon in de standpunten over revolutie en onafhankelijkheid die hij tijdens zijn leven²²⁶ had ontwikkeld.²²⁷ Zijn stellingname was bijvoorbeeld waar te nemen in twee reacties op de toespraak van De Gaulle in Brazzaville:

*“Volken hebben recht op zelfbeschikking, op een nationale wil, op liquidatie van kolonisatie en op wederkerige en verrijkende relaties met andere vrije volken.”*²²⁸

*“Onafhankelijkheid is een soort therapie die gekoloniseerde volkeren moeten toepassen om uit de koloniale afgrond te komen. Maar dat is niet het einde, men moet ook weten hoe het postkoloniale land weer opgebouwd moet worden.”*²²⁹

Fanon had een duidelijk actieplan uitgewerkt voor het proces van dekolonisatie en wederopbouw. Allereerst moest ‘de (gekoloniseerde) massa’ opgeleid worden en aan hen moesten (politiek) bewustzijn en verantwoordelijkheid onderwezen worden.²³⁰ De tweede stap

²²³ F. Fanon, ‘Racism and Culture’, *Présence Africaine* 8:10 (1956): 130.

²²⁴ E. Julien, ‘Terrains de Rencontre: Césaire, Fanon, and Wright on Culture and Decolonization’, *Yale French Studies* 98 (2000) 159.

²²⁵ J. Fanon, *Frantz Fanon: De la Martinique à l’Algérie et à l’Afrique* (Parijs 2004) 188.

²²⁶ F. Fanon, *Black Skin, White Masks* (New York 2008) 10-11.

²²⁷ A. Cherki, *Frantz Fanon: A Portrait* (Londen 2010) 87.

²²⁸ F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 101.

²²⁹ *Ibidem*, 138.

²³⁰ *Ibidem*, 124, 186.

was een heroriëntatie op de nationale economie. Tot slot zou een revolutionair, maar democratisch leiderschap de massa mobiliseren met een duidelijk programma.²³¹ Verschillende elementen uit Fanons stappenplan verdienen een nadere duiding.

Ten eerste was ‘de massa’ in Fanons strategie gebaseerd op zijn observaties van de (‘door Césaire onopgemerkte’²³²) Martinikaanse boer op het ‘tweede Martinique’ en de strijdbare Algerijnse boer in zijn tweede vaderland. Geïnspireerd door het marxistische ‘Proletariërs aller landen, verenigt u!’ bestempelde Fanon deze ‘onderworpenen van de aarde’ als de actieve en centrale aanjagers van de revolutie. Het boek dat hij in zijn ‘laatste uren’ schreef, droeg hij dan ook aan hen op: *Les Damnés de la Terre*. Want op het verarmde, maar authentieke, platteland zou de revolutie beginnen. Deze boerenmassa had nog gemeenschapszin, in tegenstelling tot de ontwortelde boeren: het ‘lumpenproletariaat’ uit de steden.²³³ Deze krottenwijkbewoners waren door de kolonisator ‘tot op het bot afgekloven’. Maar ‘omdat de rurale revolutionaire toewijding inmiddels doorgedrongen was tot de stedelijke klasselose nietsnutten, knaagden zij allen nu onophoudelijk, ondanks vele tegenwerkingen, als een horde ratten, aan de koloniale bomen’.²³⁴ Fanons theorie werd daadwerkelijk praktijk in de achterbuurten van Algiers. In deze stad streed het ‘lumpenproletariaat’ mee met de FLN-separatisten.²³⁵ Volgens Fanon leidde niet de (intellectuele) elite, maar de (boeren)massa de revolutie. De massa stond namelijk buiten de koloniale orde en had de macht en de kracht die bij de bourgeoisie ontbrak.²³⁶ Deze macht moest daarom in handen van het volk blijven.²³⁷

Fanons kritiek op de gekoloniseerde bourgeoisie en de intellectuele elite was een tweede wezenlijk onderdeel van zijn theorie. Deze klasse vond hij namelijk te grondig geassimileerd met het koloniale systeem. Omdat zij het koloniale denksysteem, dat juist omver moest worden gebracht, hadden overgenomen, zou door hen geen radicaal nieuw regime gerealiseerd kunnen worden.²³⁸

²³¹ Ibidem, 159, 191, 192.

²³² E. Hansen, *Frantz Fanon : Social and Political Thought* (Ohio 1977) 21.

²³³ F. Fanon, *The Wretched of the Earth* (New York 2021) 101.

²³⁴ Ibidem, 103.

²³⁵ D. Cauter, *Fanon* (London 1975) 69.

²³⁶ F. Fanon, *Les Damnés de la Terre* (Parijs 1991) 167.

²³⁷ Ibidem, 239.

²³⁸ Ibidem, 91.

“Alle aspecten van de koloniale ideologie moeten worden uitgeroeid, zodat de gekoloniseerde zijn menselijkheid kan herontdekken.”²³⁹

De bourgeoisie die wel antikoloniaal was, vond Fanon te veel gericht op details: ‘Zij beschouwden de strijd voor de volledige nederlaag van het koloniale systeem niet als iets absoluuts’.²⁴⁰ Hun verzet bestond uit ‘oproepen tot geweldloosheid’ en ‘rondetafelgesprekken’ om compromissen te sluiten met de kolonisator. ‘Collaboristen’ noemde Fanon hen, omdat de vrede die zij uiteindelijk bereikten slechts gunstig was voor het (voortdurende) (neo)koloniale systeem, terwijl het volk onderworpen bleef.²⁴¹ Fanon formuleerde dit als ‘de koloniale valstrik’.²⁴²

“In gekoloniseerde landen zou de bourgeoisie niet de voorwaarden mogen scheppen die noodzakelijk zijn voor haar bestaan en groei.”²⁴³

Het was niet ‘de meester’ die bestreden moest worden, maar ‘de wereld van meester en slaaf’. Zijn strijd was evenmin een individueel probleem dat slechts een individuele oplossing vereiste. Hiermee stapte Fanon volgens Gibson af van het ‘individualistische frame van het zwarte negatieve zelfbeeld en benadrukte hij de sociaaleconomische onderdelen van de koloniale structuren’.²⁴⁴ Dit was het derde belangrijke element in Fanons theorie: zonder het nationaliseren van de productie- en handelsector (met andere woorden: het stopzetten van de Europese import en een transformatie naar lokale (landbouw)producten²⁴⁵) en zonder een radicale decentralisatie was werkelijke onafhankelijkheid onmogelijk.²⁴⁶ Fanon vond dat de bourgeoisie ook hierin de verkeerde keuze maakte en dit nam hij ook Césaire kwalijk:

²³⁹ Ibidem, 67.

²⁴⁰ Ibidem, 80.

²⁴¹ F. Ojo-Ade, *Aimé Césaire's African theatre : Of Poets, Prophets, and Politicians* (Trenton, NJ; Africa World 2010) 302-305.

²⁴² P. Bouvier, *Aimé Césaire, Frantz Fanon : Portraits de Décolonisés* (Parijs 2010) 16, 89.

²⁴³ D. Caute, *Fanon* (London 1975) 71.

²⁴⁴ N. Gibson, *Fanon. The Postcolonial Imagination* (Cambridge 2003) 17.

²⁴⁵ F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 149, 160.

²⁴⁶ D. Caute, *Fanon* (London 1975) 71.

“Men moet grote risico’s nemen, in alle richtingen zoeken en nieuwe richtingen inslaan, zonder bang te zijn voor het onbekende, tot de uiteindelijke uitvinding. Het volstaat niet om, zoals Césaire, te erkennen dat we tot een groep behoren die nooit iets heeft uitgevonden. We moeten beginnen iets effectiefs uit te gaan vinden: niet zoals Césaire die zijn longen uitvond, maar een nieuwe economie. (..) Het groot kapitaal dat nodig is voor de nieuwe lokale economie is in de handen van de nieuwe bourgeoisie die, bij gebrek aan uitvindingsdrang, dit kapitaal overdraagt aan de banken in de metropool. Behalve dat deze blinde lokale bourgeoisie hiermee de nieuwe economie verstikt, begrijpt zij niet dat ze dit kapitaal, dat ook aan haar toebehoort, uit de metropool terugkrijgt in de vorm van schulden.”²⁴⁷

De verwevenheid tussen het diepgewortelde koloniale racisme en de economische en politieke praktijk in de kolonie betekende dat een structurele verandering van de juridische, politieke en economische instituties noodzakelijk was.

Op Césaire’s initiatief was Martinique vanaf 1946 op papier juridisch en politiek geassimileerd met metropool Frankrijk. Van economische assimilatie was echter geen sprake, zo maakte de Martinikaanse afgevaardigde in 1951 kenbaar in de Franse volksvergadering:

“Martinique is een karikatuur van een Frans departement geworden. Ja, een karikatuur! Want door de huidige Martinikaanse context van afschuwelijke armoede, economische malaise en werkloosheid duikt het spook van het oude koloniale systeem, met zijn ongelijkheden, vooroordelen en onderdrukking, weer op. Het spook is verjongd en zelfs versterkt.”²⁴⁸

Hoe opgetogen Césaire in 1946 ook was geweest, Frankrijk was de beloofde en gehoopte juridische en sociaaleconomische gelijkheid niet nagekomen. Césaire had dit in 1946 kunnen - of moeten - weten. Dit valt op te maken uit zijn interview in 2004:

“Er was onwil. Ze wisten niet hoe ze een weigering op ons verzoek moesten rechtvaardigen. Ze verzetten zich zo lang als ze konden. Toen gaven ze met tegenzin toe. Maar het kostte ons nog tien jaar om iets concreets te bereiken.”²⁴⁹

²⁴⁷ F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 149.

²⁴⁸ S. Mieville-Relmy, *Poésie et Politique Dans l’Oeuvre d’Aimé Césaire: Contradictions, Cohérence et Dépassement* (Doctoraalscriptie Interdisciplinaire Onderzoeken, Université des Antilles, Martinique 2017) 262.

²⁴⁹ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 16.

Waarom de Franse regering onwelwillend was en dat in de opeenvolgende regeringen zou blijven? ‘Omdat het Frankrijk te veel zou hebben gekost. Voor dit en niets anders’²⁵⁰, verklaarde Césaire naderhand. Al in 1948 werd er op Martinique, dat aanvankelijk ook opgetogen en hoopvol was geweest, gestaakt en gerebelleerd tegen de bereikte departementalisatie. Net als de publieke opinie op zijn eiland, veranderde ook Césaire van standpunt. Hij vormde met andere linkse partijen een sociale beweging die tot doel had om de beloofde gelijke sociale wetgeving te verkrijgen. In 1954 sprak de Martinikaanse gedeputeerde de Assemblée Nationale toe:

*“Na acht jaar departementalisatie is er geen enkele belangrijke sociale wet effectief toegepast. De juridische transformatie is niet bekrachtigd nadat twee eeuwen slavernij werden afgelost door een eeuw feodaal kapitalisme. (...) Waarom wordt niet de gehele Franse sociale wetgeving toegepast op Martinique? Het achterliggende idee is dat de Antilliaanse arbeider wordt beschouwd als een luiaard, die werkweigeren heeft als chronische ziekte.”*²⁵¹

De ongelijke sociale wetgeving ontvouwde zich op Martinique doordat er een kwart minder ziekteverlofdagen waren dan in Frankrijk, omdat geen aanspraak gemaakt kon worden op werkloosheidsuitkeringen en vanwege een nadelige berekeningsmethode voor overige uitkeringen. Op 24 maart 1955 schreef Césaire in zijn communistische partijkrant *Justice*:

*“Ondanks de wet van 19 maart 1946 is Martinique een vals departement. De economische, sociale, politieke en culturele kenmerken zijn er nog typisch koloniaal. De Martinikanen moeten een veel grotere rol spelen in het beheer van hun eigen zaken.”*²⁵²

De ‘grotere rol’ die de Martinikanen in ‘hun eigen zaken’ moesten spelen, verduidelijkte Césaire tijdens zijn campagne voor de parlementsverkiezingen van 2 januari 1956: ‘Een aantal constitutionele hervormingen zijn essentieel’.²⁵³ Nog in datzelfde jaar diende hij drie

²⁵⁰ F. Constant, ‘Aimé Césaire et la Politique’, *French Politics, Culture and Society*: 27 (2009) 36.

²⁵¹ Archives Départementales de la Martinique, Journal Officiel de la République Française, Lois et Décrets, Débats Parlementaires, 182-183, februari 1954.

²⁵² Archives Départementales de la Martinique: Journal Justice, PER137/1952-1955, 5 tot 9 december 1955.

²⁵³ D. Alliot, *Le Communisme est à l'Ordre du Jour : Aimé Césaire et le PCF, de l'Engagement à la Rupture, 1935-1957* (Poche 2014) 198.

amendementen in. Zijn doel hierbij was een grotere uitvoerende macht voor het lokale Martinikaanse bestuur. De voorgestelde hervormingen werden echter verworpen.

Césaire behartigde niet meer een politiek van assimilatie. Hij bewoog juist steeds meer richting autonomie. Maar er was nog een andere ideologische kentering aanstaande. De Martinikaanse communisten hadden hun jarenlange successen te danken aan de charismatische Césaire.²⁵⁴ Tot oktober 1956. Met een beroemd geworden brief aan de communistische voorman in Frankrijk, Maurice Thorez, brak Césaire toen radicaal met zijn partij. Een van zijn drijfveren was de communistische kijk op (culturele) assimilatie:

*“Met assimilatie is de communistische partij net zo halsstarrig en diep chauvinistisch als de Europese bourgeoisie. Ze hebben een fundamenteel geloof in de westerse superioriteit.”*²⁵⁵

Volgens LaGuerre had Césaire inderdaad goede redenen om teleurgesteld te zijn in de partij die hij had groot gemaakt op Martinique: ondanks het grote communistische aandeel in het Franse parlement vanaf 1948, klaagde Césaire in de Assemblée Nationale regelmatig over de dubbele standaard en de niet waargemaakte departementalisatie beloftes die zijn partij er tentoonstelde.²⁵⁶ Ook de onthullingen over Stalin, de repressie in Polen²⁵⁷ en hun ‘tragische en koloniale’ stemgedrag wat betreft de Algerijnse kwestie, door hun fiat te geven voor het sturen van Franse troepen naar Algerije²⁵⁸, bekritiseerde Césaire. In zijn ontslagbrief schreef Césaire dat hij het tijd vond ‘dat Martinique zijn eigen weg vindt op basis van zijn Afrikaanse erfenis’.²⁵⁹ Hij vond de Franse communisten te dogmatisch. Hij was bijvoorbeeld verplicht om orders aan te nemen van een partijtop die geen rekening hield met de eigenheid van de Martinikaanse strijd

²⁵⁴ J. G. LaGuerre, ‘Marxism at the Cross-Roads: The Political Thought of Césaire and Fanon. Review of Aimé Césaire: *Black Between Worlds*; Frantz Fanon: *A Critical Study*’, *Caribbean Studies* 15:1 (1975) 86.

²⁵⁵ A. Césaire, *Lettre à Maurice Thorez. Discours à la Maison du Sport* (Fort-de-France 1956) 15.

²⁵⁶ J. G. LaGuerre, ‘Marxism at the Cross-Roads: The Political Thought of Césaire and Fanon. Review of Aimé Césaire: *Black Between Worlds*; Frantz Fanon: *A Critical Study*’, *Caribbean Studies* 15:1 (1975) 86.

²⁵⁷ A. Césaire, *Lettre à Maurice Thorez. Discours à la Maison du Sport* (Fort-de-France 1956) 6.

²⁵⁸ Ibidem, 13.

²⁵⁹ Ibidem, 12-15.

tegen het koloniale systeem: ‘Op Martinique was behoefte aan een universalisme met particularisme. Ik voelde me *nègre*, en dat konden ze niet volledig begrijpen’.²⁶⁰

De communistische partij verspreidde het idee dat Césaire door zijn radicale breuk toenadering zocht tot de rechtse partijen en de *békés*.²⁶¹ In werkelijkheid betekende de breuk het einde van de eensgezinde antikoloniale sociale beweging op Martinique en keerde Césaire (tijdelijk) terug naar zijn anti-Europese en anti-assimilatie-positie uit zijn *Cahier*.²⁶² Dit is af te leiden uit diverse uitspraken van Césaire in de maanden voor en na de breuk:

*“Daarom kan gezegd worden dat assimilatie onze cultuur tegenwerkt. Dus elke verandering in de politieke context van Martinique, in de zin van anti-assimilatie, zal welkom zijn voor onze cultuur. Maar ik waarschuw u voor een illusie: dat de verandering van de politieke context voldoende is om de ontwikkeling van een authentieke cultuur te waarborgen. Men kan niet langer zowel extern als intern worden gekoloniseerd.”*²⁶³

*“Assimilatie is een politieke en filosofische doctrine die de specifieke kenmerken van een volk neigt te doden. Ik zeg het nu botweg: ik ben tegen assimilatie en departementalisatie. De departementalisatie beantwoordt niet langer aan onze huidige omstandigheden. De wet moet zich verzoenen met een toename van lokale vrijheden in het kader van een gedecentraliseerde Franse Republiek.”*²⁶⁴

Césaire zinspeelde op politieke verandering, anti-assimilatie, meer autonomie en een gedecentraliseerd Frankrijk. Tijdens zijn speech op 22 november riep hij op tot een ‘Martinikaans front’ dat de relaties met Frankrijk én Afrika moest herdefiniëren.²⁶⁵ Maar Césaire stelde zijn critici ook gerust: hij was niet van plan om van Martinique een deel van Afrika te maken en hij was ook geen separatist of een voorstander van een Caribische Unie:²⁶⁶

²⁶⁰ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 8-10.

²⁶¹ Archives Départementales de la Martinique: Journal Justice, PER137/1956-1957, 1 tot 3 januari 1957.

²⁶² A. Césaire, *Cahier d'un Retour au Pays Natal* (Parijs 1993) 9.

²⁶³ T. A. Hale, ‘Les Écrits d’Aimé Césaire : Bibliographie Commentée’, *Études françaises* 14:3 (1978) 363.

²⁶⁴ A. Césaire, *Lettre à Maurice Thorez. Discours à la Maison du Sport* (Fort-de-France 1956) 54.

²⁶⁵ *Ibidem*, 51.

²⁶⁶ *Ibidem*, 52-56.

“Ik zeg het en ik herhaal het, en ik sta niemand toe om daaraan te twijfelen: ook al bekritiseer ik onze huidige departementale status, ik beschouw ons lidmaatschap van de Franse Unie als permanent en definitief.”²⁶⁷

De voormalige communist Césaire kon echter niet voorzien dat Martinique aan de vooravond stond van een mogelijke onafhankelijkheid. De Franse Unie beleefde een politieke turbulente tijd: de oorlog in Algerije en de machtsovername van De Gaulle plaatsten (de)kolonisatie in een nieuw licht. Martinique mocht op 28 september 1958 via een referendum zijn stem uitbrengen over de nieuwe grondwet van De Gaulle. Een afwijzing zou onafhankelijkheid van Frankrijk betekenen, dat was de Martinikanen beloofd.

Politieke verandering had Césaire op persoonlijk vlak in 1958 gerealiseerd door de oprichting van een nieuwe politieke partij: de socialistische *Parti Progressiste Martiniquais* en de partijkrant *Le Progressiste*. Césaire's aanvankelijke anti-assimilatieretoriek en zijn kritiek op Frankrijk was echter afgezwakt, met als anticlimax zijn oproep om vóór het grondwetsreferendum van De Gaulle te stemmen. Toegegeven, Césaire had zich eerder glashelder gedistantieerd van een onafhankelijk Martinique. Maar zijn ja-stem leek toch op een quasi-ondersteuning van de Martinikaanse status-quo: een status die hij met verve had bediscussieerd. Na afloop van het Martinikaanse 'ja' voor het grondwetsreferendum zei Césaire:

“Wij zijn van mening dat het dekolonisatieproces, dat zo goed is ingezet door de regering, moet worden voortgezet.”²⁶⁸

Er zijn verschillende oorzaken te achterhalen voor Césaire's mildere toon en voor zijn steun aan de Republiek. Allereerst betekende de oprichting van zijn PPM dat deze nieuwe partij, volgens William, 'marxisten en proletarische figuren samenbracht met verstokte assimilatievoorstanders'.²⁶⁹ De pragmaticus Césaire moest beide stromingen tevreden houden. Ten tweede was hij zijn bevindingen tijdens zijn verbanning naar het onafhankelijke Haïti niet vergeten:

²⁶⁷ Ibidem, 53.

²⁶⁸ E. Moutouyssamy, *Aimé Césaire, Député à l'Assemblée Nationale 1945-1993* (Parijs 1993) 16.

²⁶⁹ G. Ngäl, *Aimé Césaire, un Homme à la Recherche d'une Patrie* (Parijs 1994) 59.

“In Haïti zag ik hoe het niet moest: een land dat vrijheid en onafhankelijkheid had gewonnen, maar miserabel was dan de Franse kolonie Martinique. Intellectuelen zochten intellectuele oplossingen, maar bleven afgesneden van het volk²⁷⁰. Door egoïsme en het eigen partijbelang op de eerste plaats te zetten, was er slechts voordeel voor een kleine groep. Martinique had dezelfde tragische kant op kunnen gaan.”²⁷¹

Het cultureel en raciaal verdeelde Haïti verviel na de bevochten onafhankelijkheid door Toussaint Louverture al snel in chaos en geweld. Hetzelfde gebeurde in het Congo van separatist Lumumba vanaf eind vijftiger jaren. In zijn werk *La Tragédie du Roi Christophe* beschreef Césaire de twee ongelukkige onafhankelijkheidsstrijders en distantieerde hij zich van hen. Door een onderscheid te maken tussen ‘dichter’ en ‘politicus’ erkende de pragmatische Négritude-intellectueel dat zijn culturele filosofie niet zou werken in de politieke praktijk en nam hij afstand van werkelijke onafhankelijkheid voor Martinique:²⁷² ‘belangrijker dan idealen is dat het volk brood en een goede levensstandaard heeft’.²⁷³ De idealist Fanon, die zijn eigen ideeën inmiddels in praktijk bracht ten gunste van de Algerijnse revolutionaire nationalist, vond ook dat de lokale elite ‘door het overhandigen van brood de werkelijke waardigheid van het volk bevordert’, maar dat daarnaast ‘ook de grond en de natie aan de heilige handen van het volk overhandigd moesten worden’.²⁷⁴ Cultuur was ondergeschikt aan strijd voor Fanon. Daarmee onderkende hij Césaire’s politieke verwerping van zijn eigen Négritude:

“De gekoloniseerde intellectueel zal vroeg of laat begrijpen dat natievorming niet gebaseerd is op cultuur maar dat deze tot uiting komt door de strijd die het volk voert tegen de bezettende krachten.”²⁷⁵

Als vertegenwoordiger van het Vrije Algerije had Fanon zich in Accra verdiept in de militaire organisatie van de antikoloniale strijd.²⁷⁶ Hij hekelde politici die niet, net als hij, naar wapens

²⁷⁰ A. Césaire, *Toussaint Louverture* (Parijs 2000) 344.

²⁷¹ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 12-14.

²⁷² A. Césaire, *La Tragédie du Roi Christophe* (Parijs 1963) 14-16.

²⁷³ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 15-16.

²⁷⁴ F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 160.

²⁷⁵ F. Fanon, *Les Damnés de la Terre* (Parijs 2002) 210.

²⁷⁶ ‘Fanon and the Caribbean’, <https://www.marxists.org/archive/james-clr/works/1978/11/fanon.htm> (geraadpleegd 11 november 2021).

en soldaten voor de strijd zochten. Geweld tegen de kolonisator was in de koloniale context namelijk gelegitimeerd, omdat elke koloniale overheersing per definitie gepaard ging met geweld.²⁷⁷ Volgens Fanon waren de bereikte compromissen en concessies met de kolonisator een dekmantel voor een nog strakkere overheersing. Het lot van Lumumba was illustratief voor zijn theorie: deze antikoloniale pan-Afrikaanse vrijheidsstrijder werd steeds pragmatischer. Hij had de troepen van Leopold II bejubeld om hun vroegere ‘bescherming’ tegen Arabische slavenhandelaren. Hij predikte over een vreedzame strijd door middel van onderhandeling, maar uiteindelijk zou hij toch worden vermoord.²⁷⁸ Op Fanons geboortegrond had zijn grote inspirator van het Victor Schoelcher-lyceum in 1958 echter dezelfde *realpolitik* uitgevoerd. Dit vond plaats na het bezoek van een Franse minister op Martinikaanse grond. Het was de derde achtergrond achter de ja-stem van Césaire.

De Gaulle had zijn minister Malraux op 18 september 1958 naar Martinique gestuurd om ‘de banden met het overzeese departement te verstevigen’. De werkelijke intentie was echter steun voor de nieuwe grondwet van 28 september, zodat het ‘prestige van de Franse Unie in de wereld behouden zou blijven’²⁷⁹ door het veiligstellen van de relatie met Martinique. Het Afrikaanse Guinée, onder leiding van Sékou Touré (“Er bestaat geen zwarte, witte of gele cultuur”²⁸⁰), had namelijk al tegengestemd en was daarmee onafhankelijk geworden. De Franse regering stelde ‘een evolutionaire verandering van de departementalisatie in een Frans kader’²⁸¹ voor. Fanon reageerde op de volgende manier op de nieuwe Franse intenties:

²⁷⁷ F. Ojo-Ade, *Aimé Césaire's African theatre : Of Poets, Prophets, and Politicians* (Trenton, NJ; Africa World 2010) 302-305.

²⁷⁸ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 174.

²⁷⁹ L. Elisabeth, ‘Départementalisation Adaptée 1958-1960 : Une Espèce d'Autonomie’, *Outre-Mers. Revue d'Histoire* 368-369 (2010) 78.

²⁸⁰ B. Lindfors, ‘Anti-Négritude in Algiers’, *Africa Today* 17:1 (1970) 5–7.

²⁸¹ L. Elisabeth, ‘Départementalisation Adaptée 1958-1960 : Une Espèce d'Autonomie’, *Outre-Mers. Revue d'Histoire* 368-369 (2010) 78-80.

“Niemand zal over een werkelijke dekolonisatie kunnen praten zonder een vijand te zijn van de te bestrijden Franse Unie. Het koste wat het kost handhaven van de integriteit van de Franse Unie komt neer op het uit de handen glippen van elk sprankje hoop op onafhankelijkheid. Deelname aan de stemming bij het referendum betekent een stilzwijgende erkenning deel uit te maken van dezelfde familie, van dezelfde natie en van dezelfde gemeenschappelijke problemen. Dus elke Afrikaan die zal stemmen bij het referendum zal in werkelijkheid zijn volk en zijn land strakker vastketenen in het Franse koloniale systeem.”²⁸²

De minister werd hartelijk verwelkomd door burgemeester Césaire: ‘Ik begroet in uw persoon de grote Franse natie waar wij zo hartstochtelijk aan zijn gehecht’. Volgens Cauter was Fanon vol walging over dit welkom door Césaire.²⁸³ Malraux, die de martelingen in Algerije stellig had ontkend, hield vervolgens een toespraak voor een enthousiaste menigte waarin hij de Martinikaanse ‘dissidenten’ herdacht die ‘in de oorlog gestorven waren voor het vrije Frankrijk’.²⁸⁴ Zou Fanon hebben teruggedacht aan zijn oorlogstrauma? De Martinikaanse menigte deed dat zeker niet: ze zongen luidkeels de *Marseillaise*, schreeuwden ‘vive De Gaulle, vive Césaire’ en vele als duivels vermomde Martinikanen startten een folkloristische dans.²⁸⁵ Malraux beschreef het in zijn latere memoires als een ‘feest van verlossing en bevrijding’. Maar Fanon herkende hierin de betekenis van ‘een collectieve loutering van een onderdrukt volk’. Malraux kwam overigens niet met lege handen naar Césaire: hij bracht concessies van De Gaulle over aan de Martinikaanse gedeputeerde die voor Malraux’ komst nog had opgeroepen om ‘nee’ te stemmen.

Malraux reisde waarschijnlijk terug naar Parijs met een grote glimlach: Césaire veranderde direct van mening en riep op tot een ‘ja-stem’. Maar liefst vijftien procent van de Martinikanen gaf gehoor aan zijn oproep.²⁸⁶ ‘De kreet van de zwarte vrijheid was onontwarbaar vermengd met de strijders van Louverture, met de kreet van eeuwige opstand, met revolutionaire verwachtingen en met fysieke broederschap’²⁸⁷, blikte een tevreden Malraux terug. Césaire was ook voldaan, want volgens hem had de Martinikaanse sociale beweging, die

²⁸² F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 155.

²⁸³ A. Malraux, *Anti-memoirs*, vert. T. Kilmartin (New York 1968) 115.

²⁸⁴ *Ibidem*, 116.

²⁸⁵ Getranscribeerde toespraak A. Malraux op 18 september 1958 in Fort-de-France, https://malraux.org/wp-content/uploads/2018/05/50jg_discours_antilles_17091958b.pdf (geraadpleegd 23 januari 2022).

²⁸⁶ L. Elisabeth, *Le Référendum de 1958 à la Martinique* (2008) 107.

²⁸⁷ A. Malraux, *Anti-memoirs*, vert. T. Kilmartin (New York 1968) 117-118.

hij mede had aangestuurd, door de nieuwste lokale verworvenheden haar vruchten afgeworpen. In werkelijkheid was de sociale beweging op Martinique sinds en door zijn breuk met de communistische partij ernstig verzwakt.²⁸⁸ Op duizenden kilometers afstand, in het opstandige Algerije, reageerde Fanon met afschuw en ongeloof:

“Geen enkele leider zou het respect en de sympathie mogen misbruiken dat de volksmassa voor hem heeft als de onafhankelijkheid van de natie op het spel staat!”²⁸⁹

Terwijl Fanons Algerije voor onafhankelijkheid streed en Sékou Touré's Guinée het Franse referendum had afgewezen, verlangde de pragmaticus Césaire naar autonomie in plaats van onafhankelijkheid voor zijn Martinique en verdedigde hij in 1958 de status-quo als ‘minst slechte keuze’.²⁹⁰ Sékou Touré's tegengestelde beslissing, die een verstrekkend en tegenovergesteld gevolg zou hebben voor zijn land, weerhield Césaire niet ervan om in *Présence Africaine* een lang eerbetoon te wijden aan ‘de man die terecht het referendum afwees en zijn trots herwon’.²⁹¹ Kenmerkend anders was Fanons reactie: ‘Door onafhankelijkheid, en niet door een onderhandeling met de overheerser, brengt Guinée de Franse kolonisator onomkeerbaar uit balans. Hiermee is Guinée het zwart-Afrikaanse bruggenhoofd van de vrijheid die alle Franse koloniale golven zal vernietigen’.²⁹²

Fanon kon Césaire's ‘veranderingen van het hart’ niet uitstaan²⁹³, met name zijn initiatiefwet voor de Martinikaanse departementalisatie in 1946 en de verdediging van het referendum in 1958. Zijn vroegere leraar, die hij zo lang geïdealiseerd had, kende meer veranderingen van het hart: hij wisselde zijn pro-assimilatie-standpunt in voor een anti-assimilatie-standpunt. Hij brak in 1956 mede daarom met de communistische partij die hij door zijn charisma en retorische kunst gedurende een decennium groot had gemaakt. De ‘nieuw-linkse’ Fanon was ook kritisch over de communistische ideologie. Het marxisme vond hij

²⁸⁸ J.P. Sainton, ‘Les Débuts du Nationalisme aux Antilles Guyane Françaises (1956-1963) et l'Influence Algérienne’, *44th General Meeting of Association of Caribbean Historians* (2012) 15.

²⁸⁹ N. Gibson, *Fanon. The Postcolonial Imagination* (Cambridge 2003) 70.

²⁹⁰ ‘Charles l'Équivoque’, *Le Progressiste* (28 June 1958).

²⁹¹ R. Toumson en S. Henry-Valmore, *Aimé Césaire, le Nègre Inconsolé* (Parijs 2008) 169.

²⁹² F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 138-145.

²⁹³ E. Palcy en K. Walker, *Aimé Césaire: Une Voix Pour l'Histoire* (JMJ Productions 2006).

‘losgezongen van de realiteit die gevormd werd door de gekoloniseerde boerenmassa’s’.²⁹⁴ Deze ‘boerenmassa’ behoorde tot zijn eerste aanhang en hij plaatste deze boeren centraal in zijn activistische antikoloniale theorieën. Met zijn geliefde Algerije als strijdplaats in zijn *heden* plaatste hij de door het proletariaat aangejaagde revolutie boven de particulariteit van ‘het zwarte ras’.

De ‘oud-linkse’ Négritude-poët vond zijn aanhang vooral onder de stedelijke bevolking. Hij riep op tot een verrijking van de authentieke Martinikaanse cultuur door een herdefiniëring van de Afrikaanse cultuur.²⁹⁵ Césaire verbond zich met het Congo en Haïti uit het *verleden*. Hij erkende dat daar door slavernij en kolonisatie eenzelfde ‘zwarte worsteling’ plaatsvond²⁹⁶, maar de landen bevestigden hem ook in zijn afwijzing van een Martinikaanse onafhankelijkheid. De creatieve politicus Césaire, die dichtte over mythes en een politieke oplossing zocht voor een complexe realiteit, wilde het gekoloniseerde Martinique van binnenuit transformeren als burgemeester van Fort-de-France en als Martinikaanse afgevaardigde in Parijs. De idealistische wetenschapper Fanon koos, duizenden kilometers van zijn geboortegrond verwijderd, voor een radicale omverwerping van het koloniserende systeem van buitenaf. Voormalig leraar en leerling streden tegen dezelfde vijanden: een kolonisator die het zelfbewustzijn en de identiteit van de gekoloniseerde bevolking had onderdrukt met een gelimiteerde kennis en politieke verbeelding tot gevolg.²⁹⁷ Maar Fanon beschouwde deze vijand op Martinique (politie, leger, *békés*) als gevaarlijker dan Césaire dat deed. Hun oplossingen om de koloniserende vijand te bestrijden, waren daarom verschillend.

Martinique was sinds de afschaffing van de slavernij op zoek naar volledige erkenning van Frankrijk, wat tegelijkertijd de vorming van een eigen identiteit blokkeerde. Volgens Fanon had deze roep naar erkenning een politiek voortgebracht ‘die eeuwig gevangen bleef in de diepgewortelde tegenstrijdigheden van assimilatie’.²⁹⁸ De tegenstrijdigheden waar hij op doelde, vonden hun oorsprong in het Franse beleid en de Franse grondwet. Culturele assimilatie was zo oud als de ondeelbare Franse natie en de eenheid van het Franse volk hield authenticiteit en autonomie van andere ‘volkeren’ in het Franse imperium tegen. Anderzijds ‘rechtvaardigde’

²⁹⁴ F. Fanon, *Œuvres* (Parijs 2001) 541-586. F. Fanon, *The Wretched of the Earth* (New York 2021) 145-169.

²⁹⁵ A. Césaire, ‘Culture and Colonisation’, *Présence Africaine* 8-10 (1956) 196-198.

²⁹⁶ A. Césaire, *Discourse on Colonialism* (New York 2001) 22.

²⁹⁷ R. Bernasconi, ‘The Assumption of Négritude: Aime Césaire, Frantz Fanon, and the Vicious Circle of Racial Politics’, *Parallax* 8:2 (2002) 69-83.

²⁹⁸ F. Fanon, ‘West Indians and Africans’, *Toward the African Revolution* (1988) 19-21.

de bijzonderheid van de overzeese kolonie Martinique het ‘racistische’ koloniale systeem op het eiland, terwijl in het moederland *égalité* de norm werd.

Vanaf 1848 werd Martinique geleidelijk politiek en juridisch geassimileerd met de metropool, maar de miserabele sociaaleconomische toestand veranderde nauwelijks. De nieuwe antikoloniale tijdsgeest, de veranderende geopolitiek door de opkomst van de Verenigde Staten en het strategische en chauvinistische verlangen om het wereldimperium te behouden, zorgden ervoor dat De Gaulle in 1944 hervormingen beloofde. De Gaulle’s toespraak, een linkse parlementaire meerderheid, zijn grote vertrouwen in de republikeinse idealen en het vooruitzicht op dezelfde sociale voordelen als in het moederland, bewogen de Martinikaanse gedeputeerde Césaire om in 1946 een ontwerpwet te maken die zijn eiland volledig met Frankrijk zou assimileren. Door de kostbare naoorlogse wederopbouw, de hoge kosten van Césaire’s eisen, onwil en tegenwerking van de politiek (zelfs van Césaire’s communistische partij), een andere (nationalistische) kijk op assimilatie van de rechtse partijen en een grondwetswijziging in hetzelfde jaar die een uitzonderlijke behandeling van Martinique legitimeerde, veranderde het oorspronkelijke gevoel van hoop op Martinique al snel in een gevoel van teleurstelling en woede.

Fanon was, misschien vanwege zijn ervaringen in de Tweede Wereldoorlog en later in Algerije, vanaf het eerste uur een tegenstander van de departementalisatie. Elke concessie met de kolonisator zag hij als een dekmantel voor een voortdurende koloniale overheersing. De gekoloniseerde elite, die geweldloosheid en compromissen met de onderdrukker voorstonden, zag hij als collaborateurs die hieraan meewerkten. Ik heb slechts enkele citaten ontdekt waarin Fanon zijn voormalige docent impliciet afvalt door hem met naam en toenaam te noemen: “*we moeten beginnen iets effectiefs uit te gaan vinden: niet zoals Césaire die zijn longen uitvond, maar een nieuwe economie*”²⁹⁹, of waarin hij hem beschuldigt een bondgenoot te zijn van de Fransen: “*Césaire werd gevraagd om zijn “ja” op het door Frankrijk georganiseerde referendum (...) op dit moment zullen de Franse krachten en hun bondgenoten, de huidige politici en de gedeputeerde, ongetwijfeld deze eerste nationale bewustwording van Martinique willen breken.*”³⁰⁰ Met uitzondering van het laatste citaat, is het naar mijn mening slechts tussen de regels door te lezen dat Césaire’s oud-leerling hem beschuldigt van het samenspannen met ‘de vijand’: “*de oude, van binnenuit rottende, geassimileerde politici moeten bang worden*”,

²⁹⁹ F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 149.

³⁰⁰ Ibidem, 169-171.

*“geen enkele leider zou het respect en de sympathie mogen misbruiken dat de volksmassa voor hem heeft als de onafhankelijkheid van de natie op het spel staat!”*³⁰¹

Gibson schrijft in zijn biografie over Fanon dat hij verontwaardigd was over Césaire's steun aan het referendum van 1958, maar dat het Fanon ook tegen de borst stuitte om zijn vroegere idool af te wijzen en om hem een 'onwaardige' verrader te noemen.³⁰² Door Césaire's steun voor het referendum van de Generaal die voor de tweede keer de status-quo van Martinique ter discussie stelde, verloor Fanon het respect in de man die hem de vervreemding van het koloniale systeem had onderwezen. De Algerijnse Martinikaan hoopte dat zijn strijd in het Noord-Afrikaanse land uiteindelijk ook de Martinikanen zou inspireren om werkelijk in opstand te komen tegen het voortdurende Franse (neo)koloniale systeem.³⁰³

In 1959, tijdens het tweede internationale congres voor negroïde schrijvers in Rome, ontmoetten de twee elkaar opnieuw. Op de vorige conferentie in 1956 had Fanon Césaire uitgedaagd om mee te doen met zijn strijd. Nu beantwoordde de strijdbare Fanon met een knik een opmerking van Césaire. 'Het is uitgesloten dat er ooit een revolutie zal plaatsvinden op Martinique', zei de meester. Schoorvoetend beaamde de leerling zijn woorden.³⁰⁴

³⁰¹ N. Gibson, *Fanon. The Postcolonial Imagination* (Cambridge 2003) 70.

³⁰² Ibidem.

³⁰³ F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 137.

³⁰⁴ G. Abdel-Shehid en Z. Kolia, 'In Light of the Master: Re-reading Césaire and Fanon', *The CLR James Journal* 23:1/2 (2017) 178.

3. Oost, west, thuis best?

“Laten we nu een ogenblik eerbied tonen aan hen die, zo oneerlijk is het, zijn vergeten in onze nationale geschiedenis. (..) de geschiedenis van de dissidenten uit Martinique is een voorbeeld voor iedere Franse burger. Frankrijk vergeet niet wat we aan hen verschuldigd zijn. (..) Frankrijk zonder Martinique is geen Frankrijk meer. Martinique is Frans en dat zal zo blijven. (..) ik ben er van overtuigd dat deze sociale crisis aantoonst dat u geen onafhankelijkheid wenst maar een eerlijkere en efficiëntere overheid! (..) ik herinner u eraan dat het de grote Césaire was die de departementalisatie steunde.”³⁰⁵

Het karakteristieke stoere stemgeluid van de Franse president Sarkozy galmt nog na in de luchthaven van Fort-de-France wanneer op ceremoniële wijze de nieuwe naam van het vliegveld wordt gepresenteerd: *Aéroport Aimé Césaire*. Een hommage aan de een jaar eerder overleden Martinikaan die ongekend populair was bij de linkse elite van metropool Frankrijk. Met het overlijden van de ‘vader van de Martinikaanse natie’ of de ‘vader van de departementalisatie’ was het ‘Césairiaanse’ tijdperk in de Martinikaanse politiek, dat een halve eeuw duurde, definitief voorbij. Deze speech van president Sarkozy uit 2009 kende opvallende overeenkomsten met de toespraak die minister Malraux had gehouden in 1958 in Fort-de-France. Sarkozy herdenkt ook nu de Martinikaanse ‘deserteurs’ uit de Tweede Wereldoorlog. Fanon was één van hen. Maar deze aanjager van een nieuwe generatie strijdbare Martinikanen is dan al meer dan veertig jaar geleden overleden. De toespraak gaat, net als vijftig jaar daarvoor, vooraf aan een referendum over de status van het overzeese departement. De speech zal wederom effect hebben op de publieke opinie en de uitslag van een referendum op Martinique, want ook deze positieve boodschap van de Franse staat wordt ontsierd door ontevredenheid en oproer op het eiland.

Als de bevolkingen van Martinique en Frankrijk één eigenaardigheid gemeen hebben, dan is het wel hun stakingsbereidheid. Césaire vergeleek zijn samenleving dan ook met de Mont Pelée³⁰⁶ die ‘zonder dat iemand het verwacht, kan uitbarsten’.³⁰⁷ De ééndagsstaking die de lokale

³⁰⁵ Speech in Fort-de-France op 26 juni 2009, <https://www.vie-publique.fr/discours/175810-declaration-de-m-nicolas-sarkozy-president-de-la-republique-en-hommage> (geraadpleegd 12 oktober 2021).

³⁰⁶ De Mont Pelée is een actieve vulkaan op Martinique die in 1902 van de toenmalige hoofdstad Saint-Pierre een twintigste-eeuws Pompeï maakte. Het was de dodelijkste vulkaanuitbarsting van die eeuw. Dertigduizend inwoners van het ‘Parijs in de tropen’ waren op slag dood. Een Martinikaans trauma.

³⁰⁷ A. Césaire, *Cahier d’un Retour au Pays Natal* (Parijs 1932) 61.

vakbonden in februari 2009 hadden aangekondigd, bleek uiteindelijk een langdurige vulkaaneruptie die het openbare leven stillegde tot in april. Wat begon als een protest tegen de stijgende prijzen, mondde al snel uit in een volkswoede die geuit werd door elke rang of stand op Martinique. Omdat het de tijd van carnaval was, werden deze rangen en standen ook weer snel vergeten, want in de carnavaleske sfeer van het oproer waren de sociale scheidslijnen voor even verdwenen. De opzwepende muziek en Creoolse leuzen, die in vele Martinikaanse straten te horen waren, hadden echter een boodschap die verre van feestelijk was: de postkoloniale sociaaleconomische situatie op het eiland was nog steeds problematisch vanwege de erfenis van het koloniserende Frankrijk waar Martinique vanaf 1946 mee geïntegreerd was. Césaire's departementalisatie werd opnieuw bediscussieerd. De borden van de *verweesde* menigte in Fort-de-France, die een jaar eerder Césaire nog eerden met de tekst 'vader van de Martinikaanse natie' of 'vader van de departementalisatie', waren nu ingewisseld voor de leus 'Césaire, kijk naar je volk!'.³⁰⁸ Vier jaar voor zijn overlijden beschreef *vader* Césaire de economische situatie als volgt:

*“Ons grootste huidige probleem is economisch. Onze economie was altijd al miserabel en ongelijk, maar het bestond. En nu? Nu zijn we een land dat niets produceert maar steeds meer consumeert. We zijn in een afhankelijkheidssituatie beland waar we uit moeten komen.”*³⁰⁹

Het stilleggen van de maatschappij bracht ook een onverwachte positieve bijkomstigheid met zich mee: de verslavende afhankelijkheid van de Martinikaan aan Franse importproducten werd noodgedwongen onderbroken. Als gevolg hiervan zag de Martinikaan nu wel de lokale fruitverkoper en diens producten op de hoek van de straat staan.³¹⁰ Deze staat van de economie had Fanon altijd voor ogen voor zijn geboortegrond, maar zou nooit gerealiseerd worden onder het bestuur van zijn voormalige Négritude-docent. Toch was er in positieve zin zeker iets veranderd op Martinique. Dat bewijst een beschrijving van de stakingen vlak voor Césaire's geboorte:

³⁰⁸ Reportage over de 38e stakingsdag op Martinique, <https://www.dailymotion.com/video/x6zuyni>, (geraadpleegd 20 oktober 2021).

³⁰⁹ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 71-72.

³¹⁰ L. Jalabert, 'Les Mouvements Sociaux en Martinique Dans les Années 1960 et la Réaction des Pouvoirs Publics', *Études caribéennes* 17 (2010).

“Noordoost Martinique, 5 februari 1900. Landarbeiders op de suikerplantages wierpen hun werktuigen neer en weigerden te werken. Binnen een paar dagen demonstreerden arbeiders over het hele eiland. Wat begon als een zeer lokale eis voor loonsverhoging breidde zich uit naar de suikerraffinaderijen langs de kust, en toen de suikerproductie tot stilstand kwam, stuurde de gealarmeerde gouverneur een koloniaal militair detachement naar Le François. Toen de stakers te verstaan kregen dat ze moesten vertrekken, reageerden ze met Mirabeau’s revolutionaire zin: ‘We zijn hier omdat het de wil is van het volk en we zullen alleen zwichten voor bajonetten.’ De soldaten openden het vuur en doodden acht landarbeiders en verwondden veertien anderen. In de twee weken daarna breidde de staking zich uit over het hele eiland. Hoewel de schietpartij in Le François tot verontwaardiging leidde in de socialistische krant Aurore, verscheen de algemene staking vaak onder de tamelijk saaie kop: ‘De problemen op Martinique.’”³¹¹

De directe aanleiding om te staken en het verloop van de stakingen kwamen sterk overeen met de situatie in 2009. Anderzijds kan dit echter als argument dienen om te concluderen dat de economische problemen in de Martinikaanse maatschappij nauwelijks waren opgelost. De reactie van de Franse staat was in 2009 echter radicaal anders. In plaats van gericht te gaan schieten op demonstranten, reageerde de Franse overheid nu met een aanbod voor het Martinikaanse volk: in het volgende jaar mocht de bevolking stemmen voor politieke autonomie via een referendum. Het Martinikaanse volk had echter nooit om een referendum gevraagd en dit was ook niet de reden geweest achter de maandenlange durende staking.

De werkelijke redenen, de miserabele sociaaleconomische situatie en de ongelukkige departementalisatie, werden nu overstemd door een ander narratief. De publieke opinie op Martinique sprak na Sarkozy’s toespraak niet langer over de (redenen achter de) stakingen, maar over Sarkozy’s eerbetoon aan de ‘dissidente’ Martinikaanse helden uit de oorlog en de verwevenheid van het eiland met de ‘Goede Republiek’.³¹² De conservatieve Sarkozy had het *Frankrijk-bekritiserend* Martinikaans collectief geheugen van de stakingen laten verstommen en op het overzeese eiland een vertrouwd(er) collectief geheugen geherintroduceerd: het *met*

³¹¹ C.M. Church, *The Politics of Disaster in a Colony of Citizens: Compatriotism, Citizenship, and Catastrophe in French Martinique (1870 - 1902)* (Berkeley 2014) 112.

³¹² C. Théodose, ‘Martinique Is Ours, Not Theirs!': Framing Conflicting Identities During the 2009 Protests’, *Postcolonial Studies* 22:2 (2019) 184–187.

Frankrijk-gedeeld collectief geheugen. Evenals de minister van De Gaulle een halve eeuw geleden, kon de *gaullist* Sarkozy met tevredenheid terugkijken op zijn bezoek aan Martinique: het voorstel voor autonomie werd in januari 2010 door tachtig procent van het Martinikaanse volk verworpen.

3.1.De ‘embryonale’ revolutie

December 1959. Geschreeuw overstemt het slippende geluid van rubber en het geknal van metaal op metaal. Enkele seconden geleden is in hartje Fort-de-France een auto frontaal op een scooter gebotst. Martinikanen zijn over het algemeen erg temperamentvol, maar de ontplofbaarheid die bij dit ongeluk kwam kijken is ongekend. Zo onverwachts de klap kwam, zo plotsklaps is de rust weer teruggekeerd. De *pied-noir*³¹³ autobestuurder is terug in de rijke blanke buurt en de donkere jonge scooterrijder eet *colombo* bij zijn ouders in de sloppenwijk. De ontvlambaarheid van een mogelijke racistische context van de crash wakkert in zijn achterbuurt echter een al jarenlang sluimerend vuur aan. De verminderde productie en export, het ontvolkte platteland, de groei van sloppenwijken en de stijgende werkloosheid: de problemen die Césaire met departementalisatie hoopte op te lossen, waren een decennium later nog even hardnekkig. Bovendien waren levensmiddelen binnen enkele jaren meer dan vijftig procent duurder geworden en waren niet meer de opbrengsten van de suikerriet-oogst, maar de door Césaire lang bevochten gelijke sociale uitkeringen de belangrijkste inkomstenbron op Martinique geworden.³¹⁴ Op het eiland was een nieuwe *verslaafde* afhankelijkheid ontstaan. Het *lompoproletariaat* uit de krottenwijk bezette nog diezelfde nacht het centrum van de door Césaire bestuurde hoofdstad. Ze blokkeerden wegen, plunderden winkels, bestormden symbolen van moderniteit of instituties van de Franse staat waarvan ze allen uitgesloten waren³¹⁵ en met de opgetrommelde gendarmerie vochten ze drie opeenvolgende nachten lang.³¹⁶

³¹³ Pieds-Noirs zijn Fransen die geboren zijn in Algerije gedurende het Franse koloniale bewind (1830-1962). Tijdens en na de onafhankelijkheidsoorlog migreerden zij naar metropool Frankrijk, en ook naar Martinique. Op Martinique hadden ze, overeenkomstig met de, evenzo blanke, *béké*-minderheid, een gespannen verhouding met de lokale bevolking. De Algerijnse oorlog had namelijk ook Martinique bereikt en zowel aan Franse kant als aan Algerijnse kant vochten (gedeserteerde) Martinikanen mee.

³¹⁴ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 72.

³¹⁵ D. Macey, *Frantz Fanon : A Life* (Londen 2000) 420.

³¹⁶ ‘Couvre-feu levé a Fort-de-France’, *Le Monde* (31 december 1959).

De Martinikaanse explosie bereikte een maand later het explosieve Algerije. Daar was Fanon waarschijnlijk nog nooit zo gelukkig geweest met het vaststellen van zijn ongelijk. Enkele maanden daarvoor onderschreef hij nog aarzelend Césaire's analyse dat er op Martinique nooit een revolutie zou plaatsvinden. Maar de jongste gebeurtenissen op zijn geboorte-eiland beantwoordden aan de dekolonisatietheorieën die hij in zijn nieuwe vaderland had ontwikkeld en aan één van zijn oproepen. Had de Martinikaanse jeugd hier gehoor aan gegeven?

“De tijd is gekomen dat alle gekoloniseerden hun krachten bundelen om het Franse koloniale systeem de doodsteek toe te brengen. Afrikaanse jeugd! Caribische jeugd! Graaf het graf en leg er voorgoed het koloniale systeem in.”³¹⁷

In Algerije beschikte Fanon over zijn eigen *Progressiste*, namelijk de Franstalige krant *El Moudjahid*. Toen het nieuws over het oproer op Martinique hem had bereikt, schreef Fanon in de vrijheidskrant:

“De oude, van binnenuit rottende, geassimileerde politici moeten bang worden. Want ze hebben opeens ontdekt dat Martinikanen wel degelijk als rebellen kunnen worden behandeld door Frankrijk. Door deze embryonale revolutie ontdekken ze ook dat er een rebelse, een nationale geest op Martinique bestaat. De Martinikaanse kwestie, de kwestie van de Caribische Federatie kan niet langer meer worden verzwegen.”³¹⁸

Fanon hoopte dat de revolutionaire kiem die hij in Algerije had gezaaid, ook in zijn geboorteland zou worden geoogst. De politieke ontwikkeling op Martinique in 1958 had hem echter hieraan doen twijfelen. In mei van dat jaar besprak hij met de Guyanese politiek activist Juminer de politieke situatie op Martinique:

³¹⁷ F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 141.

³¹⁸ ‘Le sang coule aux Antilles sous domination française’, *El Moudjahid* 58 (5 januari 1960).

“Bertène, zit je nog steeds in de Caribische politiek? Op een dag zal Frankrijk jou je onafhankelijkheid met dwang opleggen, en dat heb je dan te danken aan Algerije. Het Martinikaanse volk zou op straat moeten samenkomen, paraderend met door de Franse politie gedode lichamen en om wraak moeten schreeuwen.” (Fanon schudt zijn schouders.) ‘Niets van dit alles zullen ze doen! Waarschijnlijk zullen ze voor één of andere symbolische motie stemmen en daarna zal alles weer van voor af aan beginnen: hun wanhoop en hun kreet van misère. Elk tikkeltje woede van hen zal in werkelijkheid de kolonisator versterken. Het zal blijken dat het niets meer was dan een toneelstukje: als een natte droom, men bedrijft de liefde met een schaduw, bevuilt het bed en de volgende ochtend is alles weer normaal en vergeten.”³¹⁹

Het Martinikaanse ‘ja’ bij ‘de symbolische motie’ van enkele maanden later en ‘de misère die weer van voor af aan begon’: het Martinique van eind vijftiger jaren voldeed volkomen aan Fanons voorspelling. Zelfs zijn voorstelling van de zogenoemde ‘embryonale revolutie’ die tijdens de decenniumwisseling op Martinique zou gaan plaatsvinden was treffend: het lompoproletariaat van Fort-de-France was inderdaad van plan geweest om met een door de politie gedood lichaam op straat te paraderen. Een gemeenteraadslid zou hen echter tegenhouden.³²⁰

Het Martinique van Césaire had met ondubbelzinnige cijfers ingestemd met een voortdurende afhankelijkheid van de oud-kolonisator, terwijl op datzelfde moment het Cuba van Castro succesvol een revolutie aan het winnen was. Op het Martinique van Fanon werd, ondanks steeds terugkerende rellen, allerminst een kiem voor revolutie gelegd. De Algerijnse onafhankelijkheid stond wel op aanbreken. Maar hoe sterk zijn passie voor dit ideaal ook was, Fanons bloed was niet Algerijns en hij vreesde dat zijn impact in Algerije dan ook beperkt bleef. Vriend en inspirator Jean-Paul Sartre vroeg Fanon waarom hij eigenlijk niet vocht voor de onafhankelijkheid van zijn eigen geboortegrond. Fanon antwoordde dat hij zich daar ‘pijnlijk van bewust was’³²¹ en dat hij droomde van een verenigde Caribische natie.³²²

Het is opvallend dat Fanon geen onafhankelijke Martinikaanse natie als ideaal had, maar een Caribische federatie. Deze voorkeur beschreef hij in *El Moudjahid* op 1958, waarin hij zinspeelde op een vrij Afrikaans continent of een onafhankelijke Caribische federatie, in plaats

³¹⁹ B. Juminer, ‘Hommage à Frantz Fanon’, *Présence Africaine* 40:1 (1962) 138.

³²⁰ R. Confiant, *Aimé Césaire. Une Traversée Paradoxale du Siècle* (Parijs 2006) 190, 193.

³²¹ S. De Beauvoir, *La Force des Choses* vol. 2 (Parijs 1963) 622.

³²² D. Cauter, *Fanon* (London 1975) 53.

van bevrijde natiestaten: “Van belang is wel dat elk (Caribisch) eiland eerst haar (onafhankelijkheid) inspanning aanpast aan de specifieke koloniale vijand die zij moet verslaan.”³²³ Fanon was eerder een *regionalist* dan een nationalist. Dit kan verklaren waarom hij in 1961 overplaatsing naar Havana aanvroeg. De FLN-ambassadeur had echter belangrijke andere argumenten. Zo zochten zijn idealen een nieuwe basis, hoewel hij ‘absoluut geen beroepsrevolutionair’³²⁴ wilde zijn. Daarnaast verloor de Afrikaanse Revolutie haar momentum en schreef hij over de nationalistische vrijheidsstrijders vaker overlijdens- dan overwinningsberichten. Maar bovenal omdat het bloed dat door zijn aderen stroomde zowel wetenschap, idealisme als Martinikaans kleurde. Bij zijn zegevierende broeders op Cuba wilde hij hun revolutionaire experiment en de mogelijkheid voor eenzelfde ommekeer op Martinique onderzoeken.³²⁵ Fanons verzoek werd niet ingewilligd door zijn kameraden. Toch is het maar de vraag of hij op Cuba antwoorden had gevonden. Hij had dit vraagstuk namelijk al beantwoord in zijn oeuvre.

De ‘Goede Republiek’ gaf in 1848 een cadeau aan Martinique: het schafte de slavernij af. De donkere ‘slaaf’ hoefde er niets voor te doen: geen bloedige opstand en zelfs geen revolutie. De blanke ‘meester’ had namelijk voor de donkere ‘slaaf’ gehandeld. Fanon noemde de Martinikanen een volk van ‘slaven zonder meesters’. Want hoewel de fysieke en politieke slavernij na 1848 voorbij was, bleef de slavernij in psychologische zin intact:

*“De menselijkheid van een mens hangt af van de mate waarin de mens zich aan de ander probeert op te dringen om erkend te worden. Zolang deze mens niet effectief door de ander wordt erkend, blijft het de ander die de focus van zijn daden blijft.”*³²⁶

Volgens Fanon waren confrontatie en strijd namelijk noodzakelijk om volledige emancipatie en erkenning te verkrijgen:

³²³ F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 87-94.

³²⁴ S. De Beauvoir, *La Force des Choses* vol. 2 (Parijs 1963) 622.

³²⁵ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 173.

³²⁶ F. Fanon, *Black Skin, White Masks* (New York 2008) 191.

“Een strijd tot de dood tussen meester en slaaf is noodzakelijk omdat men alleen op deze manier een verlangen naar zelfbewustzijn en een waardigheid van de geest ervaart.”³²⁷

Het Martinikaanse gebrek aan strijd met Frankrijk of de ontworstelde vrijheid van Frankrijk, en de ineffectieve erkenning door deze voormalige kolonisator (Fanons conclusies), zijn goed bruikbaar als verklaringen voor de besluiten in de naoorlogse politiek op Martinique en de culturele assimilatie op het eiland en verklaren waarom de Martinikaanse bevolking reactief en passief was: ‘Na 1848 bewoog de Martinikaan zich niet van het ene leven naar het andere, maar van de ene manier van leven (sociale hiërarchie) naar de andere’.³²⁸ Bij deze theorie plaats ik echter een belangrijke kanttekening: op het eiland vonden verschillende grote slavenopstanden plaats, al was een revolutie of een opstand niet de directe aanleiding om de slavernij op Martinique af te schaffen. De laatste opstand op 22 mei 1848 zorgde er zelfs voor dat de slavernij vervroegd, namelijk de volgende dag, werd afgeschaft.³²⁹

Ook Césaire zag Martinique in 1946 als ‘een passieve kolonie die in dienst stond van het moederland’. Hij wilde de kolonie omvormen tot een ‘actieve politieke entiteit die opkomt voor haar eigen belangen’.³³⁰ Kijkend naar Césaire’s politieke carrière was mijns inziens inderdaad een Martinikaanse ‘passiviteit’ waar te nemen. Allereerst gaf Césaire zelf toe dat zijn bevolking niet enthousiast was te maken voor politiek.³³¹ Daarnaast was het opmerkelijk dat hij gedurende een halve eeuw onophoudelijk door een grote meerderheid van zijn volk gekozen werd, ook al veranderde hij meerdere keren van standpunt en in 1956 van politieke kleur. Volgens Ehlen volgden zijn kiezers hem altijd trouw, omdat hij een ‘beroemd persoon’ en een ‘institutie’ op Martinique was. Een politieke ommezwaaai interesseerde zijn kiezers niet, wel zijn ‘opzweepende en optimistische kijk op de toekomst’.³³² Naar mijn mening vindt Césaire’s onophoudelijke verkiezing en populariteit haar oorsprong in het Martinikaanse plantagesysteem. Deze koloniale erfenis was gebaseerd op autoritaire verhoudingen en een

³²⁷ Ibidem, 192.

³²⁸ Ibidem, 195.

³²⁹ R. Hartkopf Schloss, ‘The February 1831 Slave Uprising in Martinique and the Policing of White Identity’, *French Historical Studies* 30:2 (2007) 203–204.

³³⁰ P. Ehlen, *Franz Fanon : A Spiritual Biography* (New York 2000) 80-83.

³³¹ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 17-21.

³³² Ibidem, 20-21.

hiërarchische structuur. De verhoudingen tussen de publieke sector (politici en ambtenaren) en de burgers op Martinique waren ook als zodanig te omschrijven. Na decennialang de politieke macht te hebben gehad, was het ‘beroemde instituut’ Césaire misschien wel (onbewust) de vroegere koloniale plantagehouder geworden in de ogen van veel Martinikanen?

De eveneens scherpe, maar allerm minst optimistische Fanon vond dat zijn eiland vier grote gebreken kende die een revolutie in de weg stonden: ten eerste de passieve mentaliteit, ten tweede het ontbreken van een radicale politieke beweging op het platteland, ten derde het uitblijven van wezenlijke veranderingen zoals betere infrastructuur, en tot slot beschikte Martinique niet over betrouwbare structuren om een nieuw (postkoloniaal) systeem op te bouwen.³³³ Césaire beschreef het platteland, zijn ‘tweede Martinique’, als de plek waar ‘de boer ploetert, drum spelend en rum drinkend’. Fanon noemde ‘rum het opium van de massa op Martinique’.³³⁴ In het revolutionairdere en strijdlustigere Algerije voelde hij zich daarom veel meer thuis.

In het decennium waarin Fanon zijn theorieën ontwikkelde, was Césaire de invloedrijkste van alle Martinikanen. Het is daarom aannemelijk om hem medeverantwoordelijk te stellen voor het gebrek aan wezenlijke veranderingen op het eiland en de voortdurende beroerde sociaaleconomische toestand van zijn bevolking. Om dit te concluderen, is echter een uitgebreidere analyse van zijn politiek vereist dan simpelweg het beschrijven van zijn drie meest bepalende politieke daden uit die tijd: de departementalisatie, zijn breuk met de communisten en zijn steun aan het referendum van 1958. Welke erfenis liet Césaire na aan zijn eiland toen hij in 2008 als Franse staatsman werd begraven en hoe reflecteerde de politicus daar zelf op?

Fanon werd in 1961 als Algerijnse staatsman begraven. Dezelfde stand die op Césaire’s uitvaart zijn voormalige leraar had geroemd (namelijk de Franse politieke elite), bestempelde hem destijds als een verrader. Fanon streed gepassioneerd voor zijn nieuwe vaderland Algerije en noemde zijn geboortegrond passief en niet in staat tot revolutie. Was Fanon passief in het meeleven met zijn mede-Martinikanen en in het oplossen van hun problemen, en was zijn narratief daarom niet van belang voor Martinique? Ook dat is aannemelijk, maar om dit te concluderen is eveneens een nadere analyse noodzakelijk. Ik toonde al aan dat Fanon in zijn laatste levensjaren wel degelijk begaan was met het lot van zijn geboorte-eiland. Wat was daar

³³³ F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 162.

³³⁴ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 21.

zijn nalatenschap en zijn invloed nadat hij op zesendertigjarige leeftijd, beroofd van drie vaderlanden, in de Verenigde Staten overleed?

Op het Victor Schoelcher-lyceum, in de tijd waarin Césaire om zijn antikoloniale boodschap vaker belachelijk werd gemaakt dan geroemd, waren voormalig leraar en leerling nog ideologische medestanders. Vanaf de Tweede Wereldoorlog zouden Césaire en Fanon echter bij elke bepalende gebeurtenis op Martinique, waaronder het verzet tegen het nazisme, de departementalisatie, het referendum in 1958 en de ‘embryonale revolutie’ in 1959, een tegengestelde (re)actie vertonen. Ook op de rellen in Fort-de-France reageerden beiden compleet anders. Fanon wijdde in *El Moudjahid*, via een uitzonderlijke directe aanval, een passage aan Césaire toen hij de rellen van Fort-de-France beschreef:

“Césaire werd gevraagd om zijn “ja” op de Gaulle en het door Frankrijk georganiseerde referendum. Hij antwoordde dat het Martinikaanse volk hiermee een gok met de Vijfde Republiek had gewaagd, en dat ons ja een voorwaardelijk ja was omdat Frankrijk zich hierdoor verbond tot het verbeteren van onze omstandigheden en het verlenen van enkele lokale privileges. Nou! Het lijkt er op dat het volk deze gok heeft betwist en het nationale probleem ter sprake heeft gebracht. (..) Op dit moment zullen de Franse krachten en hun bondgenoten: de huidige politici en de gedeputeerde, ongetwijfeld deze eerste nationale bewustwording van Martinique willen breken.”³³⁵

Hoe groot de controverse tussen Césaire en zijn voormalige communistische partij ook was geworden, over één ding werden ze het snel eens: in een gezamenlijke verklaring veroordeelden ze met klem de rellen in Fort-de-France en riepen ze op tot kalmte.³³⁶ Zo onverwacht en verrassend de rellen in 1959 voor Fanon kwamen, zo kortstondig zou zijn geloof in een revolutie op Martinique blijken. Maar de ‘revolutionaire’ geest was niet helemaal terug in de fles ‘rum’: hoewel er op Martinique nooit een Cubaanse Revolutie zou plaatsvinden, was december 1959 de opmaat naar een periode van oproer en oppressie op het eiland en zowaar naar een (korte) opleving van een Martinikaans nationalisme. Met slechts één Martinikaanse naam zou deze nieuwe generatie ‘embryonale’ revolutionairen zich willen associëren: de man die hiertoe een aanzet had gegeven in het vervolg van zijn duiding van de rellen:

³³⁵ ‘Le sang coule aux Antilles sous domination française’, *El Moudjahid* 58 (5 januari 1960).

³³⁶ L. Jalabert, ‘Les Mouvements Sociaux en Martinique Dans les Années 1960 et la Réaction des Pouvoirs Publics’, *Études Caribéennes* 17 (2010) 3.

“Maar we weten nu dat de Martinikaanse en (...) bevolkingen onafhankelijk zullen worden. Het Algerijnse volk verzekert de Martinikanen van hun broederlijke sympathie en moedigt hen aan scherp te blijven in hun strijd. Martinikaanse soldaten die (vanwege de Franse dienstplicht) vechten tegen hun Algerijnse broeders, terwijl Franse troepen hun eigen volk in Fort-de-France met machinegeweren beschieten, moeten weigeren en deserteren. We weten nu dat er verbanden zijn tussen de Algerijnse oorlog en de recente bloedige rellen. Het zijn verdreven pieds-noirs die de wraak van de Martinikaanse massa hebben opgewekt.”³³⁷

3.2. De dood die hen niet (van Martinique) scheidde

Césaire keerde in 1939 terug naar Martinique: niet om een nieuwe generatie Martinikanen te indoctrineren met het Franse narratief, maar om hen de liefde voor hun Martinikaanse afkomst te onderwijzen, evenals het Latijn. Twee decennia later ontmoette de leraar van weleer in Rome twee van zijn oud-leerlingen op het tweede internationale congres voor negroïde schrijvers: Fanon en Édouard Glissant. Césaire was er meer dan in geslaagd om zijn oud-leerlingen liefde voor Martinique bij te brengen. Tijdens deze reünie deelde Glissant met hen dat hij het *Front Antillo-Guyanais pour l'Autonomie* (FAGA) wilde oprichten. Fanon was direct enthousiast. Hun oud-docent, die in 1956 nog tot een Martinikaans *front* én tot autonomie had opgeroepen³³⁸, distantieerde zich echter van dit idee.³³⁹ Door de rellen in Fort-de-France (en de Franse repressie) vormde het derde congres in december van datzelfde jaar, in de stad waar Césaire zijn Négritude had ontdekt, de aftrap van het Front van Glissant. Césaire veroordeelde de rellen en deze separatistische beweging:

“De FAGA bestaat uit een stelletje schuimbekkende ambitieuzen die gesteund worden door twee of drie over de paard getilde beroepspolitici.”³⁴⁰

Glissant, wonend in Frankrijk, noemde ‘het Algerijns worden van Fanon de enige werkelijke gebeurtenis in de geschiedenis van Martinique’.³⁴¹ Hem werd de toegang tot Martinique ontzegd

³³⁷ ‘Le sang coule aux Antilles sous domination française’, *El Moudjahid* 58 (5 januari 1960)..

³³⁸ A. Césaire, *Lettre à Maurice Thorez. Discours à la Maison du Sport* (Fort-de-France 1956) 51.

³³⁹ W. Roget, *Edouard Glissant and Antillanité* (Pittsburgh 1975) 60-62.

³⁴⁰ R. Confiant, *Aimé Césaire. Une Traversée Paradoxale du Siècle* (Parijs 2006) 206.

³⁴¹ N. Nesbitt, *Caribbean Critique: Antillean Critical Theory From Toussaint to Glissant* (Liverpool 2013) 148.

door De Gaulle, die in oorlog was met de Algerijnse separatisten. Toen hij in 1965 het eiland weer mocht betreden, was zijn grote inspirator Fanon inmiddels overleden en zijn *Front* door een speciaal presidentieel decreet ontbonden. Over zijn voormalige schoolgenoot schreef Glissant:

“Op Martinique gaan er jaren voorbij zonder dat Fanons naam en werk worden genoemd. Er is slechts een weg in Fort-de-France naar hem vernoemd.”³⁴²

Vanwege zijn actieve steun aan de Algerijnse separatisten bestempelde Frankrijk Fanon als een verrader. De Martinikaanse stilte over Fanons overlijden werd echter doorbroken door niemand minder dan Césaire. Hij hernoemde een straat in zijn stad tot *Avenue Frantz Fanon* en het nieuwe debatcentrum van de hoofdstad kreeg de naam *Forum Frantz Fanon*. Dit eerbetoon werd niet gewaardeerd door Fanons broer Joby:

“In het Forum discussieert men over de naam van Fanon, maar ze bediscussiëren er niet zijn ideeën.”³⁴³

Fanons ideologische erfenis vond in de zestiger jaren geen gehoor bij de Martinikaanse communisten of Césaire's PPM. De antikoloniale Tunesiër Memmi dacht wel te weten waarom de Martinikaanse partijpolitiek hem *doodzweeg*: 'Fanon koos ervoor noch Frans noch Martinikaans te zijn, maar Algerijns. Door zelfafwijzing ontkende hij zijn Martinikaanse roots en zijn 'zwarteheid'. Fanon had terug moeten keren naar Martinique om te vechten op zijn eiland'.³⁴⁴ Vergès probeerde quasi-psychoanalytisch deze 'vervreemding' te verklaren van, uitgerekend, de psychoanalyticus voor wie vervreemding een hoofdthema was:

³⁴² A. Cherki, *Frantz Fanon: A Portrait* (Londen 2010) 194.

³⁴³ P. Ehlen, *Franz Fanon: A Spiritual Biography* (New York 2000) 169.

³⁴⁴ A. Memmi, *La Vie Impossible de Frantz Fanon* (n.p. 1971) 17, 253-258.

“Fanon ontkent Martinique, wat betreft zijn slavernijverleden is hij onoplettend en in Algerije construeert hij een kinderfantasie: zijn ontkenning is namelijk een verdedigingswijze om de realiteit van traumatische ervaringen niet te hoeven erkennen. Daarnaast zag Fanon in Algerije zijn gedroomde afstamming en in de Algerijnse strijder een mannelijke vechtlust tegen de kolonisator die hij op Martinique zo ernstig miste.”³⁴⁵

De ‘traumatische ervaringen’ die Vergès aanhaalt, waren Fanons ervaringen in de Tweede Wereldoorlog, het racisme, maar ook de ervaringen in zijn eigen Martinikaanse maatschappij. Fanon voelde zich niet thuis in een donkere wereld, maar ook niet in een blanke wereld. Grendzier verklaart dit gevoel aan de hand van Fanons mulatten- en bourgeois-afkomst:³⁴⁶ een klasse op Martinique die inderdaad een problematische identiteit had. De kritiek op Fanon is als volgt samen te vatten: hij ontkende zijn Martinikaanse afkomst en had Martinique in de steek gelaten. Zijn nieuwe Algerijnse identiteit en zijn rol in de Algerijnse strijd waren een vorm van compensatie voor zijn frustratie en zijn trauma op Martinique en in Frankrijk.

Josy, Fanons weduwe, ontkende in een radio-interview uit 1979 dat haar overleden man zijn Martinikaanse afkomst vergeten was. Ook ontleedde ze op een interessante wijze Fanons mulatten- en bourgeois-afkomst:

“Blank betekent op Martinique bourgeois, ook al ben je donker. Een arme neger is er een neger, een rijke neger is daar een mulat. Zijn Martinikaanse afkomst was erg belangrijk voor Frantz, hij voelde zich wezenlijk Antilliaans, en hij was erg betrokken met Martinique. Frantz was zo gepassioneerd voor zijn strijd, anders kan je immers geen revolutionair zijn, dat hij geen tijd had voor nostalgie, of om Martinique te missen. Dat hij na zijn studie terugkeerde naar Martinique om daar psychiater te worden, bewijst dat hij zijn eiland nooit is vergeten.”³⁴⁷

Ook Fanons vriend sinds de Tweede Wereldoorlog, Marcel Manville, bevestigde dat zijn vriend tot aan zijn dood begaan was met het lot van Martinique.³⁴⁸ Het duidelijkste bewijs was echter

³⁴⁵ F. Vergès, ‘Creole Skin, Black Masks: Fanon and Disavowal’, *Critical Inquiry*:23 (1997) 579, 593-594.

³⁴⁶ J. LaGuerre, ‘Marxism at the Cross-Roads: The Political Thought of Césaire and Fanon. Review of Aimé Césaire: *Black Between Worlds*; Frantz Fanon: *A Critical Study*’, *Caribbean Studies* 15:1 (1975) 90.

³⁴⁷ Interview op Radio Haïti met Josy Fanon op 8 juni 1979, https://repository.duke.edu/dc/radiohaiti/RL10059-CS-0017_02 (geraadpleegd 29 december 2021).

³⁴⁸ A. Cherki, *Frantz Fanon: A Portrait* (Londen 2010) 193.

Fanons essay in *El Moudjahid*³⁴⁹ over de rellen van 1959. Ook duiden bronnen erop dat Fanon mogelijk wilde terugkeren naar Martinique. Om te beginnen liet hij aan zijn broer Joby in Tunis weten dat hij teleurgesteld was in zijn afwijzing voor het ambassadeurschap op Cuba, omdat deze functie hem dichterbij Martinique had gebracht.³⁵⁰ Hij vertelde tevens aan Simone de Beauvoir dat hij gefrustreerd was omdat hij niet politiek actief kon zijn op Martinique.³⁵¹ Tot slot onthulde Gordon in zijn *Introduction to Fanon: A Critical Reader* (1996) dat Fanon in Algerije zinspeelde op een terugkeer naar zijn *roots*.³⁵² Anderzijds maakte Fanon duidelijk dat hij niet geloofde dat zijn antikoloniale strijd zou plaatsvinden op Martinique. Toen Manville zijn vriend in 1959 vroeg om lid te worden van Glissants FAGA, bedankte Fanon. Manville kon het wel begrijpen: ‘Martinique had gefaald, niet Fanon’.³⁵³ Glissant, oud-schoolgenoot en belangrijkste erfgenaam van zijn gedachtegoed, kon het Fanon ook niet kwalijk nemen:

“Met zekerheid zou Fanon het Martinikaanse probleem aangepakt hebben als hij nog geleefd had. Van de Frans-Caribische intellectuelen is hij de enige geweest die handelde naar zijn ideologie. Ik verwijt het hem niet dat hij niet teruggekeerd is, zijn ideologie was namelijk geestelijk wel aanwezig op Martinique. In zijn laatste jaren voelde Fanon zich steeds meer betrokken met de Caraïben, hij was alleen te vroeg gestorven.”³⁵⁴

Mireille, Fanons dochter, verklaarde in 2017 waarom haar vaders ideeën relevant waren. Dat zou uitgerekend op Martinique, in de jaren na zijn dood, duidelijk worden:

³⁴⁹ ‘Le sang coule aux Antilles sous domination française’, *El Moudjahid* 58 (5 januari 1960).

³⁵⁰ I.L. Gendzier, *Frantz Fanon: A Critical Study* (New York 1973) 16.

³⁵¹ S. De Beauvoir, *La Force des Choses* vol. 2 (Parijs 1963) 429.

³⁵² L. R. Gordon, T. D. Sharpley-Whiting, *Introduction to Fanon: A Critical Reader* (Cambridge 1996) 4.

³⁵³ A. Cherki, *Frantz Fanon: A Portrait* (Londen 2010) 193.

³⁵⁴ E. Glissant, *Caribbean discourse: Selected Essays*, vert. J.M. Dash (Charlottesville 1989) 23.

“Frantz wilde mensen bevrijden van koloniale vervreemding. Hoewel mensen werden bevrijd, werden dezelfde mensen niet geëmancipeerd. Franz’ werk is relevant omdat zijn ideeën vrije mensen willen laten emanciperen zodat ze niet meer vervreemd zijn en niet meer gediscrimineerd of gestigmatiseerd worden.”³⁵⁵

In tegenstelling tot hetgeen zijn critici beweerden, en zoals zijn dochter Mireille had begrepen, is Fanon wel degelijk invloedrijk geweest op Martinique. Zijn ideologische nalatenschap vond namelijk weerklank bij een nieuwe generatie Martinikaanse jongeren. Deze jongeren waren kinderen van het lompenproletariaat dat omstreeks 1946 van het verarmde perspectiefloze platteland naar de hoofdstad was gemigreerd. Dit was de ‘babyboom’ die de rechtse partijen in de Assemblée Nationale als excuus en als verwijt gebruikten om de gelijke sociale regelgeving op Martinique, die Césaire had gewenst, tegen te houden. Hun ouders, de oorlogsgeneratie die was opgegroeid in een tijdperk van zelfgekozen assimilatie, waren volgens Fanon de ‘passieve massa’ en de ‘door Césaire vergeten boeren’. Zijzelf accepteerden echter geen enkele sociale ongelijkheid. Deze jongeren groeiden op in een tijdperk van dekolonisatie en antikoloniale revoluties. Zij zagen daardoor de in hun ogen voortdurende kolonisatie als eerste obstakel voor echte sociale vooruitgang en reageerden er feller op dan hun ouders. Zij verwierpen assimilatie en studeerden vaker in metropool Frankrijk, waar zij in contact kwamen met (Noord)Afrikaanse separatisten. Zij vormden een alternatieve (niet-Franse) identiteit door de ondervonden discrepantie tussen de politieke assimilatie en hun culturele eigenheid. Hoewel Césaire’s antikoloniale werk en sociale beweging van de vijftiger jaren van invloed waren op hun identiteitsvorming en ideeën, keerden zij zich af van zijn politiek.³⁵⁶ In een radio-interview uit 1979 beschreef Josy Fanon deze nieuwe generatie en verklaarde zij de invloed die haar overleden man op hen had gehad:

³⁵⁵ Interview met Mireille Fanon op 11 september 2017, [https://education.illinois.edu/about/news-events/news/article/2017/09/11/critical-voices-in-critical-times-fanon-race-politics---an-interview-with-mireille-fanon-mend%C3%A8s-france-\(part-1-of-2\)](https://education.illinois.edu/about/news-events/news/article/2017/09/11/critical-voices-in-critical-times-fanon-race-politics---an-interview-with-mireille-fanon-mend%C3%A8s-france-(part-1-of-2)) (geraadpleegd 4 januari 2022).

³⁵⁶ L. Jalabert, ‘Les Mouvements Sociaux en Martinique Dans les Années 1960 et la Réaction des Pouvoirs Publics’, *Études Caribéennes* 17 (2010) 7-12.

“Op Martinique waren er na zijn dood verschillende revolutionaire groepen die, met de weinige middelen die ze hadden, streden voor onafhankelijkheid. Deze jonge mensen hadden Frantz nooit gekend, maar waren wel zijn fans. Enkelen onder hen deserteerden zelfs uit het Franse leger om mee te helpen met het Algerijnse verzet of aan de Afrikaanse zaak. Hoewel Frantz pas was overleden, hadden ze hetzelfde doel als hem voor ogen om tegen te strijden.”³⁵⁷

Begin zestiger jaren volgden verschillende Martinikaanse studenten, zoals de beroemde schrijver Confiant, hetzelfde pad als Fanon door naar Afrika te reizen om daar de Franse kolonisator te bestrijden.³⁵⁸ Andere Martinikaanse studenten deserteerden uit het Franse leger, waartoe Fanon immers had opgeroepen, en werkten samen met de ALN. De dichters Blérard en Rupaïre waren twee van hen. Zij droegen delen van hun poëzie op aan Fanon en zijn ideologische nalatenschap. Blérards vijanden waren het blanke racisme, assimilatie, slaafse imitatie van Europa, imperialisme, maar ook Négritude-dichters als Césaire.³⁵⁹ Rupaïre hekelde daarnaast Césaire’s politiek van autonomie.³⁶⁰

Evenals Fanon zagen deze jongeren de rellen van 1959, Castro’s revolutie en andere wereldwijde antikoloniale bewegingen als aanjagers van een omwenteling op Martinique.³⁶¹ ‘Nadat Frankrijk er gewelddadig op zal reageren, zullen de rellen de voorbode zijn van een onafhankelijk Martinique’, schreef de FLN-ambassadeur in *El Moudjahid*. Hij vervolgde met een steunbetuiging aan de FAGA: ‘vervuld van trots en blijdschap zie ik dat op de Caribische stranden de motor van de geschiedenis aan het draaien is’.³⁶² De nieuwe generatie richtte in 1962 de revolutionaire antikoloniale beweging *L’Organisation de Jeunesse Anticolonialiste Martiniquais* (OJAM) op. Zij hoopten, zoals Fanon meerdere malen had voorspeld³⁶³, dat ‘Na Algerije, Martinique aan de beurt’³⁶⁴ was. Fanon was volgens hen ‘de apostel van dekolonisatie

³⁵⁷ Interview van Radio Haïti met Josy Fanon op 8 juni 1979, https://repository.duke.edu/dc/radiohaiti/RL10059-CS-0017_02 (geraadpleegd 29 december 2021).

³⁵⁸ L. Taylor, ‘Mediating Martinique: The ‘Paradoxical Trajectory’ of Raphaël Confiant’ in: George E. Marcus ed., *Cultural Producers in Perilous States: Editing Events, Documenting Change* (Chicago 1997) 276–80.

³⁵⁹ D. Boukman, *Chants Pour Hâter la Mort du Temps des Orphée* (Parijs 1967) 55.

³⁶⁰ C. Maximin, *Dynamiques Interculturelles Dans l’Aire Caribéenne* (Parijs 1988) 161.

³⁶¹ F. Germain, ‘For the Nation and for Work: Black Activism in Paris of the 1960s’ in: Wendy Pojmann ed., *Migration and Activism in Europe Since 1945* (New York 2008) 15–32.

³⁶² ‘Le sang coule aux Antilles sous domination française’, *El Moudjahid* 58 (5 januari 1960).

³⁶³ F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 137.

³⁶⁴ International Institute of Social History Amsterdam (IISG ZK 36160) Matouba 1962:2

en de profeet van een toekomst die niet meer alleen Europees is'.³⁶⁵ Zij waren daarom van mening dat 'Martinique pas echt kan opbloeien als het koloniale juk met legitiem geweld (legitiem omdat de kolonisator ook geweld gebruikte) en volledig wordt verwijderd'³⁶⁶ en dat 'gekoloniseerden alleen door strijd hun menselijkheid weer terug zullen krijgen'.³⁶⁷ In 1963 maakte de Franse staat een einde aan de OJAM door de leiders aan te klagen voor 'ondermijning en bedreiging van de integriteit van de Republiek'.³⁶⁸ Het was een bekende aanklacht waarvan verschillende Martinikaanse activisten al beschuldigd waren of van beschuldigd zouden worden.³⁶⁹ Césaire was als getuige bij de rechtszaak aanwezig en merkte het volgende op:

*“Deze jonge mensen zijn gepassioneerd voor Frankrijk. Want in Frankrijk hebben ze, volgens de karakteristieke Franse gedachtegang, geleerd om kritisch na te denken en vragen vanuit verschillende standpunten te onderzoeken zodoende ze alle mogelijke oplossingen konden overwegen.”*³⁷⁰

Zijn getuigenis stond in schril contrast met zijn eerdere uitspraak over de FAGA. Deze tegenstrijdigheid van Césaire was echter slechts de laatste in een lange reeks van redenen waarom hij verschillende Martinikaanse wenkbrauwen deed fronsen. Fanon was zijn vroegere inspirator al afgefallen in het *El Moudjahid*-artikel van 5 januari 1960. Politiek poëet Armet duidde de machtige Martinikaan als volgt:

*“De Parijse afgevaardigde Césaire is de afwezige burgemeester. Als hij wel verschijnt, is het om jongeren, die rellen tegen racisme, te demobiliseren. Door anderen word hij beschreven als ‘een vieze bourgeois’. Zijn partij toont geen steun aan de studenten!”*³⁷¹

³⁶⁵ R. Relouzat, 'Frantz Fanon à Travers Son Oeuvre', *Matouba* 2:4 (1962) 27.

³⁶⁶ International Institute of Social History Amsterdam (IISG ZK 36160) Matouba 1962:2.

³⁶⁷ A. M. Daily, 'Race, Citizenship, and Antillean Student Activism in Postwar France, 1946-1968', *French Historical Studies* 37:2 (2014) 352, 353.

³⁶⁸ Archives Nationales, Centre des Archives Contemporaine, 940180, Folder 206, 'Atteinte à la Surêté de l'Etat'.

³⁶⁹ D. Guérin en M. Leiris, 'Les Antilles. Département ou Colonie?', *Alithéa* 3:5 (1964) 185.

³⁷⁰ R. Confiant, *Aimé Césaire. Une Traversée Paradoxale du Siècle* (Parijs 2006) 208.

³⁷¹ A. Macouba *Eiâ ! Man-Maille !: L'émeute de Décembre 1959 à Fort-de-France en Martinique* (Parijs 1981) 57, 76-78.

Glissant vond dat er op Martinique ‘geen leiderschap is dat de gediscrimineerde jongeren een richting wijst’.³⁷² Maar de meeste kritiek was er op Césaire’s mislukte departementalisatie. Volgens Confiant voelde de departementalisatie ‘als een erfzonde op Martinique. Ik voel me als een zoon, bedrogen door zijn vaders, en dan het meest door Césaire.’³⁷³ Deze erfzonde werd door zijn voormalige leerling Glissant als volgt beschreven:

*“Alle politieke partijen in de Martinikaanse **natie** zijn gevormd naar Frans model en de politici zijn profiteurs. Er is geen autonome productie. De economie is totaal buiten bereik van de bevolking. Er is een nieuwe vervreemding ontstaan: door de sociale uitkeringen wordt de arme bevolking geremd om actief deel te nemen aan de toekomst van hun maatschappij.”*³⁷⁴

*‘De mislukte politieke assimilatie is slechts de meest recente transformatie in de stugge Franse kolonisatie.’*³⁷⁵

‘Het was mijn partij die voor het eerst Martinique als een andere **natie** dan de Franse natie uitriep’³⁷⁶ was Césaire’s verweer in 1971. Inderdaad was het Césaire die tijdens het tienjarige jubileum van zijn PPM, eerder dan Glissant in zijn hierboven geciteerde kritiek, het overzeese departement een ‘natie’ noemde:

*“Het is moeilijk te begrijpen op welke grond men Martinique de status van een **natie** zou kunnen weigeren.”*³⁷⁷

Toch hield deze partij van Césaire in 2001 een amendement tegen dat Martinique daadwerkelijk als een ‘natie’ benoemde. Ook al was de ‘Martinikaanse natie’ slechts een theoretische discussie, de aanvaarding van het amendement zou baanbrekend zijn geweest voor Franse begrippen: de ondeelbaarheid van de Franse natie en het Franse volk stond namelijk ter discussie. “Is de Martinikaanse bevolking hier politiek en psychologisch wel goed op

³⁷² A. Cherki, *Frantz Fanon: A Portrait* (Londen 2010) 205.

³⁷³ R. Confiant, *Aimé Césaire. Une Traversée Paradoxale du Siècle* (Parijs 2006) 32.

³⁷⁴ A. Cherki, *Frantz Fanon: A Portrait* (Londen 2010) 205.

³⁷⁵ E. Glissant, ‘Culture et Colonisation: L’équilibre Antillais’, *Esprit* 305:4 (1962) 588–595.

³⁷⁶ L. Kesteloot en B. Kotchy, *Comprendre Aimé Césaire* (Québec 1972) 229-230.

³⁷⁷ L. Kesteloot en B. Kotchy, *Aimé Césaire : L’homme et l’Oeuvre* (Parijs 1993) 30.

voorbereid?”³⁷⁸ was de (retorische) vraag die Césaire’s partij destijds als argument gebruikte om tegen te stemmen.

Voor zijn instemming met het allesbepalende referendum van 1958 kreeg de gedeputeerde Césaire van verschillende kanten kritiek. Césaire’s veranderende stemadvies was echter gebaseerd op lokale (autonome) tegemoetkomingen die Malraux hem namens president De Gaulle had beloofd.³⁷⁹ Evenals in 1946 werden echter ook deze beloftes niet nagekomen. ‘Ik voel me steeds meer verraden’, zei de burgemeester die twee jaar daarvoor nog Malraux ‘hartstochtelijk’ had verwelkomd. Césaire vervolgde:

*“De crisis van Martinique is niets anders dan de crisis van de departementalisatie. Een volk dat door de macht gefrustreerd wordt in zijn recht om over zichzelf te regeren of zelfs in geringe mate zijn eigen lot te bepalen. Bij hen ontwaakt een nieuwe claim: zelfbeschikking.”*³⁸⁰

Martinique verwelkomde pas in 1964 voor het eerst een Franse president. De ‘goede’ generaal die tijdens de Tweede Wereldoorlog nog werd bejubeld door Césaire, Fanon en elke andere Martinikaan, viel toen definitief van zijn voetstuk. De Gaulle reageerde op Césaire’s claim tot autonomie met de volgende woorden: “Tussen Europa en Amerika is er alleen stof, en we bouwen geen staten op stof.”³⁸¹ Een ander veelgehoord punt van kritiek was dat Césaire zich niet bekommerde om de rellende jongeren. In 1964 zei hij echter:

*“We kunnen niet langer het probleem negeren dat onze jongeren achtervolgt: het probleem van de noodzakelijke hervormingen van onze lokale instellingen, zodat er meer ruimte is voor lokaal initiatief en lokale verantwoordelijkheid, zodoende onze eigenheid wordt gerespecteerd en deze jongeren zich niet meer een gemeenschap van armen, maar een gemeenschap van trotse mensen zal noemen die haar eigen verhaal ontplooit.”*³⁸²

³⁷⁸ W. F. Miles, ‘When is a Nation ‘a Nation’? Identity-formation Within a French West Indian People’, *Nations and Nationalism* 12:4 (2006) 639.

³⁷⁹ A. Malraux, *Anti-memoirs*, vert. T. Kilmartin (New York 1968) 115-118.

³⁸⁰ ‘M. Césaire préconise une révision du statut actuel des Antilles’, *Le Monde* (3 april 1961).

³⁸¹ J. William, ‘Du Brouillage. Droite et Gauche en Martinique’, *Pouvoirs Dans la Caraïbe* 15 (2007) 17.

³⁸² ‘Le Député de la Martinique: on ne pourra pas éluder plus longtemps le problème de la refonte de nos institutions’, *Le Monde* (24 maart 1964).

De burgemeester van Fort-de-France was zich ervan bewust dat fundamentele hervormingen noodzakelijk waren voor Martinique. Het gebrek aan radicale en sociale veranderingen was voor Fanon in 1953 echter de reden om zijn geboortegrond voorgoed te verlaten³⁸³ en om een revolutie op Martinique op korte termijn onmogelijk te achten. Dat er in de vijftiger jaren op Martinique niets substantieels veranderde, wordt bevestigd door Ehlen³⁸⁴, Geismar³⁸⁵ en Caute: ‘De planters bleven machtig, de lonen bleven laag. Zoals Césaire gewild had, was Martinique een volwaardig Frans departement geworden. Een departement in bittere armoede’.³⁸⁶ Verschillende notulen uit de Franse overzeese archieven tonen echter aan dat Césaire wel degelijk (voortdurend) toegewijd was aan en zich inspande voor radicale hervormingen. Op 20 mei 1950 notuleerde de overzeese raad:

“De heer Césaire bekritiseert de onevenredigheid van sociale inspanningen, economische investeringen, verbeteringen van gezondheidsprojecten en budgettering voor onderwijs en huisvesting van ambtenaren.”³⁸⁷

Tijdens de crisis van de ingestorte suikerrietproductie tussen 1954 en 1957 verdedigde communist (!) en gedeputeerde Césaire zelfs op felle toon de békés-plantagehouders en riep op tot een ruimhartige financiële ondersteuning.³⁸⁸ In 1959 maakte de burgemeester van Fort-de-France een prioriteit van zijn huisvestingsprogramma en zijn sociaal beleid voor het lompenproletariaat dat in de sloppenwijken woonde.³⁸⁹ Ondanks deze pogingen kon Césaire niet voorkomen dat Martinique het nieuwe decennium inging met ontwrichtende rellen en stakingen vanwege een maatschappelijke ontevredenheid over de sociale omstandigheden.

De effectieve stakingsbereidheid, die de Martinikaanse samenleving nog steeds kenmerkt, was al begin vijftiger jaren ontstaan. Césaire mobiliseerde en verdedigde de stakers

³⁸³ B. M. Perinbam, *Holy Violence : The Revolutionary Thought of Frantz Fanon : An Intellectual Biography* (Washington D.C. 1982) 55.

³⁸⁴ P. Ehlen, *Franz Fanon : A Spiritual Biography* (New York 2000) 104-105.

³⁸⁵ P. Geismar, *Fanon: A Biography* (New York 1971) 17-21.

³⁸⁶ D. Caute, *Fanon* (London 1975) 53.

³⁸⁷ Archives Départementales de la Guadeloupe, P-V du FIDOM, SC 79, 26 mei 1950.

³⁸⁸ Archives Départementales de la Martinique, Journal Officiel de la République Française, Lois et Décrets, Débats Parlementaires, maart 1950.

³⁸⁹ Archives Départementales de la Martinique, Rapport Général de la Commission de Modernisation et d'Équipement des Départements d'Outremer, 1958-1961.

toen vurig. Tijdens de staking van 1951 uitte hij sterke kritiek op het Franse beleid. Hij noemde zijn samenleving ‘doodziek’, de Fransen ‘onderdrukkend’ en kolonisatie een ‘monsterlijke realiteit’. De realiteit was volgens Césaire als volgt: lage lonen, buitensporige uitbuiting en rassendiscriminatie ‘die ons volk, als we niet oppassen, terug zal brengen naar slavernij’.³⁹⁰ Ook als afgevaardigde in Parijs verklaarde hij zich op 26 maart 1954 solidair met de stakers. Dit is opvallend in relatie tot Fanons kritiek op de gedeputeerde: de toenmalige stakers waren arme boeren. In de Assemblée Nationale zei de bedreven retoricus:

“Minister Bacon, hoe gaat u de legitieme eisen van de stakende landarbeiders beantwoorden? Dit jaarlijks terugkerend ritueel (van stakingen) is het bewijs dat onze samenleving ongezond is. Wat is het medicijn? Ik kan u zeggen dat er geen oplossing gevonden zal worden, zelfs niet bij benadering, zolang de regering volhardt in haar beleid van onvoorwaardelijke steun aan een handvol feodale kolonisten waardoor de belangen van het proletariaat en de middenklasse meedogenloos worden opgeofferd. We worden gesaboteerd door een kleine klik bazen die gevangen zitten in hun egoïsme en vooroordelen, afkomstig uit een andere tijd.”³⁹¹

Anders dan zijn critici (zoals Fanon) beweren, lijkt Césaire dus wel degelijk begaan te zijn met het lot van de boerenmassa. Daarbij wordt dit bevestigd door de twee Frans-Caribische hoogleraren Logossah en Elisabeth. Als tegengeluid op Césaire’s kritiek in de Martinikaanse publieke opinie tijdens de stakingen van 2009 (*‘Césaire kijk naar je volk!’*) schreven ze in 2014 een warm pleidooi voor Césaire’s politieke erfenis. Volgens deze academici was de prominente politicus niet slechts de stem van de departementalisatie, maar ook van de arme en behoeftige *onderworpenen* (wat een opmerkelijke woordkeuze is in relatie tot Fanons *les damnés de la terre*). Dit concluderen ze door bestudering van Césaire’s oeuvre. Hieruit zou immers blijken dat hij ‘van oordeel was dat de economie gereorganiseerd moest worden met het oog op de welzijnsbehoeften van de armen’.³⁹² Het is een citaat van de professoren dat evengoed aan Fanon toegeschreven zou kunnen worden, maar daartegenover wil ik wel memoreren aan de volgende uitspraak van de dichtende politicus: *“als schrijver schreef ik in het absolute, terwijl*

³⁹⁰ Archives Départementales de la Martinique, Journal Justice, PER137/1948-1951, 24 tot 28 juni 1951.

³⁹¹ Archives Départementales de la Martinique, Journal Officiel de la République Française, Lois et Décrets, Débats Parlementaires, Assemblée Nationale, 1317, 26 maart 1954.

³⁹² Politiques-publiques, <http://politiques-publiques.com/martinique/plaidoyer-autre-strategie-developpement-martinique/> (geraadpleegd 3 februari 2022).

ik als politicus werk in het relatieve.” Het literaire argument dat Logossah en Elisabeth gebruiken, wordt dus door Césaire zelf ontkracht.

Daarnaast verklaren de twee Frans-Caribische academici in hun artikel overigens ook Césaire’s motivatie voor de departementalisatie. En ook deze argumentatie plaatst Césaire eerder naast dan tegenover Fanon: ‘departementalisatie was een onderdeel van zijn strategie ter bevordering van de meest behoeftigen’. Deze redenatie spreekt Fanons kritiek op de ‘rondetafelgesprekken’ van de ‘geassimileerde’ politieke elite tegen omdat integratie met de Franse kolonisator niet uit eigenbelang of ten behoeve van Frankrijk zou zijn, maar in het belang van dezelfde massa waar de Algerijnse separatist voor streed. Tevens kan ook Fanons verwijt dat Césaire ‘slechts zijn longen uitvond in plaats van een nieuwe economie’ worden ontkracht met het vervolg van de conclusie van Logossah en Elisabeth: ‘(departementalisatie) dient als de motor voor de economie en voor de verbetering van het welzijn van de meest behoeftigen’.³⁹³ Anders dan mijn verwerping van hun literaire argumentatie, ben ik het wel eens met de wijze waarop beide hoogleraren Césaire’s departementalisatie onderbouwen. Uit mijn onderzoek blijkt immers dat Césaire ten eerste pragmatisch was en ten tweede, nog belangrijker, dat hij gedurende zijn gehele politieke loopbaan erg gedreven was om de levensomstandigheden van de Martinikanen te verbeteren.

Césaire’s hartstochtelijke retoriek was sinds 1946 niet zonder succes en het is ook feitelijk te onderbouwen dat welzijnsverbetering voor zijn burgers een politiek doel was. Het Martinikaans minimumloon werd op 1 juni 1956 met dertien procent verhoogd. Hierdoor werd het minimale salaris op Martinique zelfs hoger dan het salaris van de agrariërs in de regio van Parijs.³⁹⁴ Bovendien zagen Martinikaanse ambtenaren dat hun levenspeil vanaf 1950 geleidelijk met maar liefst veertig procent was verbeterd.³⁹⁵ Op Martinique was de publieke sector hoe dan ook de (enige) winnaar van de departementalisatie. De nieuwe status bracht een groot aantal instituties naar het eiland. De sociale wetgeving, die steeds gelijkter werd, zorgde voor een grote geldoverdracht naar het overzeese departement. Omdat werken in de onderontwikkelde private sector op Martinique over het algemeen minder lonend was dan het werk als ambtenaar, koos en kiest een groot deel van de beroepsbevolking begrijpelijkerwijs voor een bestaan als ambtenaar. Dit heeft geleid tot een vicieuze cirkel: Martinique werd steeds minder productief

³⁹³ Ibidem.

³⁹⁴ Archives Nationales, Dossiers de Séance du Secrétariat Général du Gouvernement, F/60/2693.

³⁹⁵ Rapport van de Assemblée Nationale op 4 oktober 1958, <https://www.assemblee-nationale.fr/12/pdf/rap-info/i1094.pdf>, 14 (geraadpleegd op 11 januari 2022).

en steeds meer afhankelijk van de (publieke) dienstensector of (Franse) sociale uitkeringen. ‘Een onafhankelijk Martinique zal niet eens een derde van de salarissen van haar eigen ambtenaren kunnen betalen’, waarschuwde Césaire.³⁹⁶

Omdat ambtenaren en arbeiders een groot aandeel vormden in de protesten van de vijftiger jaren, waren hun verbeterde levensomstandigheden (naast de communistische breuk van Césaire) een tweede oorzaak van de zwakker wordende sociale beweging op Martinique vanaf 1956. De afgezwakte sociale onrust zou echter van korte duur zijn, omdat een nieuwe generatie Martinikaanse jongeren vanaf 1959, mede geïnspireerd door Fanon, luidruchtig op de door Frankrijk geschilderde Martinikaanse deur zou kloppen.

De door Fanon gehate ‘veranderingen van het hart’ van Césaire waren nog niet afgezwakt. In de zeventiger jaren werd Césaire’s politiek gekenmerkt door radicalisering. Zijn partij sloot zelfs een (kortdurende) alliantie met de Martinikaanse onafhankelijkheidsbeweging. Maar toen zijn politieke vriend François Mitterand in 1981 de nieuwe Franse president werd, matigde Césaire zijn politieke standpunten. Decentralisatie was Mitterands cadeau voor Césaire en het Franse antwoord op de Martinikaanse roep om radicale verandering. De overzeese druk op Parijs was voor even getemperd. Daarnaast hielp deze verandering (de overdracht van de uitvoerende macht door de metropool) de lokale bestuurders (zoals de burgemeester van de hoofdstad) sterker in het zadel. De gedeputeerde Césaire verklaarde de statuskwestie op Martinique nog in datzelfde jaar ‘politiek hersendood’, wat de nationale onafhankelijkheidsbewegingen hem op korte termijn niet in dank afnamen. Een onverwacht gevolg van Mitterands decentralisatie was namelijk dat de onafhankelijkheidspartijen toetraden tot de nieuwe en machtigere bestuurlijke lagen op het eiland. De separatistische partijen verkregen dankzij decentralisatie output-legitimiteit door verantwoording te nemen voor hun bestuur. Daarnaast verkregen zij input-legitimiteit, omdat de Martinikaanse burgers (meer) op hen konden stemmen.³⁹⁷ Desondanks zou de onafhankelijkheidsbeweging op Martinique altijd marginaal blijven en verschoof het standpunt van deze beweging in de loop der tijd meer richting het regionalisme-idee van Fanon.

Departementalisatie zou de voorman van de PPM, de partij die vanwege haar status-quo-standpunt opschoof naar de conservatieve kant van het politieke spectrum, echter nooit

³⁹⁶ A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 72.

³⁹⁷ W. Miles, ‘Deja Vu with a Difference: End of the Mitterrand Era and the McDonaldization of Martinique’, *Caribbean Studies* 28:2 (1995) 339–368.

meer verdedigen. Mogelijk zag hij zijn initiatiefwet uit 1946 als een ‘jeugdzonde’. Andere Martinikanen zagen deze wet echter als een duidelijke ‘erfzonde’. Wat voor ‘zonde’ het ook was geweest, vlak voor zijn overlijden reflecteerde Césaire als volgt op zijn Martinikaanse erfenis:

“Ik heb het Martinikaanse recht op onafhankelijkheid verdedigd. Niet onafhankelijkheid an sich, want dat was niet wat het Martinikaanse volk wilde, het land heeft noch de middelen noch de hulpbronnen, maar het kon worden gezocht en zo nodig worden opgeëist. Maar we hebben zeer intense banden met Frankrijk, waarom het riskeren om deze te verliezen? (..) Assimilatie staat tegenover onafhankelijkheid, maar ons doel is breder, humaner. Martinikanen denken dat onafhankelijkheid voor anderen is en, in ieder geval voorlopig, niet voor hen. Ik ben niet pro-assimilatie of pro-onafhankelijkheid, maar pro-autonomie: dat houdt in dat we onze uniekheid, onze instituties en idealen behouden terwijl we toebehoren tot een groter geheel. Deze middenpositie is niet benijdenswaardig omdat je iedereen, zowel links als rechts, teleurstelt. En dat hebben ze me laten weten! (..) Martinikanen hebben werk nodig. We hebben nooit iets uitgevonden. We produceren nu nog steeds niets. De staatsfinanciën, de ambtenarensalarissen, kunnen we onmogelijk zelf betalen als we afgescheiden zijn van Frankrijk. Binnen enkele weken zal er een revolutie uitbreken! Toch kunnen we ook niet stil blijven zitten en Frankrijk ‘in control’ houden. We moeten eerst zorgen voor ons zelf, georganiseerd worden en verantwoordelijkheid nemen. Ik geloof niet dat dit onneembare obstakels zijn.”³⁹⁸

Niet slechts een oceaan scheidde Fanon in het oosten van Césaire in het westen. Leraar en leerling waren ver van elkaar verwijderd in de manier waarop ze hun idealen wilden bereiken. Op 6 december 1961 scheidde de dood hen van elkaar. Maar deze scheiding was van korte duur. De geest van Fanon uit het oosten vestigde zich snel in het westen: thuis, op Martinique. Op zijn geboortegrond, het ‘thuis-best’ van Césaire, bleef Fanons gedachtegoed springlevend. Vlak voor zijn dood schreef hij het volgende:

³⁹⁸A. Césaire e.a., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019) 72.

“Op het Martinique van 1958 waren sommige mensen verbaasd over het grote percentage ja-stemmen dat verkregen was dankzij de positie van de heer Aimé Césaire. Is de onafhankelijkheid van Martinique vandaag nog mogelijk? Dit is de vraag waarvoor Césaire zich heeft bevonden. Hij had deze vraag bevestigend kunnen beantwoorden. Hij had kunnen kiezen voor de onafhankelijkheid van de Franse Antillen en hij had toegang kunnen krijgen tot de Caribische Federatie.”³⁹⁹

Het debat gaat door, ook na hun beider dood.

22 november 2021

De Martinikaanse vulkaan barst opnieuw uit. Het ritueel van deze uitbarsting voldoet ook deze keer aan alle voorwaarden. De onrust laait 's nachts op met geweld in de arme buitenwijken van de hoofdstad. De toegangswegen van Fort-de-France worden door de onruststokers met brandende barricades geblokkeerd en winkels worden geplunderd. De snel opgetrommelde politie schiet met scherp en er vallen gewonden. Een dag later roepen alle zeventien Martinikaanse vakbonden op tot een algemene, het eiland lamleggende, staking. De eisen: salarisverhogingen en lagere benzineprijzen. De problemen: hoge werkloosheid en armoede. De reactie van Parijs op de tropische *Gele Hesjes*: het overvliegen van een eenheid ordetroepen en een rechtstreekse televisietoespraak waarin de minister het overzeese eiland toespreekt. *Al Jazeera*-journalist Butler duidt de onrust als ‘een uiting van woede over de langdurige problemen met metropool Frankrijk. Veel Martinikanen voelen zich behandeld als tweederangsburgers die voortdurend verteld worden wat ze *moeten* doen door een regering op zeventien kilometer afstand’.⁴⁰⁰ De context van deze meest recente vulkaanuitbarsting is de COVID19-pandemie. De verplichte pandemische gezondheidsvoorschriften vormen de spreekwoordelijke druppel van de emmer van deze scriptie.

De context is dan wel anders, de problemen op het tropische eiland van Césaire en Fanon lijken onveranderd. Met hun laatste ademtocht namen beide Martinikaanse grootheden niet het Martinique van hun ideaalbeeld waar, maar is hun geboortegrond dankzij hún idealen toch onmiskenbaar getransformeerd. Het ooit zo vervreemde Martinikaanse huis hebben Césaire en

³⁹⁹ F. Fanon e.a., *Œuvres* (Parijs 2001) 162.

⁴⁰⁰ ‘Unrest continues in Martinique, Guadeloupe as some talks begin’, *Al Jazeera* (25 november 2021).

Fanon afgebroken. In de plaats hebben zij een nieuw Martinikaans huis gebouwd op een fundament van trotse eigenwaarde. Zonder hen staat het huis nog steeds in de steigers. Er is een uitdrukking die luidt: *als het huis volbouwd is, breekt men de steigers af*. Het is de vraag of en wanneer het Martinikaanse huis ooit werkelijk volbouwd zal zijn, maar het fundament van leraar Césaire en leerling Fanon staat in de Caribische Zee rotsvast als een huis.

Foto gemaakt door Christophe Archambault in opdracht van Agence France Presse (AFP) op 25 november 2021.

4. Conclusie

Aéroport international Aimé Césaire

Een welgesteld gezin uit Parijs stapt in de taxi nabij het *Aéroport International Aimé Césaire*. Het ritje naar hun resort op de *Avenue Frantz Fanon* duurt slechts een kwartier. De staatsbegrafenis van de man naar wie het internationale vliegveld is vernoemd, stond echter mijlenver van de staatshuldiging van de man waarnaar het resort vernoemd is. Toch begon hun beider leven identiek. Ze groeiden alle twee op in een groot Martinikaans middenklasse-gezin en hadden ouders die zich sterk identificeerden met de Franse cultuur. Hoe lichter de huid, hoe mooier het kind. Hoe perfecter de Franse taal en normen, des te succesvoller de toekomst. Deze ouders hadden er daarom veel franken voor over om hun talentvolle kind naar het Victor Schoelcher Lyceum te sturen. Hun franken bleken goed besteed te zijn.

De Franse staat wenste de flamboyante leraar van het Victor Schoelcher een staatsbegrafenis te geven in het Panthéon. Daar zou hij rusten in nabijheid van Schoelcher, die daar overigens werd herbegraven op verzoek van de overzeese territoria. Césaire's laatste rustplaats werd het eiland van zijn geboorte, nadat hij het eiland een halve eeuw had vertegenwoordigd in de Franse volksvergadering. In de Martinikaanse hoofdstad, die hij eveneens vijftig jaar bestuurde, huldigde de gehele Franse politieke elite de invloedrijke politicus. Eén van hen was de president die het onderwijs per wet had opgeroepen om het koloniale verleden positief te benaderen. Ook aanwezig in het *Stade Dillon* was de presidentskandidaat die het antikoloniale *Discours sur le Colonialisme* van de literatuurlijst had gehaald. De tombe van de poëet was bedekt met de driekleur van het land dat zijn eiland had gekoloniseerd en waarvan het volkslied klonk toen hij ter aarde werd besteld. In dit land dat 'zijn volk neigde te doden', zo riep hij in 1956, was Césaire met zijn overlijden uitgegroeid tot een van de grootsten aller tijden.

De Franse kolonisator was de vijand waar Fanon eveneens tegen streed: niet van binnenuit, zoals zijn voormalige docent, maar via een Algerijns zijpad, met geweld. Césaire's leerling vond geweld gelegitimeerd, omdat de koloniserende vijand slechts met harde hand kon domineren. Zijn afwijkende tactiek typeerde ook zijn staatsbegrafenis. De dode psychoanalyticus werd in oorlogstijd per oorlogsvliegtuig naar een militair grensgebied vervoerd. Hij vond zijn staatsgraf in de vrijgevochten kolonie Algerije waar zijn separatistische kameraden hem verwelkomden met een eresaluut. Ook deze begrafenis werd bezocht door de politieke elite: de elite van de van Frankrijk onafhankelijk geworden Afrikaanse staten.

Waarom was het slot van hun verhaal zo verschillend? Enerzijds omdat Césaire en Fanon tegengestelde persoonlijkheden waren, met als grootste paradox het pragmatisme van Césaire en het idealisme van Fanon. Het pragmatisme van de Franse staatsman bleek uit zijn ‘veranderingen van het hart’ toen hij departementalisatie verkoos boven Négritude, toen hij van positie veranderde tijdens het allesbepalende referendum in 1958 en de statuskwestie op Martinique in de tachtiger jaren ‘politiek hersendood’ verklaarde. Maar het treffendst was zijn verandering van standpunt met betrekking tot assimilatie en autonomie. In 1946 verwierp hij autonomie ten gunste van assimilatie, omdat het de discriminerende koloniale positie van de békés in de kaart speelde, terwijl hij in 1955 autonomie verdedigde als oplossing voor de discriminerende en koloniale effecten van de assimilatie.

De Algerijnse staatsman toonde zijn idealisme door twee keer mee te vechten met de Vrije Fransen en door de strijd aan te gaan met datzelfde Franse leger in het Noord-Afrikaanse land dat Schoelcher geannexeerd had, met hetzelfde decreet waarmee hij de slavernij op Martinique had afgeschaft. Omdat hij ‘geen slaaf van de slavernij’ wilde zijn, verlegde Fanon letterlijk zijn grenzen. Uit idealisme verlangde hij in zijn laatste levensjaren echter opnieuw naar Martinique en bemoeide zich met de ‘Martinikaanse kwestie’. De climax van het onderscheid tussen de pragmaticus en de idealist openbaarde zich in hun einddoel voor Martinique. Césaire wilde dat Martinique onderdeel zou blijven van Frankrijk, omdat dit zijn volk de grootste voordelen zou opleveren: *“van ideologie eet de Martinikaan geen brood.”* Onafhankelijkheid was duur en, zo had hij tijdens zijn verbanning op Haïti gezien, leidde tot chaos en revolutie. ‘Wiens brood men eet, wiens woord men spreekt’, zou Fanons reactie kunnen zijn geweest. Hij zag revolutie door ‘uitroeiing van elk aspect van de koloniale ideologie’ immers als een eerste voorwaarde voor hervormingen: *“naast brood is het teruggeven van de natie het belangrijkste voor de waardigheid van het volk.”*

Dat Césaire uiteindelijk door de koloniserende macht, en Fanon door het gekoloniseerde *plebs*, als één van hen werd beschouwd, kwam tevens door hun afwijkende visies op de dekolonisatie van hun geboortegrond en de levensbepalende beslissingen die hieruit voortvloeiden. Bij hun eerste tegengestelde verzetsdaad waren de ideologische rollen echter nog omgedraaid. De Tweede Wereldoorlog zag Césaire niet als *zijn* oorlog, terwijl Fanon wel voor zijn *patriottische* Franse waarden streed. De idealist keerde echter gedesillusioneerd terug: *“we moeten niet langer geloven in deze valse ideologie.”* Tegelijk met zijn desillusie begon Fanons interesse in politiek. Zijn politieke vuurdoop was de campagne van de charismatische

leraar die hij idealiseerde. Tijdens deze campagne ontvouwde zich tevens een ander groot verschil tussen de twee antikoloniale denkers.

“Er zijn twee Martiniques. Het geciviliseerde Martinique en het platteland waar de boer rum drinkt.” Volgens Fanon bereikte de communistische kandidaat Césaire tijdens de campagne slechts het eerste Martinique. Andere bronnen bevestigen dit, maar daartegenover blijkt uit overheidsnotulen dat Césaire zich wel degelijk inspande voor de eisen van de stakende Martinikaanse boer op het tweede Martinique. De campagne die van zijn oud-leraar de ‘caesar van de departementalisatie’ zou maken, liet Fanon inzien dat het de boerenmassa was die de aanjager moest zijn van échte sociale verandering. Deze massa vormde de basis van zijn dekolonisatietheorie: zij zouden namelijk de naar de stad gemigreerde boeren (het lompoproletariaat) opzweepen tegen de kolonisator met hun gemeenschapszin en revolutionaire toewijding. In Algerije behoorde de strijdbare boerenmassa tot zijn aanhang en daar werd zijn theorie ook werkelijkheid. Waarschijnlijk voelde Fanon zich daarom in Algerije beter thuis dan op Martinique, want op zijn geboorte-eiland bespeurde hij passiviteit in plaats van de broodnodige radicale politieke beweging: *“rum is er werkelijk het opium van het volk.”*

De Négritude-poëet behoorde na 1946 tot de politieke elite van het eiland. De ALN-strijder vond al tijdens de campagne dat Césaire ‘zijn talenten in dienst van Frankrijk gebruikte’ en was verbaasd over het ‘Martinikaanse vertrouwen in Frankrijk’. In zijn dekolonisatietheorie had Fanon geen goed woord over voor de politieke elite in de kolonie. Zijn eerste kritiekpunt betrof het feit dat zij door hun overname van het koloniale denksysteem, door assimilatie, onderdeel van de koloniale orde waren geworden en daarom onmogelijk radicale verandering konden bereiken. Dat de elite niet het risico durfde te nemen om een nieuwe lokale economie uit te vinden, maar in plaats daarvan het lokale geld bij de koloniale banken inwisselde voor lokale schulden, was een tweede verwijt. Fanons derde bezwaar betrof hun gerichtheid op details: zij zagen de strijd niet als iets absoluuts. Zijn vierde kritiek had betrekking op hun oproep tot geweldloos verzet en de compromissen die ze ‘tijdens rondetafelgesprekken’ met de kolonisator sloten. Het maakte hen ‘collaboristen’, omdat ‘de bereikte vrede alleen gunstig was voor het koloniale systeem’ en omdat hun compromissen ‘een dekmantel waren voor een nog strakkere koloniale overheersing’. Dat de elite door haar concessies juist de voorwaarden van haar eigen bestaan en groei schepte, terwijl de boerenmassa de kracht bezat waaraan het hen ontbrak, was Fanons vijfde punt van kritiek.

Het is interessant om Fanons genadeloze oordeel over de politieke elite in de context te plaatsen van Césaire en de Martinikaanse dekolonisatie. Het eerste verwijt, assimilatie met de

kolonisator, is direct één van Césaire's grootste tegenstrijdigheden. Als tiener analyseerde en verachtte hij de geassimileerde bourgeoisie op het eiland, lang voordat Fanon hetzelfde deed. In zijn *Négritude* stelde hij later dat bewustwording van de eigen *zwarte* identiteit een noodzakelijk uitgangspunt was voor assimilatie. In 1946 veranderde zijn filosofische *zwarte* strijd echter in een politiek *metropolitaans* gevecht ten gunste van de 'assimilatiwet' en benoemde hij meermaals de voordelen van assimilatie. Toch concludeer ik dat Césaire nooit voorstander van assimilatie is geweest en zich eerder *buiten* dan *binnen* de koloniale orde heeft geplaatst.

Allereerst ontwikkelde hij op Haïti het standpunt dat zijn poëtische pen duidelijk verschilde van zijn politieke stem. Dekolonisatie door *Négritude* leek de dichter en politicus op Martinique politiek niet haalbaar, maar departementalisatie zag hij in 1946 wel als de manier om het koloniale systeem te ontstijgen, met behoud van de Martinikaanse authenticiteit. Erg gehecht aan culturele eigenheid was Césaire daarmee een tegenstander van culturele assimilatie. Césaire's perspectief botste daarmee, zoals Fanon voorspelde, met het perspectief van de rechts-conservatieve partijen in de Franse volksvergadering. Zij zagen culturele assimilatie als einddoel en noemden zijn dekolonisatievoorstel *assimilatie*, een benaming waaraan de Martinikaanse afgevaardigde een nare bijmaak overhield: "*Maar ik liet me niet tegen houden door bewoording.*" Vanwege de grote potentiële voordelen voor de ambtenaren en de arbeiders, juichte Césaire het toe dat Martinique op politiek en juridisch gebied een verlengstuk van Frankrijk werd. Toen deze verwachtingen niet uitkwamen, keerde hij zich ook af van deze 'assimilatie' en propageerde hij steeds vaker autonomie.

Ook Fanons tweede economische argumentatie is Césaire moeilijk te verwijten. Allereerst was de politicus een overtuigd marxist. Hij sprak zich veelvuldig uit tegen het kapitalisme en benadrukte even vaak het belang van een 'Fanoniaanse' lokale economie. Zo verdedigde hij departementalisatie in de Franse volksvergadering als een 'sociale transformatie en renovatie van de economie en infrastructuur'. Fanon meende echter dat Césaire in plaats van een nieuwe economie slechts 'zijn longen' uitvond. Desalniettemin deden de twee schaarse momenten dat Martinique zelfvoorzienend was zich uitgerekend voor vlak voor en na Césaire's politieke loopbaan: twee jaar voor zijn verkiezing tijdens de *Vichy*-bezetting en één jaar na zijn overlijden tijdens de stakingen.

Daarnaast bleek zijn uiteindelijke invloed te beperkt, hoewel hij zich volgens overheidsnotulen hard bleef maken voor een grotere lokale economie: "*hervormingen zijn noodzakelijk zodat er meer ruimte is voor lokaal initiatief.*" Burgemeester Césaire kon nooit

beschikken over het gewenste lokale budget (subsidies), omdat het eiland door zijn jaarlijks stijgende overheidsuitgaven (door uitkeringen) en de voortdurende werkloosheid (door werktekort) in een vicieuze cirkel was beland van een steeds trager ontwikkelingstempo (in vergelijking met de metropool). Hoewel belangrijke thema's als huisvesting en infrastructuur onderdeel waren van zijn takenpakket, ontbrak het budget ervoor.

Césaire's politieke besluiten bevestigden het derde en vierde kritiekpunt van Fanon. De pragmaticus zag politiek inderdaad niet als iets absoluuts, maar als een inspanning om voordelen voor zijn volk te behalen. Zoals Fanon beschreef, deed hij dit door middel van 'ronde tafel'-compromissen in aanloop naar zijn pragmatische politieke besluiten. Zijn bepalendste beslissingen waren weliswaar steeds in lijn met de Franse regering, met zijn geroemde en bedreven retoriek verdedigde Césaire als een zorgzame vader altijd de belangen van zijn Martinikaanse kroost. Dit legde zijn volk geen windeieren: na lang aandringen van de gedeputeerde werd de sociale wetgeving geleidelijk gelijkgesteld, verrichtte Frankrijk inspanningen om het levenspeil te verhogen, werd het minimumloon verhoogd en verkreeg Martinique meer politieke autonomie. Het klopt ook dat de politicus Césaire geweld afkeurde. Na de rellen in 1959 riep hij op tot kalmte en veroordeelde Martinikaanse onafhankelijkheidsbewegingen die geweld niet schuwden. De beklagde jongeren van de OJAM verdedigde 'vader' Césaire dan weer wel in de rechtszaal.

Toegegeven, de 'ronde tafel'-concessies waren (zoals Fanon voorspelde) sterk in het voordeel van de lokale politiek op Martinique. De departementalisatie 'bureaucratiseerde' Martinique in zo'n grote mate dat de jonge Martinikaan rijker denkt te worden als ambtenaar dan als ondernemer. Dat ambtenaren hun levenspeil tijdens de vijftiger jaren met veertig procent verhoogd zagen, kan ook gezien worden als een verdienste van Césaire, omdat hij in 1946 nog de armelijke toestand van de Martinikaanse ambtenaar (het beroep dat ook zijn vader uitoefende) had aangekaart in de volksvergadering. Niet door departementalisatie, maar na de roep om autonomie vanaf 1954, en met succes vanaf 1981, verkreeg de politieke elite op Martinique meer uitvoerende macht. De scepticus zou hier een dubbele agenda in kunnen zien, één die ik niet in de bronnen heb kunnen ontdekken.

Uit het bronnenmateriaal blijkt dat het niet de politieke voordelen waren die Césaire in 1946 departementalisatie deden verdedigen. Wel had hij een bont scala aan andere argumenten. Zoals ik al verklaarde, opende zijn analyse van het onafhankelijke Haïti Césaire's ogen, waardoor hij grote sociaaleconomische voordelen zag door de (verwachte) voortvloeiende sociaaljuridische gelijkschakeling. Daarnaast had hij ideologische argumenten:

departementalisatie voldeed aan de universele republikeinse waarden. Departementalisatie zou zijn volk emanciperen en daardoor authenticiteit teruggeven, waardoor de Franse samenleving als geheel zou transformeren: een ‘wederzijds voordeel’. Er waren ook enkele praktische argumenten: de communistische voorman was bevreesd voor aspiraties van de Verenigde Staten. Hij voelde aan dat hij door De Gaulle’s toespraak en een linkse meerderheid zijn momentum moest pakken en hij werd tot slot (in geringe mate) door de rechtse partijen voor het blok gezet.

Feitelijk lijkt het dat Césaire voldoet aan meerdere karakteristieken van Fanons schets van de ‘gekoloniseerde collaborist’. Ik ontken dit beeld niet, maar nuanceer dit beeld wel. Wel verwerp ik de conclusie dat de pragmaticus onderdeel was van de koloniale orde. Buiten de vermelde nuances maak ik dit op uit de volgende voorvallen uit zijn politieke loopbaan: Césaire brak met de Franse communistische partij vanwege het koloniale stemgedrag inzake de Algerijnse kwestie. Hij bejubelde Sékou Touré om zijn afkeuring van het referendum in 1958 en in 1956 zei hij tegen Fanon dat ‘hij het juiste gevecht had gevochten’.

“Assimilatie bereikt! Lang leve de communistische partij!” Wat ik Césaire wel aanreken is dat hij (te) naïef is geweest. Hij gaf namelijk toe dat hij al vanaf zijn eerste werkdag als gedeputeerde in Parijs geconfronteerd werd met (vooral rechtse) onwil, weigering en verzet. Het ‘rondetafelgesprek’ in de Assemblée Nationale bleek een politiek spel vol paradoxen en tegenstrijdige belangen. Césaire had hier op zijn minst rekening mee moeten houden of op de negatieve gevolgen ervan moeten anticiperen, in plaats van triomfantelijk naar Martinique terug te keren en zijn partij en kiezers te feliciteren met hetgeen Fanon al bij voorbaat bestempeld had als een wassen neus. De Martinikaanse auteurs uit mijn onderzoek benoemen de volgende nadelige effecten: voortdurende culturele assimilatie, onderdrukking van de autonomie-oproep, censuur, zware economische afhankelijkheid en een voortzetting van de juridische en sociaaleconomische ongelijkheid. Het één-op-één naast elkaar plaatsen van deze negatieve gevolgen met Césaire’s argumenten voor departementalisatie verklaart naar mijn mening waarom de jonge politicus Césaire meer naïef dan ‘collaborerend’ was.

Daarnaast was het de overgrote meerderheid op Martinique die Césaire het mandaat voor departementalisatie had gegeven. Zijn charisma en zijn overtuigende retoriek tijdens de campagne speelden daarin een belangrijke rol, maar dat gold ook voor de propagandistische pers die het verhaal verspreidde dat het alternatief alleen gunstig was voor de békés en de ‘racistische’ Verenigde Staten. Het narratief was dat de verleidelijke sociaaleconomische voordelen van integratie met de immers ‘Goede’ Republiek de politieke ondergeschiktheid van

Martinique rechtvaardigden. Gelijk sociaal recht en de voortvloeiende voordelen ervan zouden echter nog decennia op zich laten wachten. Ondertussen maakte de niet waargemaakte gelijkheid de ongelijkheid zichtbaarder dan ooit en ondervond het dekoloniserende Martinique geen authenticiteit en emancipatie, maar een grondigere assimilatie en afhankelijkheid: *“Hun compromissen zijn alleen gunstig voor Frankrijk en zijn een dekmantel voor een nog strakkere koloniale overheersing.”*

Fort-de-France

Manoeuvrerend tussen vele scooters passeert de taxi een paar minuten na het *Stade Dillon* het centraal in Fort-de-France gelegen plein *La Savanne*. Op een decemberdag in 1959 laaide hier een vergelijkbaar vuur op als na het overlijden van George Floyd. Het oproer dat na het banale scooterongeluk volgde, zag Fanon als een voorteken van een mogelijke Martinikaanse revolutie. Het pronkerig koloniaal uitziende stadhuis is vanaf dit centrale plein niet te missen. Een jaar voor het betekenisvolle ongeluk veranderde burgemeester Césaire hier opnieuw van standpunt na een bezoek van de Franse minister Malraux.

Het was een voor Martinique cruciale ‘verandering van zijn hart’, omdat het overzeese departement zich op dat moment op een fundamenteel kruispunt bevond. Als Martinique namelijk de Guinéese afwijzing van De Gaulle’s grondwetsreferendum had gevolgd, had Césaire’s ‘natie’ net als het land van de door hem geprezen Sékou Touré zelfbeschikking kunnen verkrijgen. Zelfbeschikking over de nationale economie: *“ons grootste probleem is economisch, we zijn in een afhankelijkheid beland waar we uit moeten komen.”* Zelfbeschikking over de authentieke cultuur: *“assimilatie werkt onze cultuur tegen, neigt die zelfs te doden.”* En politieke zelfbeschikking: *“we zijn een volk dat door de macht gefrustreerd wordt in ons recht om onszelf te besturen.”* Ondanks deze zelfbenoemde bezwaren verkoos Césaire echter om onderdeel te blijven van de ondeelbare Franse natie en haar ‘mythe’: *“Fransen leven in mythes, de mythe die rechts Frankrijk blijft herhalen, de mythe die hun bijzondere zienswijze van de Martinikaanse departementalisatie verklaart.”*

Het Franse narratief: Césaire noemde het een mythe. Ik noem het een medaille met twee kanten. Het verhaal van Martinique is een olympisch hindernisparcours dat de gouden positieve zijde van de medaille hoopt te bemachtigen, én een gelauwerde Griekse tragedie waarbij de bronzen negatieve kant van de medaille slechts het metaal van de slavenketting is. Per slavenchip werd het Franse narratief naar Martinique verscheept. Het was het narratief van een *Mission Civilisatrice* van een *Ancien Régime* dat niet beschaafd, maar onderdrukkend was. Het

was het narratief van universaliteit en egalitarisme van de Franse Revolutie op de Martinikaanse plantage die raciaal ongelijk was. En het was het narratief een volwaardig Frans staatsburger te zijn op een gekoloniseerd Martinique. Door de paradoxen in het Franse narratief bestempelden sommige Martinikanen het narratief als een mythe, maar het motiveerde anderen om er hun leven voor te geven.

Assimilatie is de eerste pijler in het Franse narratief. De cultureel pluriforme Franse staat zag uniformiteit altijd als een van zijn belangrijkste idealen. Elke wens tot politieke en culturele autonomie door de verschillende volkeren met diverse achtergronden binnen het territorium werd eeuwenlang door assimilatie de kop ingedrukt. De constitutionele ondeelbaarheid van volk én natie bevestigden dit ideaal. Het assimilatie-ideaal belemmerde ook op Martinique de lokale taal en authenticiteit. Maar de marginalisering van de Martinikaanse cultuur kwam niet slechts door het Franse beleid. Vele bronnen tonen een vrijwillige culturele assimilatie door grote groepen van de samenleving, met name door de ‘verfranse’ mulatten en de ‘Europeanen imiterende’ bourgeoisie op het eiland. *“Frankrijk mag trots zijn op de culturele assimilatie van de bevolking”*, notuleerde de Amerikaanse consul op Martinique. *“De zwarte meet zijn waarde af aan de mate waarin hij geassimileerd is”*, schreef Fanon. De paradox was echter dat de (vrijwillig) geassimileerde Martinikaan in Frankrijk helemaal niet als ‘Fransman’ werd gezien. De Franse taal had voor deze staatsburger zelfs een exclusieve benaming: hij was geen *noir*, maar een *nègre*.

De departementalisatie van Martinique was ook een vrijwillige assimilatie. De meerderheid van de (gekleurde) bevolking gaf Césaire namelijk in 1946 het mandaat voor de volledige politieke en juridische assimilatie van het eiland. Hoewel integratie van de overzeese kolonies sinds de Derde Republikeinse grondwet de Franse tendens was, en de politiek dit door het naoorlogse verval van het koloniale rijk met een sneltreinvaart verlangde, leidde de Martinikaanse vraag ook tot de oplossing voor een oud Frans dilemma: moest Martinique, onafhankelijk van de lokale wil, slechts administratief assimileren, of verleende het moederland hetzelfde juridische en waardensysteem aan haar overzeese inwoners? Al met al was de departementalisatie voor Frankrijk een natuurlijk sluitstuk van een langdurig assimilatiebeleid waarvan Victor Schoelcher de ultieme belichaming lijkt te zijn.

De naamdrager van de school waar Césaire zijn gedachtegoed aan Fanon overbracht en hem daardoor vormde, werd op Martinique op vele manieren geëerd: een verering die Martinique sterk onderscheidt in de Caraïben en opnieuw het succes van het Franse narratief aantoonde. Een narratief waar de kolonisator na 1848 overigens wél trouw en consequent aan

bleef door als enige koloniserende macht in de Caraïben het staatsburgerschap te verlenen aan de voormalige tot slaaf gemaakte Martinikanen en door de simultane invoering van progressieve vrijheden in de metropool én op Martinique. Frankrijk voldeed hierdoor aan de tweede pijler van het eigen narratief.

Gelijkheid is het tweede republikeinse ideaal. In de Martinikaanse context bleek dit revolutionaire principe echter vanaf het eerste begin een paradox. Terwijl de Franse Revolutie de metropool transformeerde, duurde op de Martinikaanse plantage de ongelijkheid van het *Ancien Régime* voort. Ten tijde van de departementalisatie werd de plantagemaatschappij honderdvijftig jaar na de revolutie nog gekenmerkt door een raciaal ongelijk kastensysteem waarin de huidskleur de mate van stereotypering en de sociaaleconomische status bepaalde. Ook de autoritaire en gewelddadige verhoudingen tussen de voormalige (béké) slavenhouders en tot slaaf gemaakte gekleurden waren honderd jaar na de slavernij intact gebleven. Aan de afschaffing van de slavernij door Frankrijk was in 1802 overigens de herinvoering ervan voorafgegaan, de republikeinse principes ten spijt. Volgens velen personifieerden de békés de negatieve kant van de Franse medaille door hun herkomst, hun racistische onderdrukking tijdens de Tweede Wereldoorlog en hun voortdurende economische dominantie. Volgens anderen hadden ze de Franse waarden verraden.

Zoals vermeld probeerde de goede kant van de Franse medaille zich wel degelijk aan het gelijkheidsprincipe te houden. Het motiveerde voor veel Franse politici de departementalisatie. Hun andere argumenten waren de Franse traditie van assimilatie, een angst voor prestigeverlies en verval van de ondeelbare natie, principiële centralisering en democratisering en de opkomst van de Verenigde Staten in een veranderende geopolitieke wereld en tijdsgeest. De Tweede Wereldoorlog had niet alleen op Martinique de dubbelzijdige Franse medaille, belichaamd door de generaals De Gaulle en Robert, onmiskenbaar duidelijk gemaakt. Ook in de Parijse volksvergadering verduidelijkte de kostbare wederopbouw van deze oorlog hoe paradoxaal het Franse narratief was. Door het hoge geboortecijfer, het relatief lage levenspeil en de (volgens sommigen) ‘werkschuwheid’ op Martinique, manoeuvreerde Frankrijk tussen het verloochenen van het gelijkheidsideaal en het behartigen van de eigen belangen. “*Gelijkheid heeft nu eenmaal een prijskaartje*”, zei de afgevaardigde Césaire. De prijs bleek te hoog.

Avenue Frantz Fanon

De moeder van het rijke Franse gezin zoekt alvast wat euromunten om de Martinikaanse chauffeur te betalen. Enkele minuten voor hun eindbestemming rijdt de witte taxi langs *Rue Victor Schoelcher*, bibliotheek *Victor Schoelcher* en een lyceum dat *Victor Schoelcher* heet. Als het gezin uit het zwartgekleurde interieur van de auto is gestapt, rijdt de taxibestuurder terug naar zijn gezin in de sloppenwijk. De Franse vader leest aan zijn kinderen het straatnaambord van hun vakantiebestemming voor: *Avenue Frantz Fanon: psychiater, schrijver en geëngageerd theoreticus*. Geëngageerd is wat mij betreft een understatement: evenzo in relatie tot zijn geboortegrond, al beweren zijn critici van niet.

Allereerst wordt Fanons loyaliteit aan Martinique bevestigd door zijn naasten. Fanons besluit om na zijn studie als psychiater terug te keren naar zijn geboortegrond zag zijn echtgenote Josy als het bewijs hiervan. Daarnaast beweerde Manville dat zijn beste vriend ‘tot de dood’ begaan was met zijn eiland. Tevens onderbouwen Fanons artikelen in de Algerijnse vrijheidskrant *El Moudjahid* mijn stelling dat Fanon erg toegewijd was aan Martinique. Het meest in het oog springend is zijn analyse uit 1960 van de rellen die zijn eiland teisterden. Naast het feit dat het een duiding is van zijn zelfbenoemde ‘embryonale revolutie’, voert Fanon in dit opiniestuk drie kwesties aan die herhaaldelijk in zijn oeuvre terugkeren én waaruit zijn gedrevenheid voor het eiland van zijn geboorte blijkt.

Het eerste thema is zijn kritiek op de Martinikaanse politieke elite, zoals Césaire. Een jaar voordat het oproer uitbrak, hadden zij namelijk het Franse grondwetsreferendum verdedigd. Naar aanleiding hiervan schreef Fanon een polemisch kritiekstuk waarin hij indirect zijn oud-leraar afviel. Dit herhaalde hij in 1960: “*de oude geassimileerde politici moeten bang worden.*” Een tweede terugkerend thema is Fanons verlangen naar een ‘onafhankelijk’ Martinique. Hoewel hij de rellen als een voorbode hiervan zag, maakte de regionalist meermaals duidelijk dat zijn voorkeur uitging naar een ‘Caribische federatie’. Fanon lijkt hiermee waarachtig in Césaire’s voetsporen te treden. Het was immers Césaire die in zijn *Cahier* een terugreis beschreef naar een imaginair Afrikaans land waarin geen onderscheid gemaakt werd tussen *noir* en *nègre*.

Het derde thema waaruit Fanons gedrevenheid voor Martinique blijkt, is zijn hoop op een ‘koloniale omwenteling’ op Martinique. De ALN-strijder zag het oproer als de eerste nationale bewustwording van Martinique en rekende erop dat deze ‘rebelse nationale geest’ de Franse kolonisator zou verslaan en de met hen ‘collaborerende’ politieke elite op het eiland zou

betwisten. “*Het Algerijnse volk verzekert de Martinikanen van hun broederlijke sympathie en moedigt hen aan scherp te blijven in hun strijd*”: deze afsluitende Algerijnse belofte van broederschap en steun in de strijd lijkt uiteindelijk op een ultieme uiting van *geëngageerdheid*.

Dit was echter een hoop tegen beter weten in. In 1956 beaamde Fanon Césaire’s voorspelling dat een revolutie op Martinique uitgesloten was. Tijdens een ‘orakelachtig’ gesprek met de Guyanese politicus Juminer voorspelde hij dat een oproer op Martinique slechts een ‘toneelstukje’ zou zijn. Manville’s verzoek om deel te nemen aan de Martinikaanse strijd wees hij om deze reden dan ook af.

Het afwijzen van zijn beste vriend duidt echter allerminst op apathie. Aan Sartre en De Beauvoir deelde Fanon mee dat het hem frustreerde dat hij niet aan de strijd op zijn eiland deelnam. In zijn laatste levensjaren bekrachtigde hij tweemaal deze teleurstelling door kenbaar te maken dat hij zinspeelde op een terugkeer naar Martinique. Dit laatste bewijs van loyaliteit wordt bevestigd door zijn broer Joby. De Algerijnse vrijheidsstrijder legde zijn broer namelijk uit dat zijn afgewezen ambassadeurschap op Cuba met name een teleurstelling was omdat deze functie hem dichterbij zijn geboortegrond had gebracht. Fanons idealisme zette een nieuwe fase in en nostalgie liet hem terugverlangen naar zijn tijd op het Victor Schoelcher Lyceum. De universele Martinikaan was alleszins geëngageerd met zijn geboorte-eiland.

Niet Victor Schoelcher, maar zijn leraar Césaire op het Schoelcher Lyceum had Fanon bevrijd van de mentale slavernij en de traditie van zelfhaat die generatieslang op Martinique werd doorgegeven. Anderzijds behoorde Césaire tot de generatie die nog geloofde in de Goede Republiek en haar idealen. Maar deze gouden zijde van de Franse medaille was voor Fanon, door de vele desillusies en ontgoochelingen in zijn ‘mythische’ moederland, net zo *slavenbrons* geworden als de andere kant van de medaille. Hij ontwikkelde een nieuw narratief, een derde uitweg uit de kolonisatie.

Fanons derde uitweg was niet assimilatie of een pragmatisch compromis, maar revolutie. De revolutionaire onafhankelijkheidsstrijd zag de psychoanalyticus als een ‘therapie’ voor de gekoloniseerde ‘verworpenen’. De diagnose was vervreemding, de symptomen waren zelfverloochening en ontmenselijking. De ziekte was assimilatie en het medicijn was emancipatie. Niet cultuur was het hoofdbestanddeel van dit medicijn (dat zag hij namelijk als een placebo), maar strijd. De Algerijnse revolutie was Fanons inspiratie én zijn empirische bewijs.

Het therapieplan zag er als volgt uit: allereerst moest de gekoloniseerde massa politiek bewustzijn en verantwoordelijkheid bijgebracht worden. Vervolgens diende een nieuwe nationale economie uitgevonden te worden. Tot slot zou een revolutionair (democratisch) leiderschap de inmiddels politiek bewuste massa mobiliseren. Zelfbeschikking, een nationale wil en verrijkende relaties met andere vrije volken waren tekenen van heling. Fanons behandeling was echter niet vrijblijvend. Genezing vereiste ook een driedelige ‘chemotherapie’: decentralisatie, een stop van de Europese import en een structurele ontkoppeling van de bestaande juridische en politieke instituties.

Met Fanons behandelwijze in het achterhoofd, kunnen de therapie van de patiënt Martinique en de feitelijke behandeling door ‘therapeut’ Césaire geanalyseerd worden op basis van de bevindingen van mijn onderzoek. Het blijkt dan dat Martinique aan geen enkel stadium van Fanons stappenplan voldeed.

Hoewel de ‘rituele’ stakingsbereidheid en onrust op Martinique erop wijzen dat het debat op het eiland sterk aanwezig was, laten de uitslagen van de referenda zien dat een grote meerderheid van de bevolking uiteindelijk liever de status-quo verkoos dan autonomie of onafhankelijkheid. Ook de doorgaans lage electorale scores van de separatistische partijen wijzen daarop. Wel altijd succesvol bij verkiezingen, onophoudelijk een halve eeuw lang, was Césaire. Het maakte zijn kiezers niet uit dat hij van standpunt of politieke kleur veranderde. De politicus was namelijk een charismatische redenaar en een beroemd politiek ‘instituut’.

“Als onderdeel van de koloniale orde zullen ze geen radicale verandering kunnen bereiken.” De Martinikaanse plantagemaatschappij beschreef ik reeds als hiërarchisch en autoritair. Zijn electoraat was trouw en toegewijd en op zijn eiland heerste een onverschillig politiek bewustzijn: hoewel het Césaire’s utopie was om ‘het passieve Martinique om te vormen tot een actieve politieke entiteit die opkomt voor de eigen belangen’, lijkt het erop dat de gemiddelde Martinikaan instinctief weinig op had met (radicale) veranderingen. Ook vermoed ik dat de diepgewortelde (koloniale) plantagepsychologie hierin een belangrijke rol heeft gespeeld. Daarnaast was het Césaire zelf die vlak voor zijn dood concludeerde dat het zijn volk aan twee andere wezenlijke onderdelen van Fanons theorie ontbrak: verantwoordelijkheid en organisatie.

Césaire benoemde niet alleen de Martinikaanse onwil tot verandering, maar verklaarde deze ook: *“zonder de Franse overdrachten kan het eiland niet overleven, we zouden niet eens een derde van de ambtenaren kunnen betalen.”* Ook de afhankelijkheid van de publieke sector

is sinds de zestiger jaren een belangrijke verklaring geworden voor de grote steun voor de status-quo. Martinique stemde daarmee echter in met een tweesnijdend zwaard. Want hoewel uitkeringen en ambtenarensalarissen als voordelen werden gezien, benadeelde deze *verslaafde* afhankelijkheid de lokale economie en werkte *onafhankelijkheid* tegen. Het bracht het Martinikaanse volk, de Martinikaanse politiek en zelfs de separatistische partijen op het eiland in een moeilijke spagaat: principieel kiezen voor onafhankelijkheid of pragmatisch vasthouden aan de bestuurlijke en financiële privileges van de door Frankrijk ‘gespekte’ publieke sector. *“De elite schept door haar concessies juist de voorwaarden van haar eigen bestaan en groei.”*

Enkele maanden voordat vijftienennegentig procent van de Martinikanen Césaire’s stemadvies opvolgde en bij het referendum de status-quo boven onafhankelijkheid verkoos, deed Fanon een andere voorspelling: *“waarschijnlijk zullen ze voor een symbolische motie stemmen en daarna begint hun wanhoop en misère weer van voor af aan.”* Een jaar later ontvlamden de Martinikaanse misère en wanhoop een oproer dat net zo snel uitdoofde als opgelaaid was. Tegen de tijdsgeest van onafhankelijkheidsbewegingen en revoluties in verkoos het eiland een atypische dekolonisatie door integratie met de kolonisator en zette de revolutionaire geest er nooit voet aan wal. De politieke passiviteit en het gebrek aan een revolutionaire beweging werden door zowel Césaire als Fanon benoemd. Het was de reden waarom Fanon zijn strijd buiten zijn geboortegrond uitvocht. Maar ver verwijderd van Martinique onderzocht hij wel de oorzaak ervan. Een achtergrond die Césaire ook onderschreef. Een aanleiding die ook ik onderken: de koloniale erfenis.

Fanon zag strijd als de essentie van dekolonisatie, Césaire zag dat in cultureel zelfbewustzijn. Aan beide aspecten ontbrak het in de Martinikaanse maatschappij als gevolg van het koloniale verleden. Geen strijd, maar de Franse wet schafte in 1848 de slavernij op Martinique af. De tot slaaf gemaakte Martinikaan ontworstelde zich niet van zijn onvrijheid van, maar door de kolonisator. Fanon redeneerde dat hierdoor op zijn eiland geen (verlangen naar) zelfbewustzijn ontstond, maar dat de psychologische slavernij voortduurde: *“het blijft de Franse meester die de focus van de daden van de Martinikaanse slaaf blijft.”* Ik heb twee kritiekpunten op Fanons argumentatie: ten eerste kwamen tot slaaf gemaakte Martinikanen wel degelijk verschillende keren in opstand. Ten tweede bereikten enkele Britse en Spaanse kolonies wél onafhankelijkheid, ondanks hun vergelijkbare ‘geweldloze’ afschaffing van de slavernij.

Ik beargumenteer daarnaast een ander gevolg: Frankrijk schonk aan de voormalige tot slaaf gemaakte Martinikanen tegelijkertijd het staatsburgerschap. Hierdoor associeerden zij

vrijheid, in tegenstelling tot de Antilliaanse niet-staatsburgers van de andere koloniale machten, met gelijkheid (van staatsburgerschap). Volgens deze redenatie verbonden Britse of Spaanse Antillianen vrijheid eerder met onafhankelijkheid, terwijl op Martinique het verkrijgen van dezelfde gelijke rechten als andere Franse staatsburgers het hoofddoel werd. Door dit debat verschoof de zoektocht naar de eigen identiteit naar de achtergrond en werd het speerpunt van de ‘nationale’ trots niet het ‘Martinikaans’ zijn, maar dezelfde status verkrijgen als de metropolitaanse Fransman. Mijn argumentatie bevestigt daarmee Fanons stelling dat de mentale slavernij op Martinique voortduurde: *“omdat het ‘de ander’ is die de Martinikaan in zijn behoefte voldoet om zijn status te verbeteren.”*

Dit wordt vervolgens onderschreven door twee, diametraal tegenover elkaar staande bronnen. De eerste bron is afkomstig van de Amerikaanse consul op Martinique: *“er is een slavenpsychologie blijven bestaan die de grondslag is voor de meeste kwesties op Martinique.”* De tweede bron is afkomstig van de politicus die door deze consul beschuldigd was van een ‘haatpropaganda’ tegen zijn land, waarin hij tevens ongewenst was verklaard. Césaire streed als gedeputeerde tijdens zijn gehele politieke loopbaan voor dezelfde status als de metropolitaanse Fransman, maar ook voor het zelfbewustzijn van zijn volk: *“bewustwording van de eigen identiteit is een eerste vereiste.”* Evenals Fanon en de consul wijdde Césaire dit aan het koloniale verleden, namelijk aan de ‘dubbele deportatie’: door de slavernij en de diaspora voelde de Martinikaan zich niet thuis in de blanke wereld en evenmin in de donkere wereld.

Als iemand voldeed aan de ‘dubbele deportatie’, dan was het Fanon. Maar de zelfverklaarde Algerijn definieerde het anders, namelijk als het ‘dubbele narcisme’. Omdat miskenning het resultaat was van de Martinikaanse vraag om erkenning, leidde dit volgens hem en volgens Césaire tot verschillende maatschappelijke kwesties op het eiland: zelfhaat, een minderwaardigheidscomplex, intern racisme, bewieroking van uit de metropool teruggekeerde Martinikanen en overcompensatie. Daarnaast bevestigt Zeilig het verband tussen de koloniale erfenis op het eiland en (de aanwezigheid van) de genoemde maatschappelijke problemen: *“op Martinique bepaalt je pigment je status.”*

“Blank betekent op Martinique bourgeois, ook al ben je donker. Een arme neger is er een neger, een rijke neger is daar een mulat.” De bevolking op Martinique is raciaal verdeeld in békés, mulatten, nègres en ‘Aziaten’. Deze etnische groepen vertellen door hun herkomst elk apart van elkaar een fragment van het verhaal van de gefragmenteerde samenleving. De békés zijn voormalige slavenhouders en de ‘één-procent’ die nog steeds de lokale economie

domineert. De mulatten zijn afstammelingen van de vrijgeboren gekleurden die het product waren van een gemengd huwelijk tussen slavenhouders en tot slaaf gemaakte concubines. In tegenstelling tot de andere gekleurden, de tot slaaf gemaakte *nègres*, waren ze vrij, lichter getint en mochten ze grond bezitten. De ‘Aziaten’ zijn de jongste groepering op Martinique. Deze heterogene kaste wordt gevormd door (nazaten van) contractarbeiders uit India, China en Libanon die op het eiland kwamen werken nadat de slavernij was afgeschaft. Uit deze beknopte beschrijving blijkt dat de sociaaleconomische positie en daarmee het aanzien van de Martinikaan overlapt met de etniciteit, oftewel het pigment van de huid. Hoe blank(er) en Frans(er) men zich voordeed, hoe meer men zich onderscheidde van de andere gekleurden. Assimilatie was daarmee voor hen een schild tegen racisme en een opstap in aanzien, oftewel zelfwaarde: *“De Martinikaan bezit geen zelfwaarde en is in elk opzicht afhankelijk van de ander.”*

Assimilatie en gelijkheid waren naast de twee pijlers tevens de twee paradoxen in het Franse narratief, dat zodoende voor Martinique een dubbelzijdige medaille bleek. De departementalisatiewet, *la loi d’assimilation* in Frankrijk, was idealiter het sluitstuk van de twee Franse idealen, maar ook het sluitstuk van de koloniale tijd. Andermaal een paradox. Departementalisatie betekende echter op Martinique uiteindelijk juist de ontplooiing van het zelfbewustzijn. Hoewel de ondergeschiktheid van de authentieke cultuur aan de dominante Franse cultuur aanvankelijk groter werd, was de mate van geloofwaardigheid van het Franse narratief gelijkwaardig aan de populariteit van de eigen cultuur. Met andere woorden: hoe ongeloofwaardiger de departementalisatie was voor de Martinikaan, des te prominenter de aanwezigheid van de lokale cultuur en de roep om autonomie op zijn eiland.

Deze ‘departementalisatie paradox’ gold ook voor Martinique’s afgevaardigde in Parijs. Toen zijn initiatiefwet niet opleverde wat hij ervan verwacht had, verschoven Césaire’s standpunten naar autonomie en decentralisatie. Hiermee verlegde ‘therapeut’ Césaire zijn dekolonisatie-narratief meer in de richting van het narratief van Fanon. Ik toonde al aan dat de voormalige leraar ook in zijn visie op de Martinikaanse (lokale) economie en in de (Guinéese en Algerijnse) onafhankelijkheidsstrijd solidair was geweest met zijn oud-leerling. Mijn onderzoek toont echter ook aan hoe uiteenlopend Césaire’s politiek met het ‘therapieplan’ van Fanon was. In plaats van het door Fanon gewenste ontkoppelen van de koloniale juridische en politieke instituties, integreerde Césaire deze instituties in 1946 juist structureel met de instituties van zijn eiland. Maar ook na het inruilen van assimilatie voor autonomie volhardde de pragmaticus in zijn *rationele dekolonisatie* van Martinique.

Fanons critici suggereren dat zijn radicale, utopische en *ideologische dekolonisatie*-ideeën geen identificeerbare nalatenschap hebben achtergelaten op Martinique. Het klopt inderdaad dat de politieke partijen op zijn geboorte-eiland hem gedurende de zestiger jaren doodzwegen. Voor een nieuwe generatie Martinikanen bleef hij daarentegen springlevend. Deze generatie vormde sinds de rellen in Fort-de-France een nieuwe sociale beweging en belichaamt mijn verweer op de kritiek dat Fanon geen rol van betekenis heeft gespeeld op Martinique.

Deze ‘babyboom generatie’ was in 1946 onderdeel van de (rechts-)Franse motivatie om Martinique geen gelijke sociale wetgeving te gunnen: “*Antillianen krijgen teveel kinderen.*” Hun ouders waren Fanons strijdbare ‘lumpenproletariaat’ dat op Martinique echter door hem als passief en krachteloos werd beoordeeld, maar wiens miserabele toestand door Césaire in Parijs strijdvaardig aan de orde was gesteld. Net als Césaire had deze oorlogsgeneratie nog geloofd in de voordelen van assimilatie en hun vertrouwen gesteld in de Goede Republiek en departementalisatie. Toen hun hoop wanhoop werd, vormden ze in de vijftiger jaren onder aanvoering van Césaire een sociale beweging die door middel van stakingen opriep tot hervormingen en autonomie. Ook in het verval van deze beweging had Césaire een groot aandeel: zijn breuk met de communisten zorgde voor verdeeldheid en door de positieve effecten van zijn onderhandelingen (een hoger ambtenarensalaris en een hoger minimumloon) luwde (kortstondig) de Martinikaanse storm.

De kortdurende stilte die aan het oproer in 1959 voorafging, werd doorbroken door een nieuwe generatie jongeren. Deze tweede sociale beweging demonstreerde echter met een ander gemoed. De verschillen met hun ouders waren dan ook groot. Om te beginnen groeiden ze op in een tijd waarin dekoloniale revoluties het nieuws domineerden, terwijl ze direct de mislukte departementalisatie en de ongelijke sociale wetgeving ervaarden, hoewel ze actief op de voordelen ervan hadden gehoopt. Daarnaast studeerden ze in grote Franse steden. Hier werden zij mondiger en kwamen zij in aanraking met (Algerijnse) antikoloniale vrijheidsstrijders met wie ze zich gingen vereenzelvigen. Hun mondigheid kwam tot uiting door geen enkele ongelijkheid meer te accepteren en zich te distantiëren van elke vorm van assimilatie. In plaats van de zelfassimilatie van hun ouders vormden ze een alternatieve identiteit, terwijl ze Césaire’s Négritude afwezen. Ze verwierpen de voortdurende status-quo van hun eiland, maar ook de ‘rondetafelgesprekken’ voor autonomie. Evenals Fanon waren ze het oneens met de door hem gedemoniseerde politieke elite, onder wie Césaire, maar Fanons vrijheidsstrijd in Algerije was daarentegen een inspiratie.

De invloed van het gedachtegoed van Fanon blijkt niet slechts uit hun standpunten. Verschillende bronnen verklaren ondubbelzinnig zijn impact op de nieuwe sociale beweging. Om te beginnen is er echtgenote Josy: “*ze waren zijn fans en deserteerden zelfs uit het Franse leger om mee te helpen met het Algerijnse verzet.*” De Algerijnse Martinikaan had in zijn geëngageerde artikel uit 1960 inderdaad opgeroepen om uit het leger te deserteren en meermaals zijn (Algerijnse) strijd met de strijd op Martinique verbonden. Confiant en Blérard waren twee van deze Martinikaanse deserteurs en strijders voor de Algerijnse zaak. Hun poëzie bewijst niet alleen Fanons invloed op hen, ze droegen hun werk ook aan hem op.

Ook op Martinique is de strijd van Fanon zichtbaar. De nieuwe generatie richtte daar de revolutionaire antikoloniale OJAM op. Uit het weekblad *Matouba* van deze organisatie blijkt onomwonden de impact die Fanon op hen heeft gehad. De idealist die zijn idealen nooit op zijn geboorte-eiland verwezenlijkte, wordt in dit weekblad bejubeld als een profeet en een apostel. Zoals Fanon voorspelde en hoopte, riep het blad op dat na Algerije Martinique aan de beurt was. En net zoals hun inspirator propageerde, eisten de schrijvers van *Matouba* een volledige verwijdering van het koloniale systeem en zetten zij aan tot een strijd die de Martinikaan zijn menselijkheid weer terug moest geven.

De grootste erfgenaam van Fanons gedachtegoed op Martinique was echter Glissant. In de decennia na het overlijden van zijn voormalige schoolgenoot van het Victor Schoelcher handelde hij zoals Memmi had gehoopt dat Fanon had gehandeld: “*Fanon had terug moeten keren naar Martinique om te vechten op zijn eiland.*” Glissant verrichte niet slechts hetgeen zijn voormalige leraar, van dezelfde school als Fanon, hem had onderricht. Sterker nog, met de oprichting van de FAGA volbracht hij dat wat Césaire drie jaar daarvoor slechts ter sprake had gebracht: een Martinikaans front en autonomie. Ondanks een aanvankelijk enthousiasme had Fanon het verzoek van zijn beste vriend om deel te nemen aan Glissants Front echter afgeslagen. Nog afwijzender was Césaire geweest: “*De FAGA bestaat uit een stelletje schuimbekkende ambitieuzen.*” Dit alles verklaart waarom Glissant in 1973 schreef: “*Noch Césaire, noch Fanon heeft iets concreets bereikt.*” Maar was dit echt het geval?

Evenals Glissant waren Césaire en Fanon overtuigd antikoloniaal. Césaire’s dekoloniale pad was echter verschillend en in de context van hun tijd zelfs tegengesteld van het pad van Fanon. Niettemin was imperialisme minder vanzelfsprekend geworden gedurende de jaren waarin zijn oud-leerlingen ideologisch volwassen waren geworden dan tijdens Césaire’s ideologische vorming in Parijs. De pragmaticus verdedigde zijn departementalisatie tweemaal als een rationeel besluit: eerst als een opstap naar meer gelijke rechten, daarna als een aanzet

tot meer autonomie. Beide keren, in 1946 en in 1958, legde hij hiervoor zijn vertrouwen in de Franse macht en hij voelde zich beide keren verraden.

‘Césaire, vader van de departementalisatie. Vader van de Martinikaanse natie.’ Opdat zijn ‘kinderen’ (met name de meest behoeftigen) een beter welzijn zouden verkrijgen, had de vaderlijke staatsman Césaire twee petten op. Dit betekende dat hij constant moest schipperen tussen twee uitersten. Enerzijds sprak en schreef hij felle antikoloniale woorden ten behoeve van autonomie: *“de Martinikaanse natie”*, en een authentieke identiteit: *“wij hebben onze eigen particulariteit.”* Anderzijds wist de rationalist deze retoriek te verzoenen met loyaliteit en dankbaarheid voor de ‘Goede Republiek’ en haar gelijkheidsideaal: *“ik begroet in uw persoon de grote Franse natie waar wij zo hartstochtelijk aan zijn gehecht.”* Uit het bronnenmateriaal maak ik op dat Césaire ervan overtuigd was dat hij met het verzoenen van deze uitersten de toestand van zijn volk kon verbeteren.

Desalniettemin bereikte hij met de departementalisatie aanvankelijk het tegenovergestelde van zijn verwachtingen. Bovendien pakte hij met De Gaulle’s grondwetsreferendum niet zijn kans om deze ‘vergissing’ goed te maken: *“het dekolonisatieproces, dat zo goed is ingezet door de regering, moet worden voortgezet.”* Daarentegen vind ik dat de ongelukkige resultaten van 1946 niet aan Césaire kunnen worden toegeschreven. Hij had immers op een andere uitkomst gerekend en verkondigde dat ook in de Franse volksvergadering. Door middel van zijn inbreng tijdens debatten en de sociale beweging die hij aanvoerde, oefende hij daar een voortdurende druk uit op de Franse overheid. De Franse concessies die hem in 1958, een week voor aanvang van het referendum, van standpunt hadden doen veranderen, zag Césaire als een uitbetaling voor de pressie die hij had uitgeoefend.

‘Geen woorden, maar daden’, had Glissants verweer hierop kunnen zijn geweest. Césaire’s pragmatische politiek had op den duur welzeker een hogere levenspeil voor veel Martinikanen tot gevolg. De vele ‘uitbarstingen’ van het Martinikaanse volk laten echter een sluimerend ongenoegen en een roep om radicalere hervormingen dan slechts de bereikte (welvaarts)groei van de publieke sector zien.

De harmonieuze Césaire had weliswaar kunnen kiezen voor het conflictueuze narratief van Fanon: uit deze conclusie blijkt immers dat nagenoeg al zijn negatieve voorspellingen zijn uitgekomen. Het bronnenmateriaal maakt Césaire’s afwijkende keuze echter ook goed verdedigbaar. Om te beginnen deelden beiden elkaars perspectief over de ‘onderworpenen’ en de lokale economie. Daarnaast zorgde het Franse beleid inzake Martinique ervoor dat

verschillende argumenten die voor onafhankelijkheid pleitten, werden weggenomen. Ten eerste was progressieve wetgeving al geïmplementeerd. Ten tweede was democratisering het Franse middel om de ongelijke koloniale structuur op het eiland te beëindigen. Ten derde werd decentralisering na 1958 geleidelijk doorgevoerd. Verder bewees de praktijk van het onafhankelijke Haïti en Congo dat de theorie van Fanon niet altijd verbetering betekende. Ofschoon hij Algerije als het ‘empirische bewijs’ van zijn dekolonisatietheorie zag, heeft Fanon nooit het succes van zijn narratief ná een bevochten onafhankelijkheid kunnen bewijzen. De vergelijking tussen de Martinikaanse en de Algerijnse dekolonisatie is overigens een interessant onderwerp voor vervolgonderzoek.

Wetenswaardig is ook een andere vergelijkingsstudie: het toetsen van de economische ontwikkeling op Martinique vanaf 1946 met die van onafhankelijk geworden andere Caribische eilanden. Een laatste argument dat voor Césaire pleit, is namelijk het relatief hoge levenspeil van Martinique in de regio. De genoemde dekoloniale vergelijkingsonderzoeken tonen de relevantie van het duiden van Glissants andere uitspraak aan: *“Martinique zou wel eens het enige voorbeeld van een werkelijk succesvolle kolonisatie kunnen zijn.”*

De twee ‘gekoloniseerde’ narratieven hebben op Martinique niet bereikt wat ze propageerden. Ondanks Césaire’s politieke vechtlust en Fanons daadwerkelijke strijdvaardigheid. De idealist had de pragmaticus al voorspeld dat zijn concessies de koloniserende macht zouden versterken. De pragmaticus had de idealist al laten weten dat zijn radicale omwenteling op Martinique niet in het verschiet lag. Beiden boksten op tegen een krachtiger narratief : het ‘koloniserende’ Franse narratief.

Op papier leek departementalisatie de perfecte vorm van dekolonisatie toen Martinique op 19 maart 1946 in het hart van de koloniserende macht politiek gedekoloniseerd werd: Frankrijk voldeed aan zijn idealen (en geopolitieke ambities) en de Martinikaan verkreeg volledige gelijkheid. In werkelijkheid was het echter niet het einde van de kolonisatie. De departementalisatie had meer schijn van een vervulde politieke kolonisatie en het was feitelijk het sluitstuk van een assimilatieproces. Enerzijds was dit een opgelegd assimilatiebeleid uit de koloniale tijd. Anderzijds was het een vrijwillige assimilatie door een aanzienlijk deel van de raciaal gefragmenteerde samenleving waarin de huidskleur de status bepaalde. Dit assimilatieproces onderscheidde de Franse kolonisator en de kolonie Martinique van andere koloniale structuren.

Het onderscheid werd nog groter toen de voormalig tot slaaf gemaakte Martinikanen in 1848 niet slechts de afschaffing van de slavernij, maar ook het Franse staatsburgerschap cadeau kregen. De dubbelzijdige Franse medaille betekende voor de Martinikaan dat het hindernisparcours naar gelijkheid belangrijker werd dan de eigen identiteit. Daarnaast versterkten de propagandistische pers vanaf 1881 en de dienstplicht het Franse narratief. Daartegenover belemmerden de (politieke) passiviteit en het gemis van een actieve cultuur de vorming van een revolutionaire beweging of narratief. Dit tezamen verklaart mijns inziens waarom op Martinique geen collectieve nationale identiteit ontstond. Bovendien ben ik ervan overtuigd dat al mijn voorgaande conclusies in belangrijke mate het atypische dekolonisatieproces van het Franse overzeese departement verklaren.

Niet Césaire's Négritude, maar een onverwacht gevolg van zijn departementalisatie bracht de (recente) ontwikkeling van een Martinikaanse identiteit teweeg. Aan de ene kant maakte de voortdurende ongelijkheid het Franse assimilatiebeleid en de Republikeinse mythe steeds ongeloofwaardiger. Aan de andere kant werd hierdoor het cultureel en politiek zelfbewustzijn op Martinique krachtiger, zodoende ook de roep om autonomie en de groei van protestbewegingen. Op den duur is het immers voor ieder volk frustrerend als het gecontroleerd wordt door een extern land waarop maar moeizaam controle kan worden uitgeoefend. In het bijzonder in een tijdsgeest van dekoloniale onafhankelijkheidsoorlogen.

Dekolonisatie is het proces waarin een door een buitenlandse macht gedomineerde groep en territorium zich politiek en/of cultureel en/of economisch loskoppelt van deze buitenlandse macht. Het belangrijkste verschil tussen een nekoloniaaal systeem en de vroegere koloniale structuur is de omschakeling van een directe vorm van uitbuiting naar een indirecte vorm van overheersing. In de meeste gevallen is deze uitbating of overheersing economisch van aard.⁴⁰¹

Afgezien van dit laatbloeiend Martinikaans zelfbewustzijn en twee kort na elkaar volgende grootschalige sociale bewegingen die ieder afzonderlijk aangewakkerd werden door het narratief van Césaire en van Fanon, laten de recente COVID19-rellen de volgende staat van Martinique zien. Allereerst is de lokale economie marginaal, niet duurzaam en afhankelijk van de Franse import. Het grote werktekort dat hiervan het gevolg is en de bureaucratisering door de departementalisatie hebben daarnaast geleid tot een subsidiaire afhankelijkheid van

⁴⁰¹ Mijn definities van *dekolonisatie* en *nekoloniaal*. Zie pagina 19.

Frankrijk. Ondanks de decentralisering van de tachtiger jaren is de metropolitaanse institutionalisering op het eiland nog diep geworteld en is de centrale Franse macht er, vanwege de hoge overheidsuitgaven, eveneens erg groot. Dit beperkt enerzijds de uitvoerende vrijheid van lokale politici en marginaliseert anderzijds een roep om verregaande autonomie of onafhankelijkheid. Alles overziend motiveert dit waarom de ambivalente Martinikaanse samenleving gevangen blijft in een tweestrijd. Het is het tweegevecht tussen de opstandige wapenkreet van Fanon en het rationele adagium van Césaire. Het is tweedracht die gevangen blijft door het tweesnijdend zwaard van de status-quo. Het is het neokoloniaal status-quo na een succesvolle kolonisatie dat naarstig op zoek is naar een nieuw narratief.

5. Bibliografie

I. Literatuur

Primair:

- Boukman, D., *Chants Pour Hâter la Mort du Temps des Orphée* (Parijs 1967).
- Césaire, A., *Cahier d'un Retour au Pays Natal* (Parijs 1993).
- Césaire, A., 'Culture and Colonisation', *Présence Africaine* 8:10 (1956) 194.
- Césaire, A., *Discourse on Colonialism* (New York 2001).
- Césaire, A., *Écrits politiques. Discours à l'Assemblée Nationale, 1945-1983* (Parijs 2013).
- Césaire, A., *La Tragédie du Roi Christophe* (Parijs 1963).
- Césaire, A., *Lettre à Maurice Thorez. Discours à la Maison du Sport* (Fort-de-France 1956).
- Césaire, A., *Notebook of a Return to the Native Land* (Middletown 2001).
- Césaire, A., *Resolutely Black. Conversations With Françoise Vergès* (Londen 2019).
- Césaire, A., *Toussaint Louverture* (Parijs 2000).
- De Beauvoir, S., *La Force des Choses* vol. 2 (Parijs 1963).
- Fanon F., *Œuvres* (Parijs 2001).
- Fanon, F., *Black Skin, White Masks* (New York 2008).
- Fanon, F., *Les Damnés de la Terre* (Parijs 1991).
- Fanon, F., *Les Damnés de la Terre* (Parijs 2002).
- Fanon, F., *Œuvres* (Parijs 2001).
- Fanon, F., *Peau Noire, Masques Blancs* (Parijs 1952).
- Fanon, F., 'Racism and Culture', *Présence Africaine* 8:10 (1956) 130.
- Fanon, F., *The Wretched of the Earth* (New York 2021).
- Fanon, F., *Toward the African Revolution : Political Essays* (New York 1988).
- Fanon, F., *Zwarte huid, witte maskers* (Amsterdam 2018).
- Glissant, E., *Caribbean discourse: Selected Essays* (Charlottesville 1989).
- Glissant, E., 'Culture et Colonisation: L'équilibre Antillais', *Esprit* 305:4 (1962) 588-595.
- Glissant, E., 'Introduction à une Étude des Fondements Socio-historiques du Déséquilibre Mental', *Acoma I* (1971) 78–99.
- Juminer, B., 'Hommage à Frantz Fanon', *Présence Africaine* 40:1 (1962) 138.
- Macouba, A., *Eiâ ! Man-Maille !: L'émeute de Décembre 1959 à Fort-de-France en Martinique* (Parijs 1981).
- Malraux, A., *Anti-memoirs* (New York 1968).
- Memmi, A., *La Vie Impossible de Frantz Fanon* (n.p. 1971).
- Relouzat, R., 'Frantz Fanon à Travers Son Oeuvre', *Matouba* 2:4 (1962) 27.
- Schoelcher, V., *De l'Esclavage des Noirs, et de la Législation Coloniale* (Parijs 1833).

Secundair:

- Abdel-Shehid, G., 'In Light of the Master: Re-reading Césaire and Fanon', *The CLR James Journal* 23:1/2 (2017) 178.
- Abenon, L., *Les Dissidents des Antilles dans les Forces Françaises Libres Combattantes, 1940-1945* (Fort-de-France 1999).
- Ageron, C.R., *Modern Algeria: A History From 1830 to the Present* (Londen 1991).
- Alliot, D., *Le Communisme est à l'Ordre du Jour : Aimé Césaire et le PCF, de l'Engagement à la Rupture, 1935-1957* (Poche 2014).
- Andrews, M., *The Limits of Institutional Reform in Development : Changing Rules for Realistic Solutions* (Cambridge 2013).
- Arnold, A.J., 'Césaire is Dead', *French Politics, Culture and Society* 27:3 (2009) 9-10.
- Badiou, A., *Metapolitics* (Londen 2012).
- Bernasconi, R., 'The Assumption of Negritude: Aime Césaire, Frantz Fanon, and the Vicious Circle of Racial Politics', *Parallax* 8:2 (2002) 69-83.
- Bishop, M., *The Political Economy of Caribbean Development* (Londen 2013).
- Bondy, F., *European Notebooks: New Societies and Old Politics, 1954-1985* (New York 2018).
- Bouvier, P., *Aimé Césaire, Frantz Fanon : Portraits de Décolonisés* (Parijs 2010).
- Browne, K., *Creole Economics: Caribbean Cunning Under the French Flag* (Austin 2005).
- Burton, R., 'Nos Journées de Juin: the Historical Significance of the Liberation of Martinique (1943)' in: H.R. Kedward en N. Wood eds., *The Liberation of France: Image and Event* (Oxford 1995).
- Caute, D., *Fanon* (Londen 1975).
- Chathuant, D., 'La Guadeloupe Dans L'obédience de Vichy (1940-1943)', *Bulletin de la Société d'Histoire de la Guadeloupe* 91:1 (1992) 25.
- Cheek, J.M., 'Identity Orientations and Self-Interpretation' in: M. David en N. Cantor eds., *Personality Psychology: Recent Trends and Emerging Directions* (New York 1989) 341.
- Cherki, A., *Frantz Fanon: A Portrait* (Londen 2010).
- Chivallon, C., 'Espace, mémoire et identité à la Martinique. La Belle Histoire de Providence', *Annales de Géographie*: 113 (2004) 405-406.
- Church, C.M., *The Politics of Disaster in a Colony of Citizens: Compatriotism, Citizenship, and Catastrophe in French Martinique (1870 - 1902)* (Berkeley 2014).
- Confiant, R., *Aimé Césaire. Une Traversée Paradoxale du Siècle* (Parijs 2006).
- Connelly, M., *A Diplomatic Revolution: Algeria's Fight for Independence and the Origins of the Post-Cold War Era* (Oxford 2002).
- Constant, F., 'Aimé Césaire et la Politique', *French Politics, Culture and Society*: 27 (2009) 36.
- Corzani, J., 'Guadeloupe et Martinique: La Difficile Voie de la Négritude et de l'Antillanité', *Présence Africaine*: 76 (1970) 28.
- Daily, A.M., 'Race, Citizenship, and Antillean Student Activism in Postwar France, 1946-1968', *French Historical Studies* 37:2 (2014) 352, 353.
- Deferme, J., *Uit de ketens van de vrijheid* (Leuven 2007).
- Dubois, L., *A Colony of Citizens: Revolution and Slave Emancipation in the French Caribbean, 1787-1804* (Londen 2004).
- Ehlen, P., *Franz Fanon : A Spiritual Biography* (New York 2000).
- Elisabeth, L., 'Départementalisation Adaptée 1958-1960 : Une Espèce d'Autonomie', *Outre-Mers. Revue d'Histoire* 368-369 (2010) 78-80.

- Elisabeth, L., *Le Référendum de 1958 à la Martinique* (2008).
- Étien, R., *La Recomposition Territoriale: Un Défi Pour la Guadeloupe* (Point-à-Pitre 2011).
- Fanon, J., *Frantz Fanon, My Brother* (Maryland 2014).
- Fanon, J., *Frantz Fanon: De la Martinique à l'Algérie et à l'Afrique* (Parijs 2004).
- Geismar, P., *Fanon: A Biography* (New York 1971).
- Gendzier, I.L., *Frantz Fanon: A Critical Study* (New York 1973).
- Germain, F., 'For the Nation and for Work: Black Activism in Paris of the 1960s' in: W. Pojmann ed., *Migration and Activism in Europe Since 1945* (New York 2008) 15-32.
- Gibson, N., *Fanon. The Postcolonial Imagination* (Cambridge 2003).
- Giraud, M., 'De la Négritude à la Créolité: Une Évolution Paradoxe à l'Ère Départementale' in: Justin Daniel en Fred Constant eds., 1946-1996: Cinquante Ans de Départementalisation Outre Mer (Parijs 1997) 385.
- Gordon, L.R., *Introduction to Fanon: A Critical Reader* (Cambridge 1996).
- Green, D., *How Change Happens* (Oxford 2016).
- Guérin, D., 'Les Antilles. Département ou Colonie?', *Alithéa* 3:5 (1964) 185.
- Guérin, D., *Les Antilles Décolonisées* (Parijs 1956).
- Hale, T.A., 'Les Écrits d'Aimé Césaire : Bibliographie Commentée', *Études françaises* 14:3 (1978) 363.
- Hansen, E., *Frantz Fanon : Social and Political Thought* (Ohio 1977).
- Hartkopf Schloss, R., 'The February 1831 Slave Uprising in Martinique and the Policing of White Identity', *French Historical Studies* 30:2 (2007) 203-204.
- Horvath, F.R., 'A Definition of Colonialism', *Current Anthropology* 13:1 (1972) 45-57.
- House, J., 'Colonial Racisms in the 'Métropole:' Reading Peau Noire, Masques Blancs in Context' in: Max Silverman ed., *Frantz Fanon's Black Skins, White Masks: New Interdisciplinary Essays* (New York 2005) 50.
- Jalabert, L., 'Les Mouvements Sociaux en Martinique Dans les Années 1960 et la Réaction des Pouvoirs Publics', *Études Caribéennes* 17 (2010) 7-12.
- Julien, E., 'Terrains de Rencontre: Césaire, Fanon, and Wright on Culture and Decolonization', *Yale French Studies* 98 (2000) 159.
- LaGuerre, J.G., 'Marxism at the Cross-Roads: The Political Thought of Césaire and Fanon. Review of Aimé Césaire: Black Between Worlds; Frantz Fanon: A Critical Study', *Caribbean Studies* 15:1 (1975) 89, 89-90.
- Lambert, M.C., 'From Citizenship to Negritude: Making a Difference', *Elite Ideologies of Colonized Francophone West Africa. Comparative Studies in Society and History* 35:2 (1993) 239-241.
- Lindfors, B., 'Anti-Negritude in Algiers', *Africa Today* 17:1 (1970) 5-7.
- Macey, D., 'Frantz Fanon, or the Difficulty of Being Martinican', *History Workshop Journal*: 58 (2004) 219.
- Macey, D., *Frantz Fanon : A Life* (Londen 2000).
- Manville, M., *Les Antilles Sans Fard* (Parijs 1992).
- Maximin, C., *Dynamiques Interculturelles Dans l'Aire Caribéenne* (Parijs 1988).
- Miles, W., 'Deja Vu with a Difference: End of the Mitterrand Era and the McDonaldisation of Martinique', *Caribbean Studies* 28:2 (1995) 339-368.
- Miles, W.F., 'Metaphysical Considerations Can Come Later, But the People Have Children to Feed' *French Politics, Culture and Society*: 27 (2009) 70.
- Miles, W., 'Once Again, From a Distance', *French Politics, Culture and Society* 25:3 (2007) 114.
- Miles, W.F., 'When is a Nation 'a Nation'? Identity-formation Within a French West Indian People', *Nations and Nationalism* 12:4 (2006) 635-636, 639.
- Moutouyssamy, E., *Aimé Césaire, Député à l'Assemblée Nationale 1945-1993* (Parijs 1993).
- Nesbitt, N., *Caribbean Critique: Antillean Critical Theory From Toussaint to Glissant* (Liverpool 2013).
- Nesbitt, N., 'Departmentalization and the Logic of Decolonization', *L'Esprit Créateur* 47:1 (2007) 37-38.

- Ngal, G., *Aimé Césaire, un Homme à la Recherche d'une Patrie* (Parijs 1994).
- Nicolas, A., *Histoire de la Martinique. T. 2. De 1848 à 1939* (Parijs 1996).
- Nkrumah, K., *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism* (Londen 1965).
- Ojo-Ade, F., *Aimé Césaire's African theatre : Of Poets, Prophets, and Politicians* (Trenton, NJ; Africa World 2010).
- Perinbam, B.M., *Holy Violence : The Revolutionary Thought of Frantz Fanon : An Intellectual Biography* (Washington, D.C. 1982).
- Piérrodé, M., *Les Électeurs Foyalais aux Municipales de 1945. Esquisse de Sociologie Électorale à Partir de la Liste d'Émargement du Quartier de Sainte-Thérèse* (Guyana 2009).
- Robert, G., *La France aux Antilles de 1939 à 1943* (Parijs 1950).
- Roget, W., *Edouard Glissant and Antillanité* (Pittsburgh 1975).
- Sainton, J.P., 'Les Débuts du Nationalisme aux Antilles Guyane Françaises (1956-1963) et l'Influence Algérienne', *44th General Meeting of Association of Caribbean Historians* (2012) 15.
- Scharfman, R., 'Homage to Aimé Césaire, 1913-2008', *Callaloo* 31:4 (2008) 937.
- Smith, T., 'A Comparative Study of French and British Decolonization', *Comparative Studies in Society and History* (New York 1978) 20.
- Taylor, L., 'Mediating Martinique: The 'Paradoxical Trajectory' of Raphaël Confiant' in: G.E. Marcus ed., *Cultural Producers in Perilous States: Editing Events, Documenting Change* (Chicago 1997) 276-280.
- Théodose, C., 'Martinique Is Ours, Not Theirs!': Framing Conflicting Identities During the 2009 Protests', *Postcolonial Studies* 22:2 (2019) 184-187.
- Toumson, R., *Aimé Césaire, Le Nègre Inconsolé Biographie* (Parijs 2008).
- Vergès, F., 'Creole Skin, Black Masks: Fanon and Disavowal', *Critical Inquiry*:23 (1997) 579, 593-594.
- Vergès, F., *La Loi du 19 mars 1946* (Réunion 1996).
- Wagley C., *Minorities in the New World: Six Case Studies* (New York 1958).
- Wilder, G., *Freedom time: Negritude, Decolonization, and the Future of the World* (Durham 2015).
- William, J., 'Du Brouillage. Droite et Gauche en Martinique', *Pouvoirs Dans la Caraïbe* 15 (2007) 17.
- Zeilig, L., *Frantz Fanon: The Militant Philosopher of Third World Revolution* (Londen 2015).

II. Archivalia

Archives Départementales de la Guadeloupe:

Journal Officiel de la République Française, Lois et Décrets, Débats Parlementaires, 12 maart 1946.

P-V du FIDOM, SC 79, 26 mei 1950.

Archives Départementales de la Martinique:

Journal Justice, PER137/1945-1948, 11 tot 15 maart 1946.

Journal Officiel de la République Française, Lois et Décrets, Débats Parlementaires, 182-183, februari 1954.

Journal Justice, PER137/1952-1955, 5 tot 9 december 1955.

Journal Justice, PER137/1956-1957, 1 tot 3 januari 1957.

Journal Officiel de la République Française, Lois et Décrets, Débats Parlementaires, maart 1950.

Rapport Général de la Commission de Modernisation et d'Équipement des Départements d'Outremer, 1958-1961.

Journal Justice, PER137/1948-1951, 24 tot 28 juni 1951.

Journal Officiel de la République Française, Lois et Décrets, Débats Parlementaires, Assemblée Nationale, 1317, 26 maart 1954.

Archives Nationales:

Centre des Archives Contemporaine, 940180, Folder 206, 'Atteinte à la Surété de l'Etat'.

Dossiers de Séance du Secrétariat Général du Gouvernement, F/60/2693.

Centre des Archives d'Outre Mer:

Aix-en-Provence FM 2285/2, juni 1940-mei 1942.

International Institute of Social History Amsterdam:

IISG ZK 36160 Matouba 1962:2.

National Archives U.S. Foreign Affairs Research:

Department of State Central Files, NARA RG 59 CDF 1950-54 (30 juli 1951).

Department of State Central Files, NARA RG 59 CDF 1950-54 (21 september 1951).

Department of State Central Files, NARA RG 59 851b.00/1-146 (18 maart 1946).

Department of State Central Files, NARA RG 59 8-2346 (23 augustus 1946).

Department of State Central Files, NARA RG 59 851B.00/29 (13 november 1940).

Department of State Central Files, NARA RG 59 851b.00 (14 januari 1946).

Department of State Central Files, NARA RG 59 250 CDF 1950-54 (2 september 1950).

III. Overige kranten en tijdschriften

Libération: 25 april 1998.

Ladepêche: 20 april 2008.

Le Figaro: 6 april 2011.

Le Progressiste: 18 juni 2008.

El Moudjahid: 5 januari 1960, 21 december 1961.

Al Jazeera: 25 november 2021.

Le Progressiste: 28 juni 1958.

Le Monde: 31 december 1959, 3 april 1961, 24 maart 1964.

IV. Overige websites

Primair:

www.conseil-constitutionnel.fr:

De Franse grondwet uit het jaar VIII.

De Franse grondwetswijzigingen van 7 december 2000.

De grondwetswijzigingen van de Derde Franse Republiek 1875-1926.

De Franse grondwet van de Vierde Republiek.

<https://gallica.bnf.fr>:

Voorpagina *France-soir* 19 maart 1946.

Voorpagina *L'Aurore* 19 maart 1946.

<https://issuu.com>:

E-book van Hurard, M., *Les Noirs et les Blancs à la Martinique: Questions Coloniales: Lettre à M. Paul Leroy-Beaulieu* (Parijs 1882).

www.assemblee-nationale.fr:

Rapport van de Assemblée Nationale op 4 oktober 1958.

Secundair:

www.youtube.com:

Het Franse 8-uur-journaal van 17 april 2008.

[‘An Introduction to Frantz Fanon's Black Skin White Masks’.](#)

www.nouvelobs.com:

[‘Nantes, 1919: Le meurtre du soldat Etlice était-il raciste?’](#)

www.uniset.ca:

‘La nationalité dans le droit colonial.’

<https://dp.la>:

E-book van Irele, F.A., *Literature and Ideology in Martinique* (Michigan 1969).

www.marxists.org:

‘Fanon and the Caribbean.’

www.dailymotion.com:

Reportage over de 38e stakingsdag op Martinique.

<http://politiques-publiques.com>:

‘Plaidoyer pour une autre stratégie de développement à la Martinique’.

IV. Overige interviews

<https://www.marxists.org/archive/james-clr/works/1978/11/fanon.htm>:

Getranscribeerd gesprek tussen C. James en Césaire op Cuba in 1968.

https://repository.duke.edu/dc/radiohaiti/RL10059-CS-0017_02:

Interview op Radio Haïti met Josy Fanon op 8 juni 1979.

[https://education.illinois.edu/about/news-events/news/article/2017/09/11/critical-voices-in-critical-times-fanon-race-politics---an-interview-with-mireille-fanon-mend%C3%A8s-france-\(part-1-of-2\)](https://education.illinois.edu/about/news-events/news/article/2017/09/11/critical-voices-in-critical-times-fanon-race-politics---an-interview-with-mireille-fanon-mend%C3%A8s-france-(part-1-of-2)):

Interview met Mireille Fanon op 11 september 2017.

Kesteloot, L., *Aimé Césaire : L'homme et l'Oeuvre* (Parijs 1993).

Kesteloot, L., *Comprendre Aimé Césaire* (Québec 1972).

Palcy, E., *Aimé Césaire : Une Voix Pour l'Histoire* (JMJ Productions 2006).

Palcy, E., *Aimé Césaire : Une Voix Pour l'Histoire* (Parijs 2006).

V. Getranscribeerde toespraken

Het nationaal eerbetoon aan Aimé Césaire:

<https://www.nouvelobs.com/culture/20080421.OBS0497/hommage-national-a-aim%C3%A9-c%C3%A9saire-chantre-de-la-n%C3%A9gritude.html>

Speech van president Sarkozy bij de inauguratie van Airport 'Aimé Césaire' op 26 juni 2009:

<https://www.vie-publique.fr/discours/175810-declaration-de-m-nicolas-sarkozy-president-de-la-republique-en-hommage>

Toespraak A. Malraux op 18 september 1958 in Fort-de-France:

https://malraux.org/wp-content/uploads/2018/05/50jq_discours_antilles_17091958b.pdf

VI. Overige bronnen

Mievilly-Relmy, S., *Poésie et Politique Dans l'Oeuvre d'Aimé Césaire: Contradictions, Cohérence et Dépassement* (Doctoraalscriptie Interdisciplinaire Onderzoeken, Université des Antilles, Martinique 2017).